

**BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**TÜRKİYE'DE PREKARYANIN YÜKSELİŞİ:
EV HİZMETLERİNDE ÇALIŞAN KADIN GÖÇMENLER**

HAZIRLAYAN

PINAR AKGÜN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANKARA - 2022

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TÜRKİYE'DE PREKARYANIN YÜKSELİŞİ:
EV HİZMETLERİNDE ÇALIŞAN KADIN GÖÇMENLER

HAZIRLAYAN

PINAR AKGÜN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ ERDEM DAMAR

ANKARA - 2022

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı çerçevesinde Pınar Akgün tarafından hazırlanan bu çalışma, aşağıdaki jüri tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: 20 / 01 / 2022

Tez Adı: Türkiye'de Prekaryanın Yükselişi: Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar

Tez Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı - Soyadı, Kurumu)

İmza

Profesör Doktor Hasibe Şebnem Oğuz

.....

Doçent Doktor Cenk Saraçoğlu

.....

Doktor Öğretim Üyesi Erdem Damar

.....

ONAY

Profesör Doktor Menderes Çınar

.....

.....

Enstitüsü Müdürü

Tarih: 17 / 02 / 2022

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: 16 / 02 / 2022

Öğrencinin Adı, Soyadı: Pınar Akgün

Öğrencinin Numarası: 21810127

Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

Programı: Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans

Danışmanın Unvanı/Adı, Soyadı: Doktor Öğretim Üyesi Erdem Damar

Tez Başlığı: Türkiye'de Prekaryanın Yükselişi: Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans/Doktora tez çalışmamın; Giriş, Ana Bölümler ve Sonuç Bölümünden oluşan, toplam 96 sayfalık kısmına ilişkin, 16 / 02 / 2022 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7'dir. Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç
2. Alıntılar hariç
3. Beş (5) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

“Başkent Üniversitesi Enstitüleri Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Usul ve Esaslarını” inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Öğrenci İmzası:.....

ONAY

Tarih: 16 / 02 / 2022

Öğrenci Danışmanı Unvan, Ad, Soyad, İmza:

Doktor Öğretim Üyesi Erdem Damar

.....

TEŞEKKÜR

Tez danışmanım, hocam Dr. Erdem Damar'a teşekkür ederim. Ayrıca bu süreç boyunca desteğini ve yardımlarını sunan hocam Prof. Dr. Şebnem Oğuz'a, tez komitemde yer alan Doç. Dr. Cenk Saraçoğlu'na ve lisans yıllarımdan bugüne öğrettikleriyle ufkumu açan, bana her koşulda yardımını sunan, bilimsel ve nesnel bakış açımın oluşmasını sağlayan Başkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünün tüm hocalarına ayrı ayrı teşekkür ederim.

Bugüne kadar yapmak istediğim her işte önümü açan, en büyük desteği sunan annem Zekiye Akgün'e, babam Metin Akgün'e, en güzel günlerimi beraber geçirdiğim, akademik yolumda da benim hep yanımda olan ağabeyim Hasan Akgün'e, değerli eşi Betül Akgün'e ve moralimi her zaman yükselten oğulları Kuzey Akgün'e teşekkür ederim. Son olarak, Fahriye Merve Türker'e, her zaman yanımda olduğu, kahrımı çektiği ve eğitim hayatım boyunca beni hiç yalnız bırakmadığı için teşekkür ederim.

Pınar AKGÜN

ÖZET

Türkiye'ye yönelik göç hareketleri uzun yıllardır var olsa da son on yılda dikkat çekici bir şekilde artmıştır. Buna bağlı olarak, göçmenler Türkiye'deki görünürlükleri artmış, hayata ne kadar karıştıkları belirginleşmiştir. Küçük yaşlardan itibaren çalışma hayatına karışmış milyonlarca göçmen Türkiye işgücü piyasalarında varlığını sürdürmektedir. Göçmenlerin neredeyse her sektörde ucuz emek olarak görülmesi ise ciddi sorunları beraberinde getirmektedir. Göçmenler, neoliberalizmle yaygınlaşan esnek ve güvencesiz çalışmadan toplumda en çok etkilenen kesimdir. Esnek istihdam biçimlerinde güvencesiz bir şekilde çalışan insanların prekarya olarak tanımlanan yeni bir sınıfı oluşturduğunu iddia eden yeni bir literatür vardır. Bu literatürde bir sınıf olarak prekarya neoliberal politikaların sonucunda ortaya çıkmıştır ve büyümeye devam etmektedir. Buna bağlı olarak Türkiye'de göçmen emeğinin dikkat çekici derecede fazla olduğu ev içi hizmetler özellikle önem kazanmaktadır. Ev içi hizmetlerin emekçisi göçmen kadınlar, Türkiye'de çalışırken birçok sorunla karşılaşmaktadır. Bu tez, Türkiye'de ev içi hizmetlerde çalışan göçmen kadınların çalışma hayatındaki sorunları değerlendirerek ilgili literatüre sınıf odaklı bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu değerlendirmeyi Guy Standing'in prekarya kavramı çerçevesinde yaparak yeni bir bakış açısı sağlamaya çalışmaktadır. Standing'in yaklaşımından farklı olarak prekarya kavramı ayrı bir sınıf olarak değil proletarya içerisindeki bir kesim olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: prekarya, Türkiye'de ev içi hizmetler, kadın göçü, toplumsal sınıflar

ABSTRACT

Migration from different countries to Turkey have existed for many years. However it has increased remarkably after Syrian civil war. Accordingly, the visibility of immigrants in Turkey has increased and it has become clear how much they are involved in social life. Millions of immigrants who have been involved in working life from an early age continue to exist in the Turkish labor market. The fact that immigrants are seen as cheap labor in almost every sector brings serious problems. Immigrants are the segment most affected by the flexible and insecure work spread by neoliberalism. There is a flourishing literature arguing that people who work in a precarious way in flexible employment form a new class called precariat. This class emerged as a result of neoliberal policies and continues to grow. Accordingly, domestic services, where migrant labor is remarkably high, gain particular importance in Turkey. Migrant women working in domestic services face many problems while working in Turkey. This thesis aims to make a class-oriented contribution to the literature by evaluating the problems in the working life of migrant women working in domestic services in Turkey. It tries to provide a new perspective by making this evaluation within the framework of Guy Standing's concept of precariat. Unlike Standing's approach, the concept of precariat is not considered as a separate class, but as a segment within the proletariat.

Key Words: precariat, home care services in Turkey, women migration, social classes

İÇİNDEKİLER

ONAY.....	iii
ORJİNALLİK RAPORU	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ.....	1
1. TEORİK ÇERÇEVE.....	7
1.1. Neoliberalizmin Kısa Tarihi	7
1.2. Eğreti Emek ve Esnekleşme	15
1.3. Güvencesizleşme	18
1.4. Prekarya Nedir?	20
1.5. Prekaryalaşma	22
1.6. Prekaryaya Kimler Dahil?.....	23
1.6.1. Kadınlar	23
1.6.2. Gençler.....	24
1.6.3. Yaşlılar	25
1.6.4. Etnik Azınlıklar	25
1.6.5. Engelliler	26
1.6.6. Suçlular.....	26
1.6.7. Göçmenler	27
1.7. Prekaryanın Proletaryadan Farkı	29
1.8. Prekarya Bir Sınıf Mı?	30

2. TÜRKİYE’DE GÜVENCESİZLEŞME VE GÖÇMEN EMEĞİ	37
2.1. Sanayileşme, Kapitalizm ve İşçi Sınıfının Dönüşümü	37
2.2. Türkiye’de Güvencesizleşmenin Gelişimi.....	39
2.3. Göçmen Emeği	47
2.4. Türkiye’de Göçmen Emeği.....	50
3. EV İÇİ HİZMETLERDE ÇALIŞAN KADIN GÖÇMENLER	55
3.1. Göçün Kadınlaşması	55
3.2. Ev Hizmetleri	57
3.3. Türkiye’de Ev içi Hizmetlerde Çalışan Kadın Göçmenler	59
3.4. Ev İçi Hizmetlerin Emekçileri Prekaryaya Dahil mi?	65
3.5. Proletarya ve Prekarya Arasındaki İlişki	70
SONUÇ.....	73
KAYNAKÇA	77

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

IMF: Uluslararası Para Fonu

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsleri

MGK: Milli Güvenlik Konseyi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TÜRK-İŞ: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu

UIS: Ulusal İstihdam Stratejisi

WB: Dünya Bankası

GİRİŞ

Göç, tarihiyle beraber çok eski bir olgudur. Günümüzde, milyonlarca insan hayatını göç şartları içerisinde idame ettirmektedir. Türkiye de göçmen nüfusunun fazla olduğu ülkelerden biridir. 1990'lardan itibaren Türkiye'nin göçmen nüfusu giderek artmaktadır.¹ Özellikle Suriye iç savaşı sonrası milyonlarca insan Türkiye'ye sığınmıştır.² Yakın coğrafyadaki istikrarsızlık Türkiye'deki göçmen nüfusunun artmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak Türkiye ekonomisinde ciddi bir göçmen emeği bulunmaktadır. Türkiye'de yapılan göç araştırmaları gün geçtikçe ilerlemekte, göçmenlerin hem göç deneyimleri hem de ekonomiye katılımları tartışılmaktadır. Farklı göç çeşitlerinin yanında göçmenlerin taşıdığı özellikler de bu araştırmalara konu olmaktadır. Göçmenlerin cinsiyetleri, etnisiteleri, çalıştıkları sektör bu konulardan bazılarıdır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, göç literatüründe de önemli bir yere sahiptir. Kadın göçünün görünürlüğünün artmasıyla göçmen kadınların sorunları da konuşulmaya başlanmıştır.³ Göç araştırmaları sayesinde göçmenlerin çoğunun durumu tespit edilebilmektedir. Göçü nasıl gerçekleştirdiklerine göre düzenli ya da düzensiz statüde oluşları, neden göç ettikleri, nasıl bir hayat sürdürdükleri, nerede ve ne kadar ücret karşılığında çalıştıkları, temel ihtiyaçlara ulaşabilirlikleri gibi önemli sorulara cevap bulunabilmektedir. Bu sayede göçmenlerin hayat standartları tartışılabilmektedir. Ancak araştırmalar, büyük oranda, tecrübelerle odaklanmıştır.

Literatürün deneyim odaklı gelişmesi Türkiye'de çalışan göçmen kadınların görünürlüğünü artırmıştır. Kadın göçmenlerin ev içi hizmetlerde ne şekilde çalıştığına dair birçok çalışma vardır. Örneğin, Selmin Kaşka (2006) Türkiye'de ev içi hizmetlerde çalışan Moldovalı göçmen kadınları toplumsal cinsiyet odaklı bir yaklaşımla incelemiştir. Şenay

¹ Taner Akpınar, "Türkiye'ye Yönelik Kaçak İşgücü Göçü," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 65, 3 (2010): 3.

² Aslı Şahankaya Adar, "Türkiye'de Yeni Prekarya Suriyeli İşgücü mü?," *Çalışma ve Toplum*, 1 (2018): 15.

³ Gülay Toksöz, Çağla Ünlütürk Ulutaş, "Is Migration Feminized?," *Turkey, migration and the EU: Potentials, challenges and opportunities*, 5 (2012): 158.

Gökbayrak (2009), Türkiye’de refah devletinin yeniden yapılanması konusunu ev içi hizmetlerde çalışan kadın göçmenler üzerinden tartışmıştır. Derya Demirdizen (2013), “Türkiye’de Ev Hizmetlerinde Göçmen Kadınlar” başlıklı makalesinde, Türkiye’de yabancıların çalışmasına dair hukuki düzenlemelerin ev içi hizmetlerde çalışan göçmen kadınları nasıl etkileyeceği sorusunu ele almıştır. Buna göre yapılan düzenlemelerin göçmen kadınların çalışma şartlarını iyileştiremeyeceği aksine kölelik benzeri koşullarda çalışabilecekleri sonucunu çıkarmıştır. Ayşe Emel Akalın (2014) doktora tezinde, eski Sovyet Bloğu ülkelerinden göçen ve Türkiye’de ev içi hizmetlerde çalışan göçmen kadınların, tüm göç süreçlerini göç teorileriyle beraber değerlendirmiştir. Suat Uğur ve Ekin Cansu Yanık’ın (2016) çalışmasıyla Türkiye’deki yasal düzenlemelerin ev içi hizmetlerde çalışan göçmen kadınlar için ne kadar yetersiz olduğu ve yasal eksiklerin yol açtığı sorunlar ortaya koyulmuştur. Çiğdem Yalçın (2015) ise ev içi hizmetlerde çalışan göçmen kadınların sorunlarından biri olan ekonomik şiddet konusunu ele almıştır. Literatürün tecrübe odaklı gelişmesi ortaya çıkan sonuçları değerlendirme bakımından eksik kalmıştır. Bu süreçte yaşanan eşitsizlikleri açıklayabilmek için bu göçmenlerin sınıf analizinin yapılması gerekmektedir. Yapılan çalışmalar, farklı sektörlerdeki farklı hayatları analiz edebilecek yetkinliğe sahiptir. Ancak az sayıda araştırma dışında Türkiye’de yaşayan göçmenlerin sınıflı toplumda nerede yer aldıkları araştırmalara konu olmamıştır.

Türkiye’deki göçmenlerin toplumda hangi sınıfsal konumda yer aldıklarıyla ilgili çalışmalar da mevcuttur. Nazlı Şenses’in 2016’da yayınlanan “Rethinking Migration in the Context of Precarity: The Case of Turkey” başlıklı makalesi bu araştırmalardan biridir. Bu makale Türkiye’deki düzensiz göçmenlerin deneyimlerini prekarya kavramı çerçevesinde tartışmaktadır. Şenses, 2020 tarihli çalışmasında ise toplumsal cinsiyet temelli bir bakış açısıyla Türkiye’deki göçmen kadınların prekaryayla olan ilişkisini göstermeye çalışmıştır. İkinci olarak da Aslı Şahankaya’nın 2018’de kaleme aldığı makale, Türkiye’deki Suriyeli

göçmenlerin Türkiye'nin yeni prekaryası olduğunu iddia etmiştir. Diğer bir araştırma ise Cenk Saraçoğlu ve Daniele Bélanger (2019) tarafından yapılmış ve Suriyeli mülteciler hakkında sınıf odaklı bir tartışma yürütülmüştür. Bu çalışmalar Türkiye'deki göçmenleri prekarya tartışmalarına dahil etmektedir. Uluslararası literatürde de göçmen kadınların prekaryayla olan yakınlığı anlatılmaya çalışılmıştır. Örneğin Duda-Mikulín, (2020) Brexit sonrası dönemde İngiltere'de bakım hizmetlerinde çalışan Polonyalı kadınların konumlarındaki değişikliği incelemiştir. Parrenas ve arkadaşları (2019) ise Birleşik Arap Emirlikleri'nde çalışan Filipinli ve Endonezyalı kadınların ev içi hizmetlerde çalışırken karşılaştıkları güvencesiz şartları değerlendirmiştir. Kadın göçmen odaklı literatür gelişmeye devam etmektedir. Bu tez ise Türkiye'de ev içi hizmetlerde çalışan göçmen kadınların sınıfsal durumunu prekarya kavramını kullanarak tartışmaya açmaktadır.

Türkiye'de ev içi hizmetlerin göçmen kadınlar tarafından ücretli emekle karşılanması yakın dönem göç dalgalarından bağımsız olarak yaklaşık otuz yıldır var olan bir gerçektir. Ev içi hizmetler de göç gibi eski tarihe sahip bir olgudur. Ev içi hizmetlerin karşılanmasının iki farklı türü vardır: ücretli emekle ve ücretsiz emekle karşılanması. Ev içi hizmetlerin ücretsiz karşılanması, bugün, bir hane mensubu tarafından, çoğunlukla kadın tarafından, ev işlerinin yapılması anlamına gelmektedir. Geçmişte varlıklı ailelerin ev içi hizmetler için köle çalıştırması ise emek sömürüsü tarihinin bir parçasıdır. Ev işlerinin ücretli emekle yapılan hali ise, dünya genelinde, neoliberal politikaların sonucunda yaygınlaşmıştır. Neoliberalizmin bakım masraflarını haneye yüklemesiyle bakım açığı ortaya çıkmıştır. Bu açık da ücretli ev hizmetlileri tarafından karşılanmaktadır. Ev içi hizmetlerin ücretsiz karşılanması açık emek sömürüsünü işaret etmektedir ancak bu hizmetlerin ücretli karşılanması da sömürü ve istismarı önlememektedir. İstihdamın sağlanış biçimine göre işçinin sömürülmesi veya istismar edilmesi durumu mevcuttur. İşçi, aracı şirketlere bağlı olabildiği gibi doğrudan hane sahibiyle de çalışabilmektedir. Aracı şirketlere bağlı olunması

durumunda şirket ile işçi arasında oluşan sömürü ilişkisi, işçinin aracı şirketi devreden çıkararak doğrudan hane sahibi ile çalışmaya başlaması durumunda ise istismara açık bir ilişki biçimine dönüşür. Dahası, hanenin dışı kapalı yapısı, istismarı arttıran bir özelliktir. Bu yüzden ev içi hizmet sektöründe çalışan emekçilerin ne denli sömürüldüğü ve istismar edildiği bilinmemektedir. Aşırı çalıştırılma, düşük ücret, kötü muamele ev içi hizmetlerde yaşanan yaygın sorunlardandır. Yukarıda ifade edildiği gibi Türkiye’de bu sektörde çalışan birçok göçmen kadın vardır. Türkiye’de ev hizmetlerinde çalışan kadın göçmenlerle ilgili araştırmalar sayesinde göçmenlerin Türkiye’deki göç deneyimleri üzerine değerlendirme yapılabilmektedir. Zira bu araştırmalar, göçmen kadınların, ortak birçok sorunu olduğunu, bu sorunların birçoğunu sadece kadın göçmenlerin yaşadığını göstermektedir. Ayrıca bu sorunlar eşitsiz toplum ilişkilerinin göçmen kadınlara yansımaları da göstermektedir.

Ev içi emek, esnek ve güvencesiz istihdamın en net görülebileceği sektörlerden biridir. Uzun çalışma saatleri ve ağır işin yanında emeği harcayan kişi temel güvencelerden yoksun bırakılmaktadır. Bunun yanında bu hizmet kadın göçmen tarafından karşılandığında göçmenliğin getirdiği bazı güvencesizlikler de dahil olmaktadır. Sonuçta ortaya, sürekli çalışmak zorunda olan, ağır işler yapan, ailesinden ve sevdiklerinden uzakta, ülkesinden uzakta olduğu için sürekli tehdit altında yaşayan göçmen kadınlar çıkmaktadır. Neoliberalleşen dünyada normal karşılanan bu çalışma biçimi birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Bu sorunları tanımlama, teorik bir anlam kazandırma isteği bu çalışmayı Guy Standing’e ve onun prekarya kavramına yaklaştırmıştır. Standing, neoliberal ekonomi politikalarının ortaya çıkardığı esnek ve güvencesiz istihdama maruz kalan kitleyi prekarya olarak tanımlamıştır. Ona göre, eski toplumsal sınıflar, neoliberalizmle değişmiş, etkisini kaybetmiştir ve yerini yeni sınıflar almıştır. Prekarya da bu sınıflardan en altta olanıdır. Güvencesiz, istikrarsız, belirsiz işler yüzünden prekarya hayatı boyunca oradan oraya sürüklenmektedir. Standing, prekaryayı çok geniş tutmaktadır, göçmenlerden yaşlılara,

kadınlardan suça karışmış insanlara, birçok grubu prekaryaya dahil etmiştir. Kadınların ve göçmenlerin prekaryaya dahil oluşu bu araştırmanın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Çünkü Türkiye’de ev içi hizmetlerde çalışan göçmen kadınlar da prekaryayla benzer özellikler taşımaktadır.

Araştırmanın kadın göçmen konulu olmasının sebebi prekarya kavramının içinde yatmaktadır. Prekarya yeni toplumsal sınıflar arasında en altta yer almaktadır. Bu da en çok sömürülen, hakları istismar edilen ve yok sayılan kitle olduklarını göstermektedir. Bunun yanında kadın göçmen de görünmez yapıdadır. Ataerkilliğin yarattığı toplumsal ilişkiler ve göçmenlik koşullarının birlikte olması kadının var olma mücadelesini katlamaktadır. Göç ise başka sorunlara yol açmaktadır. Göçmenlerin ucuz emek olarak görülmesi, toplum tarafından dışlanma, sözlü ya da fiziksel şiddete maruz kalma, cinsel saldırılar gibi ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Bunun sonucunda ortaya sürekli sorunlarla mücadele eden göçmen kadınlar çıkmaktadır.

İlk bölümde bir sınıf olarak prekaryanın ne ifade ettiği açıklanmaya çalışılmıştır. Bu tartışma Guy Standing’in Prekarya Yeni Tehlikeli Sınıf kitabını temel alarak kavram tanımlamasıyla başlamıştır. Prekarya ana hatlarıyla tanımlanmaya çalışılmış ve araştırmaya kuramsal zemin oluşturması sağlanmıştır. İkinci bölümde Türkiye’de güvencesizleşmenin gelişimi anlatılmıştır. Neoliberal politikaların Türkiye’de uygulanması, buna göre emeğin dönüşümü anlatılmıştır. Güvencesizleşmenin hukuki boyutu tartışılmıştır. Son bölümde ise, Türkiye’de ev içi hizmetlerde çalışan kadın göçmenler tanımlanmış ve prekaryayla ilişkilendirilmiştir. Ev içi hizmetlerde çalışan göçmen kadınlar konulu çalışmalar değerlendirilmiştir. Göçmen kadınların karşılaştıkları yapısal ve toplumsal sorunlar genellenmeye çalışılmıştır. Bu sorunlar bir arada değerlendirilerek göçmen kadınların prekarya özelliklerini taşıyıp taşımadığı tartışılmıştır. Göçmen kadınların sınıfsal konumu

tartışılırken prekarya kavramı ayrı bir sınıf olarak görölmemiş, proletaryanın bir kesimi olarak açıklanmıştır.



1. TEORİK ÇERÇEVE

1.1. Neoliberalizmin Kısa Tarihi

Prekaryanın tanımını yapabilmek ve prekaryayı anlayabilmek için, neoliberal ekonominin gerekliliklerine değinmek gerekmektedir. 1970'li yıllar neoliberal ekonomik dönüşümün başladığı dönem olarak bir milat niteliğindedir. Bu yıllarda refah devleti derin krize girdiği için, dönemin iktisat düşünürleri ve siyasetçileri tarafından ekonomi politikalarının kökten değişmesi gerekliliği yaygın söylem haline getirilmiştir. Buna bağlı olarak, devletin işlevleri sınırlandırılmalı ve piyasa daha da serbestleştirilmeliydi. Bu bir umut olarak topluma yansıtılmış ve refahın artacağına olan inanç vurgulanmıştır. Ancak devletin sınırlandırılması olarak ifade edilen durum yalnızca devletin toplumsal harcamalarına yansımıştır.⁴ Refah devletinin en temel özelliklerinden olan devletin çalışanlara verdiği destek kesilmiş, bu maliyetler işçinin sorumluluğu olarak tanımlanmıştır. Bunun sonucunda, güvencesizleşen işler, düşen ücretler, parçalanmış emek süreçleri dikkat çekmektedir.

Kapitalizmin gelişim sürecinden itibaren, emek üretilen değerinde en büyük paya sahip olsa da en zor koşulları yine emekçiler yaşamıştır. Sanayi kapitalizmiyle beraber, işçilerin çalışma koşulları giderek daha kötü hale gelmiştir. 20. yüzyılın büyük bir bölümü, işçilerin hak mücadeleleriyle geçmiştir. Hem bu mücadeleler hem dünyanın ekonomisinde yaşanan krizler reformları zorunlu kılmıştır. Zira, yıllar süren savaşlar, sermayenin bitmek bilmez açlığı ve eksik tüketim olgusu 1929 buhranına sebep olmuştur. Kapitalist üretim biçimlerinin yaygınlaşması, emek süreçlerinin parçalanmasına neden olmuştur. 1930'lu yıllar ve 1940'ların ortalarına kadar İkinci Dünya Savaşı dünyayı her anlamda sarsmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise Fordist-Taylorist yöntemle yapılan kitlesel çaptaki üretim

⁴ Süleyman İlhan, "Neo-Liberalizm, Esneklik ve Güvencesizlik," *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 2, (2019): 362.

karşısında kitlesel tüketim için gerekli olan destekler ortaya çıkmış ve işçinin temel ihtiyaçlarının karşılandığı, alım gücünün yükseltilmesi yoluyla tüketim düzeyini artırma olanağına sahip olduğu, siyasal ve ekonomik güvencelerinin olduğu bir dönem doğmuştur.⁵

İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1970'lere kadar olan dönemi "kapitalizmin altın çağı" olarak adlandıranlar olmuştur. Ekonominin üç temel faaliyet alanı olan üretim, ticaret ve finansdaki istikrar, dönemin bu şekilde anılmasına neden olmuştur.⁶ Üretim alanındaki istikrarın nasıl ortaya çıktığı bu çalışma açısından önemlidir, zira çalışanların ücretlerinin yüksek tutulduğu ve sosyal güvencelerinin olduğu yaklaşık otuz senelik bu dönem tarihte bir kez daha tekrarlanmamıştır. Fordizm-Taylorizm ve Keynesçi refah devleti uygulamaları bu istikrarı sağlamıştır. Taylorizm, Frederick Taylor isimli bir mühendisin 1911 yılında yazdığı Bilimsel İşletme İlkeleri isimli kitabında iş yerindeki verimliliği artırmak üzere önerdiği ilkelere dayanır. Ona göre, bir işletmede yapılacak iş küçük parçalara ayrılmalı ve bu küçük parçaların her birinden tek işçi sorumlu olmalıdır. Parçalar, yöneticiler tarafından denetlenerek birleştirilmelidir.⁷ Bunun sonucunda her çalışan belirli bir işte uzmanlaşır ve verimlilik artar. Taylorizm, Fordizmle beraber uygulandığında kitlesel üretim hızlanmış ve standart kazanmıştır. Fordist üretim ise imalatı hızlandıran bir üretim biçimidir. Seri üretim için parçalar bir bant ile işçilerin önüne gelir ve her işçi kendi sorumlu olduğu kısmı yaparak üretimi gerçekleştirir.⁸ Buna bağlı olarak aynı kalitede ürünler ortaya çıkarılmış, yani üretimde standartlaşma gerçekleşmiştir. Bu üretimi Henry Ford, kendi fabrikasında 1913'te başlatmışsa da Fordizm İkinci Dünya Savaşı sonrasında referansla kullanılan bir kavramdır. Çünkü refah dönemi politikalarıyla kitlesel üretime kitlesel tüketim eklenmiştir. Keynesçi refah devletinin özellikleri kitlesel tüketimi sağlamıştır. Öncelikle John Maynard Keynes,

⁵ Ali Artun, Sanat Emegi Kültür İşçileri ve Prekarite (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 13.

⁶ Ray Kiely, "From Bretton Woods to Neo-Liberal Globalisation," *The Clash of Globalisations*. (2005): 51.

⁷ Craig R. Littler. "Understanding Taylorism." *The British Journal of Sociology* 29, 2 (1978): 185–202.

⁸ Kiely, "From Bretton Woods to Neo-Liberal Globalisation," 52.

özel sektörün var olduğu ancak devletin de ekonomide aktif olduğu karma ekonomiyi savunmuştur. Devlet ekonomiyeye müdahale edebilir çünkü özel sektörün kararları bazen verimsiz sonuçlar doğurabilir. Bu durum devletin ekonomideki rolünün artmasıyla engellenebilir.⁹ Keynesçi refah devletinin bir diğer özelliği, artan alım gücüdür. Yüksek ücret politikaları sayesinde alım gücü artmış ve sonucunda kitlesel tüketim sağlanmıştır.

Dolayısıyla refah devletinin asıl amacı, doğal olarak, işçilerin asgari düzeyde iyi bir hayat geçirmesi değildir. Amaç kitlesel çapta üretimin kitlesel çapta tüketimle desteklenmesi, üretim fazlalığının oluşmaması ve dolayısıyla Fordist üretim sürecinin sürekliliğidir. Sistemin devamlılığı için işçilere, sisteme çok fazla karşı çıkmayacakları, ürettiklerini satın alabilecekleri ve belirli ölçüde sosyal haklara sahip olacakları bir ortam sunulmuştur.¹⁰ Burada bizim için en önemli nokta refah devleti dönemindeki çalışma şartlarıdır. Çünkü işçi sınıfının o dönem sahip olduğu haklar prekarya tanımını yapmamızı kolaylaştıracaktır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1970'lerin başına kadar süren ve Keynesçi refah devletinin uygulandığı bu dönemde tam zamanlı, daimî süreli ve belirli süreli gibi çeşitleri olan standart istihdam biçimleri egemendi.¹¹ Standart istihdam biçimleriyle çalışma şartları belirli bir düzeye yükseltilmiş, işçinin hem maddi olarak hem de manevi olarak rahat olması hedeflenmişti. Sistemin ayakta durabilmesi devlet, sermaye ve işçinin uzlaşmasının sonucuydu.¹² Devlet, kanun yapıcı özelliğiyle sisteme hukuki dayanak kazandırırken sendikalar, işçinin devlet ve sermaye ikilisi karşısında kolektif bir duruş sergilemesini, hak arayışlarının sürmesini ve hak ihlallerinin karşısında durmasını sağlamıştı. Sermaye de sistem içerisinde yasal ve sendikal hakları zaman zaman zorlarsa da

⁹ *Age*. s. 49.

¹⁰ Güven Savul, Güvencesiz İstihdam, Örgütsel Dönüşüm ve Çalışma Üzerine Etkileri, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 10.

¹¹ *Age*. s. 10.

¹² Hasan Ejder Temiz, Eğreti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeni Yapılanması, Çalışma ve Toplum, 2004/2, 2, 56.

işçi ihtiyacı sebebiyle bu uzlaşmaya razı gelmişti. Bir süre devam eden bu istikrar süreci arka arkaya yaşanan krizlerle çökmüştür.

1960'ların sonuna doğru üretimdeki verimlilik düşmeye başlamıştır. Bunun ilk sebebi teknolojik atılımların yetersizliğidir. Bilgisayar kullanımı ve üretime olan katkısı ile şekillenen Üçüncü Sanayi Devrimi 1970'lerden sonra gerçekleşmiştir. Bu yüzden üretimde teknolojik bir sıçrama sağlanamamıştır. Bununla beraber Fordist-Taylorist üretim, sürekli aynı işi yapmaları sebebiyle, işçilerin yabancılaşmasını arttırmıştır. 1960'lı yılların sonundan itibaren işçiler sendikaların gücü sayesinde yoğun bir şekilde iş yavaşlatma eylemleri ve grevler yapmıştır. Sendikal gücün yanında refah devleti uygulamaları, işçilerin ücretlerinin düşürülmesini ve işten atılmalarını engellemiştir. İşçiye yaptırım uygulayamayan büyük şirketler fiyatları yükselterek krizi çözmeye çalışmıştır. Ancak bu hamle krizi derinleştirmiş ve enflasyon ortaya çıkmıştır. Üretimin düşmesi yüzünden durgun olan ekonomiye, yüksek fiyatlar yüzünden enflasyon da eklenince stagflasyon gerçekleşmiştir. Stagflasyon, enflasyonla ekonomik durgunluğun birlikte yaşandığı, o dönem için yeni bir kriz çeşididir. Ekonomideki istikrar dönemi bu şekilde son bulmaya başlamıştır.

1960'ların sonundaki Fordizm krizini 1971 yılında Bretton Woods sabit kur sisteminin çöküşü izlemiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sabit kur dolara, yani ABD'ye bağlı olduğu için sistemde ABD hegemonyası vardı.¹³ 1970'lerin başında savaşıla sarsılan ekonomilerini toparlayan Avrupa devletleri ve Japonya bu hegemonyayı artık kırmak istemekteydi. Güç kazanan bu devletler, dünya ekonomisindeki paylarını almak için dolara bağlı olan kur sistemine karşı çıkmışlardır. Bununla beraber cari açığı artan ABD devalüasyon yapmak zorunda kaldığı için sabit kur sistemi kullanılamaz hale gelmiştir. Bu

¹³ Kiely, "From Bretton Woods to Neo-Liberal Globalisation," 61.

dönemin üçüncü krizi olan 1973 petrol krizi ise Arap İsrail savaşı kaynaklı yaşanmıştır. Savaş sırasında İsrail'i destekleyen Batı, Arap ülkelerinin tepkisiyle karşılaşmıştır. 1973'te petrol ihraç eden ülkelerin büyük bir kısmının bu Arap ülkelerinden oluşması tepkiyi petrol fiyatlarına yansıtmıştır.¹⁴ Petrol fiyatlarının artmasıyla da üretimdeki durgunluk daha da derinleşmiştir. Bu üç kriz neticesinde neoliberal politikalara geçiş başlamıştır. Petrol krizi sonrası, Arap ülkelerinin elinde biriken yüksek miktarda dolarlar ise başka bir krize daha neden olmuştur. Batılı bankalar, Arap ülkeleriyle bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmaya göre petrodolar olarak adlandırılan sıcak para yüksek faizle bu bankalara yatırılmıştır. Aynı dönemde az gelişmiş ülkelerdeki bütçe açıkları yine bu bankaların onlara düşük faizle kredi vermesiyle çözülmeye çalışılmıştır.¹⁵ Ancak az gelişmiş ülkeler aldıkları yüksek miktardaki kredileri ödeyememiş ve 1982'de Latin Amerika ülkelerinde patlak veren borç krizine çözüm olarak IMF'nin yapısal uyum programları ortaya çıkmış, az gelişmiş ülkelerin alacakları kredi karşılığında uyması gereken bazı kurallar belirlenmiştir.

Neoliberal ekonomi politikaları 1970'li yıllarda ortaya çıkmışsa da "küresel" olarak kabulünü bu dayatmaya borçludur. Neoliberal uygulamaların bugünkü halini alabilmesi iki aşamada gerçekleşmiştir. İlk olarak 1989 yılında İngiliz iktisatçı John Williamson tarafından adı "Washington Uzlaşısı" olarak konan bu küresel dayatma, devlet ve ekonomi ilişkisini yeniden yapılandırmak için gerekli olan on temel ilkeyi ortaya koymuştur. Bu ilkeler, mali disiplin, kamu harcamalarının kısıtlanması, vergi reformu, ekonomide serbestleşme, döviz kurlarının rekabetçi olması, gümrük vergilerinin azaltılarak ithalatın artırılması, rekabeti önleyen kuralların kaldırılması, ülkelerin yabancı sermayeye açılmaları, özelleştirme ve mülkiyetleri korumayı içermektedir.¹⁶ Bu on ilke sayesinde sermaye özgürleşecek ve

¹⁴ Age. s. 68

¹⁵ Age. s. 69.

¹⁶ John Williamson, "A Short History of the Washington Consensus," From the Washington Consensus towards a new Global Governance," Barcelona, 24–25 Eylül 2004.

ekonomik krizler aşılacaktı. Bu kabulleri neoliberalizmin refah devletini ortadan kaldırma hamleleri olarak da ifade edebiliriz. Azgelişmiş ülkeler, yapısal uyum programları adı altında bu uygulamaları kabul etmişlerdir.¹⁷ Ancak borçların çok yüksek miktarlarda olması, IMF, WB ve borçlu ülkeler arasında zora dayalı bir ilişki oluşturmuştur. Zira bir ülke her borç almak istediğinde neoliberal bir dayatmayı kabul etmek durumunda kalmıştır.

IMF'nin azgelişmiş ülkelere önerdiği politikalar 1990'ların sonundan itibaren bu ülkelerde finansal krizlere ve aşırı yoksullaşmaya neden olmuştur. 1997 Doğu Asya krizinin ardından bu tür krizleri önlemek ve artan yoksulluğu kontrol altına almak amacıyla post-Washington Uzlaşısı olarak anılacak kabuller ortaya çıkmış ve neoliberalizmin ikinci dönemi başlamıştır. Krizler çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Keynesçi refah devleti uygulamalarına dönme gibi fikirlerin tartışıldığı bu ortamda Dünya Bankası baş ekonomisti Joseph Stiglitz yeni sistemin temel ilkelerini belirleyen kişi olmuştur.¹⁸ Neoliberal uygulamalardan vazgeçilmemesi gerektiğini savunan Stiglitz, piyasaları kontrol altında tutacak düzenleyici kurumların kurulmasını önermiştir. Keynesçi refah devletine dönüş kesin olarak reddedilmiş bunun yerine düzenleyici devlet uygulamaları ortaya çıkarılmıştır. Devlet, piyasaları düzenlemek için belirli kurumlarla düzenleyici bir rol üstlenmiştir.¹⁹

Bu noktada neoliberalizmin iki boyutunu devlet ve emek üzerinden ele alabiliriz. Devlet açısından baktığımızda Washington Uzlaşısı'na göre ülkelerin gelişememe sebepleri, devletin ekonomiye fazla müdahale etmesiydi. Devletin yalnızca üç işleve odaklanması gerekmektedir. Bunlardan ilki dış tehditlere karşı devletin savunma gücünü oluşturabilmesi ikincisi, piyasaların serbestçe işleyebilmesi için gerekli düzenlemeleri yapabilmesi üçüncüsü de piyasalar için uygun ortamı yaratabilmesiydi. Washington Uzlaşısı'nın kabulüyle beraber

¹⁷ John Williamson, "Democracy and the "Washington consensus"." *World development* 21.8 (1993): 1333.

¹⁸ Joseph Stiglitz. *The Post Washington Consensus. The Initiative for Policy Dialogue*, 2004,

¹⁹ Age. s. 12.

devletler gerekli olmayan kurumlardan elini çekecek ve bu durum kalkınmayı sağlayacaktı. Post-Washington uzlaşısıyla birlikte “minimal devlet” olarak da adlandırılan bu kurgunun yerini “düzenleyici devlet” almıştır, ancak her iki durumda da neoliberal devlet Keynesçi refah devletinden farklı olarak emeği bir talep unsuru değil maliyet unsuru olarak ele almış ve dolayısıyla üretimin maliyetini düşürmek üzere düşük ücret politikasının izlenmesine her iki dönemde de devam edilmiştir. Bununla birlikte 1990’lı yılların sonundan itibaren ortaya çıkan post-Washington Uzlaşısı’yla işgücü maliyetlerini düşürmek için emek gücünün ucuzlatılması yanında emek kanadı açısından iki önemli politika daha benimsenmiştir: (1) Emek piyasalarının esnekleştirilmesi, (2) Sosyal güvenlik reformları.²⁰ Bu iki politika bugün prekarya olarak tanımlanan kitlenin genişlemesine ve büyümesine sebep olmuştur.

Gelişmiş ülkeler, WB ve IMF üzerinden gelişmekte olan ülkeleri neoliberal ekonomik modeli uygulamaya zorlamıştır. Kredi ihtiyacı olan ülkeler, 1980’li yıllardan itibaren Washington Uzlaşısı’nda yer alan kararları uygulamak durumunda kalmıştır. Bu sayede neoliberal ekonominin, küresel anlamda, uygulamaya geçirilmesi çok da uzun sürmemiştir. 1990’lı yılların ortalarında neoliberal politikaların etkileri artık bütün dünyada görülmeye başlanmıştır. İki uzlaşısı da sorunlu ilişkiler yaratmıştır. IMF ve WB programları, az gelişmiş ülkeler için bir bağımlılık yaratmış, yoksulluğun derinleşmesi önlenememiştir.²¹ Bu durum sadece ekonomik olarak düşünülmemelidir. Zira neoliberalizm hayatın tümüne etki edecek değişimler içermektedir. Neoliberalizm dünyaya tanıtılırken çizilen tablo bugünden oldukça farklıydı; korumacı ekonomik modelin terk edilmesiyle üretimin artacağı, üretimle beraber ekonomilerin büyüyeceği, refahın ve zenginliğin artacağı, yoksulluğun

²⁰ Nergis Mütevellioğlu, Sayım Işık, “Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm,” içinde Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm, der. Nergis Mütevellioğlu, Sinan Sönmez (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009), 159.

²¹ Alfredo Saad-Filho, “Washington Uzlaşmasından Washington Sonrası Uzlaşmasına: İktisadi Kalkınmaya Dair Neoliberal Gündemler,” *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*, (2007):195.

azalacağı gibi öngörüler hakimdi.²² Neoliberalizm bir anlamda gelişmeyi ekonomik büyüme olarak yorumladığı için dünyanın birçok bölgesinde insan hayatındaki birçok unsur gerileme göstermiştir.²³ Refah devleti boyunca alınan aile ücreti devri kapanmış ve bu yüzden, kadının iş hayatına katılımı zorunlu hale gelmiştir. Ancak bir hane içinde en az iki kişinin çalışması bile geçim sıkıntısı çekmenin önüne geçememiştir. Çünkü neoliberalizmin diğer bir getirisi sosyal politikaların değiştirilmesiydi. Çalışan, önceden devletin karşıladığı, sosyal güvenceleri artık kendisi karşılayacaktı. Bunun sonucunda neoliberalizmin iddia ettiği refaha hiç ulaşamamış milyonlarca insan ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda enformelleşme yaygınlaşmıştır. Bu da belirsizliği ve yoksulluğu tetiklemiştir. Neoliberalizmin bu özellikleriyle prekaryayı oluşturduğu ve büyüttüğü ilerleyen kısımlarda tartışılacaktır.

²² Mehmet Atilla Güler, “Sosyal Politikanın ‘Sınıf’ Sorunu ve Sosyal Devlet Modelleri,” *Emek Araştırma Dergisi* 8, 12 (2017): 95.

²³ İlhan, “Neo-Liberalizm, Esneklik ve Güvencesizlik,” 362.

1.2. Eğreti Emek ve Esnekleşme

Precarious kelimesi, geçmiş dönemde Türkçe literatüre eğreti olarak çevrilmiştir. Eğreti, Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlüğü'ne göre "geçici, iyi yerleşmemiş" anlamlarına gelen bir sıfattır.²⁴ Prekarya kavramının yaygın olarak çalışılmasıyla beraber *precarious* kelimesi Türkçede güvencesiz olarak kabul görmüştür. Hem eğreti hem de güvencesiz, *precarious* kelimesinin karşılığı olarak kabul edilse de eğreti, istihdamın türünü anlamayı kolaylaştırırken güvencesiz de işçinin çalışma durumunu belirtmektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü, "insana yakışır iş" başlığıyla eğreti olmayan işin nasıl olması gerektiğini tanımlamıştır. Buna göre, düzgün istihdam, maddi ve manevi olarak işçiyi tatmin edebilen, işçinin kendini ve ailesini geçindirebileceği, işçinin sosyal haklarının olduğu, işin ve üstlerinin baskısı altında kalmadığı ve kadın-erkek tüm işçilerin eşit olduğu ideal bir istihdamdır.²⁵ Bugün, neoliberalizmin toplumun tüm damarlarına işlediği noktada, bu tanımlama gerçeğe en uzak kalsa da takip edilmesi gereken yolu işaret etmektedir. Düzgün istihdamın karşısında eğreti emek durmaktadır. Buna göre, düzgün istihdamda olması gerekli görülen tüm özellikler, eğreti emekte yer almamaktadır. Zira eğreti istihdam işçiyi tatmin etmekten en uzak istihdam türüdür. Eğreti emeğin oluşumu esnekleşmeye bağlı olmuştur.

Neoliberalizm, ekonomiye hâkim olmaya başladıkça emek süreçleri parçalanmıştır. Standart istihdam biçimlerinin devlet ve sermaye iş birliği içerisinde parçalanmasıyla esnek ve güvencesiz istihdam biçimlerini ortaya çıkmıştır. İstihdamın standart olarak tanımlanması için tam zamanlı, çalışma saatlerinin belirli, belirli bir süre aralığında çalışma garantisi olan, belirli bir işin yapıldığı, kimin için çalışıldığı belli olan ve çalışma yerinin belli olduğu bir

²⁴ "Türk Dil Kurumu Sözlükleri", Türk Dil Kurumu, erişim 6 Ekim 2021, <https://sozluk.gov.tr>

²⁵ "Decent Work," International Labour Organization, erişim 6 Ekim 2021, <https://www.ilo.org/global/topics/decent-work/lang--en/index.htm>

iş gerekmektedir.²⁶ Kısaca standart istihdam için istikrarın olduğu biçim denilebilir. İstikrar sayesinde işçi çalışma dışındaki hayatını belirli bir kalitede sürdürebilir aynı zamanda da kendinin yeniden üretimini başarılı bir şekilde gerçekleştirebilir. Ancak bu durum istihdamın eğretilmesiyle ortadan kalkmıştır. Emek süreçlerinin parçalanmasıyla da istihdamda çeşitlilik görülmeye başlanmıştır. Tam zamanlı işlerin yerini güvencesizlik, belirsizlik ve istikrarsızlık içeren kısa süreli, geçici, yarı-zamanlı, sözleşmeli, mevsimlik gibi farklı istihdam çeşitleri almıştır.²⁷ Eğreti istihdam türleri, birçok riski içinde barındırmaktadır. Kısa zamanlı oldukları için işçiye güvence vermek imkansızdır. İşçi sürekli olarak işsizlik stresi çekmektedir. İstikrar olmadığı için düzgün bir çalışma hayatı inşa edememektedir.

Yukarıda bahsedilen neoliberal dönüşümün önemli bir kısmını esnekleşme oluşturmaktadır. Üretimle beraber işgücünün de esnekleşmesi sağlanmıştır. Guy Standing esnekleşmenin dört boyutu olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ilki olan *ücret esnekliği*, neoliberal iktisat politikalarının ilk hamlelerinden biridir ve işçi ücretlerinin düşürülmesini ifade etmektedir. İstihdam güvenliğinin azalması ya da *istihdamda esneklik* olarak ifade edebileceğimiz ikinci unsur, şirketlerin istihdamı istedikleri şekilde biçimlendirebilmesi ve değiştirebilmesidir. Üçüncü olarak, *iş esnekliği*, şirket içinde çalışanların iş tanımının geniş tutulması, kolayca işlerinin değiştirilmesi ve iş yükünün artırılması anlamına gelmektedir. Son olarak da *vasıflarda esneklik* işçi vasıflarının kolayca değiştirilebilmesidir.²⁸ Esnekliğin bu dört boyutuyla çalışma hayatına girmesi emek ilişkilerinin yeniden değerlendirilmesini gerektirmiştir. Küreselleşmeyle beraber yaygınlaşan esnek emek ilişkileri, güvencesiz işlerde çalışan insan sayısını arttırmıştır.

Esnekleşmenin emek sürecine nasıl dahil edildiğine değinmek gerekmektedir. Neoliberalizmi, basit bir ifadeyle, sermaye ve devletin uzlaşma zemininden emek sınıfının

²⁶ Savul, “Güvencesiz İstihdam, Örgütsel Dönüşüm ve Çalışma Üzerine Etkileri,” 33.

²⁷ Temiz, “Eğreti İstihdam,” 56.

²⁸ Guy Standing, *Prekaryaya Yeni Tehlikeli Sınıf*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 19.

dışlanması olarak ifade edebiliriz. Bu dışlamanın sonucunda üretim süreçlerine sermayenin iyiden iyiye hâkim olduğu, hatta baskısını giderek arttırdığını söyleyebiliriz. Esnekleşme de bu baskının sonucunda kabul ettirilmiş bir düzendir. Sermayenin ana amacı maliyetleri düşürerek kâr maksimizasyonunu sağlamaktır. Esnek istihdam çeşitlerinin sorunsuzca sisteme dahil edilmesi, refah devleti düzenlemelerinin kaldırılması, yeni iş kanunlarının kabulü, esnek istihdamın hukuken meşru kılınmasıyla sağlanmıştır.²⁹ Bu sayede yasal olmayan herhangi bir faaliyet gerçekleştirilmemiş olup aksine herhangi bir durumda bunun hukuken de tanınan bir sistem olduğu vurgulanmaktadır. Emek süreçlerinin hem yasal olarak hem de uygulamada parçalanmasıyla ortaya çıkan eğreti istihdam biçimleri sınıfları da parçalamaktadır. Parçalı istihdamlar birbirleriyle hiyerarşik ilişkiler kurmaya başlamıştır. Parçalı yapı, sınıfları da parçalamış birbirlerine rakip haline getirmiştir.³⁰ Farklı istihdam türlerinin farklı ücret ve çalışma koşullarına sahip oluşu parçalanmanın somut göstergelerini oluşturmaktadır. Sınıfın parçalanmasıyla sınıf bilincinin yarattığı kazanımlar adım adım geri gitmeye başlamıştır. Proletaryanın birlik halinin yerine neoliberalizmin yarattığı bireyin çalışma ortamına da yerleştiği görülmektedir. Bunun sonucunda esnekleşmenin ve yarattığı eğreti emeğin üretimle kısıtlı kalmayarak toplum faaliyetlerinin dahi içine işlediği görülmektedir.³¹ Sınıfın yarattığı mücadele duygusu, hem devlete karşı hem de çalışma açısından var olan birlik hissi kaybolmuştur. Hangi olaya nasıl reaksiyon vereceği belirsiz, siyasi açıdan kafası karışık bir toplum yaratılmıştır.

²⁹ İlhan, “Neo-Liberalizm, Esneklik ve Güvencesizlik,” 362.

³⁰ Aziz Çelik, Eğreti Emek Parçalanmış Sınıf, *Birikim*, 217, (2007): 7.

³¹ Aslı Vatansever, Prekarya Geceleri 21. Yüzyıl Dünyasında Geleceği Olmayan Beyaz Yakalıların Rüyası, *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 2, (2013): 7.

1.3.Güvencesizleşme

Güven kavramı, insanın tamamıyla düzgün bir hayat yaşayabilmesi için sahip olması gereken temel bir histir.³² İnsan ilişkilerinin dışında, kişinin geçim sıkıntısı içerisinde olmaması, bunu karşılayacak bir gelire, hanesini koruyabilecek maddi güce sahip olması gerekmektedir. Bu maddi güçle büyük bir zenginlik kastedilmemektedir, ailenin sağlık giderlerinin, bakım masraflarının ve sosyal harcamalarının karşılanabilecek olması yeterlidir. İnsanın bu güvene sahip olması, hem günlük yaşamını hem de geleceğini düzgün bir şekilde şekillendirebilmesine, daha istikrarlı bir hayat sürdürmesine ve nihayetinde zihinsel olarak huzurlu bir yaşamı olacağına dair bir göstergedir. Ancak, iş hayatında güvencesizleşmeyle beraber insan tam da en fazla ihtiyacı olan noktadan yara alarak devam etmeye çalışmaktadır.

Güvencesizlik, kendiliğinden ortaya çıkmış, yasadışı veya gizlenen bir durum değildir aksine yasalarla desteklenen yani kanuni bir şekilde işverenin hakkı olarak gerçekleşen bir durumdur. Neoliberal dönüşümün bir parçası olarak iş yasaları ekonomi politikalarına uygun hale getirilmiş ve Standing'in "sanayi vatandaşlığı kapsamında emeğe dair güvenceler" başlığı altında incelediği güvencelerin ortadan kaldırılmasına sebep olmuştur. Standing, refah devleti işçisinin güvencelerini yedi başlıkta incelemiştir. Bunlardan ilki, tam istihdamın uygulandığı *emek piyasası güvenliği*dir. Tam istihdamla çalışan kişi *istihdam güvenliği* sayesinde, işten atılma korkusu yaşamaz, bu konuda bir sorun yaşarsa işverene yaptırım uygulanacağını bilirdi. Aynı zamanda *iş güvenliğine* sahipti, çalışmasının karşılığında terfi edebilir, gelirinde ve statüsünde artış yaşayabilirdi. İş yerinde oluşabilecek güvenlik ve sağlık sorunlarına karşı *çalışma güvenliği* adı altında önlemler alınmakta, iş kazaları ve hastalıkları için düzenlemeler bulunmaktaydı, bu gibi durumlarla

³² Murat Özveri, Güvencesiz Çalışmanın Hukuki Dayanakları, *Çalışma ve Toplum*, 33, 2, (2012): 148.

karşılaşan işçinin mağdur olmaması ilkeydi. Çeşitli eğitim fırsatları yaratılarak işçiye vasıf kazanma imkânı verilirdi bu sayede *vasıfların yeniden üretimi* gerçekleşirdi. *Gelirler güvence* altındaydı, asgari ücret uygulaması ve kapsamlı sosyal güvence gibi en az gelire sahip olanların dahi sahip olduğu gelir güvenliği vardı. Son olarak da işçinin haklarını arayabilmesi, politikalara karşı durabilmesi, otorite baskısına direnç gösterebilmesi için *temsil güvenliği* vardı ve bunu sendikalarla beraber etkin bir biçimde kullanabiliyordu.³³ Bütün bu güvenceye sahip işçi, hayatını belirli bir standart içerisinde sürdürebilir, buna göre işçinin kendini yeniden üretimi uygun bir şekilde gerçekleştirebilirdi.

Güvencesiz çalışma, yeni bir kavram olmasa da güvencesizliğin derinleşmesi 1980'lerden sonra giderek artmıştır. Günümüzde her sektörden, her kademedeki insanın güvencesizlik sorununu yaşadığı görülmektedir. Esnek istihdam biçimlerinin yaygınlaşması güvencesiz çalışmanın artmasına, daha fazla alanda görülmesine sebep olmuştur. Güvencesizliği esnekleşmenin bir sonucu veya getirisi olarak görmek yanlış olmayacaktır zira bu iki kavram birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Güvencesiz çalışma, işçiyi ruhen ve bedenen yıpratıcı bir durumdur. Zira işçi sürekli olarak iş kaybetme korkusu, baskıya boyun eğme, düşük ücretle geçinme, çalışma haklarını arayamama gibi sorunlarla boğuşmaktadır. Çalışma hayatında istikrar olmaması, aralıklarla iş değiştirmesine, buna bağlı olarak yaşadığı yerin ve koşulların değişmesi ve bunun sürekli olarak, bir hayat tarzı olarak yaşamaya mahkûm edilmesine neden olmaktadır.³⁴ Çalışma hayatına sadece maddi getiri olarak bakmak yanlıştır. Çalışarak insan emeğini satarken bir yandan da sosyalleşir, beceriler kazanır, özgüveni artar ve kendini gerçekleştirme imkânı bulur. Ancak güvencesiz çalışma şartları yüzünden işçi yalnızca uzun saatlerce ağır işler yapan, kafasının içinde belirsizliklerin yarattığı kaos olan bir robota dönüşmüştür.

³³ Standing, *Prekarya Yeni Tehlikeli Sınıf*, 26.

³⁴ İlhan, "Neo-Liberalizm, Esneklik ve Güvencesizlik," 365.

1.4.Prekarya Nedir?

Prekarya kavramını tanımlarken, ilk olarak, kavramın farklı boyutları, karmaşık bir yapısı olduğunu anlamak gerekmektedir. Klasik toplumsal sınıflardan ve kendisine en yakın görülen işçi sınıfından yapısal olarak ayrılmaktadır. Dahil edilen kitle oldukça fazladır, çalışanların büyük bir kısmı prekarya sayılabilecek özelliklere sahiptir. Guy Standing'in prekaryayı bir toplumsal sınıf olarak tanımlaması ise henüz yeni sayılabilecek bir gelişmedir.³⁵ Buna dayanarak neoliberal politikaların oluşturduğu toplumsal yapının sonuçlarının değerlendirilebilir niteliğe ulaştığı söylenebilir.

Kelimenin oluşum tarihine bakılacak olursa *précarité* kelimesiyle de daha önce prekaryaya benzer bir grup insan tanımlanmak istenmiştir. Ancak *précarité* yalnızca çalışma durumlarını ifade etmek için kullanılmıştır, Standing ise prekaryadan bir sınıf olarak bahsetmektedir. *Précarité*'yi kullanan Fransız sosyologlar, sabit iş sahibi olmayanları, geçici ve mevsimlik işlerde çalışanları anlatmak istemiştir.³⁶ Bu kelimenin kökeni ise Latince'de dua etmek anlamına gelen *precor* kelimesine dayanmaktadır. *Precor* bir çaresizliği tanımlamaktadır, tanrıya yalvaracak kadar zor durumda olmayı ifade etmektedir.³⁷ Diğer bir detay ise *precariat*³⁸ kelimesinin, *precarious*³⁹ ve *proletariat*⁴⁰ kelimelerinin birleşimiyle oluşmasıdır. Bu iki kelime aslında prekarya tanımıyla ilgili ipucu vermektedir. Zira bu yeni sınıfın güvencesiz ve zor şartlarda çalışmak zorunda olan bir sınıf olduğu belirlenen kavramla ifade edilmek istenmiştir.

³⁵ Standing, Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf kitabını 2011 yılında yayımlamıştır. Çalışmaları daha önceye dayansa da kavramsallaştırma açısından 2011 yılı önemli bir tarihtir.

³⁶ Standing, *Prekarya Yeni Tehlikeli Sınıf*, 24.

³⁷ Şebnem Oğuz, "Tekel Direnişinin Işığında Güvencesiz Çalışma/Yaşama: Proletaryadan" Prekarya" ya mı?," Mülkiye Dergisi, 35, 271, (2011): 11.

³⁸ Prekarya

³⁹ Güvencesiz

⁴⁰ İşçi sınıfı

Etimolojik köken, prekaryayı anlamak için bakılabilecek küçük bir bölümdür. Zira yeni bir toplumsal sınıf olarak nitelendirilen prekaryayı tanımlamak kolay olmayacaktır. Belirtildiği gibi geniş kitlelerin içinde yer aldığı bu sınıfın hangi özelliklere sahip olduğu, kimlerin bu sınıfa dahil olacağı, neden sınıf olarak değerlendirilmesi gerektiği gibi pek çok soru akıllara gelmektedir. Bu yüzden tanımlanırken hem sahip olduğu hem de sahip olmadığı özelliklere değinmek gerekmektedir. Birtakım belirleyici özellikler, prekaryayı anlamlandırmaya ve neden böyle bir kavrama ihtiyaç olduğunu açıklamaya yardımcı olacaktır. Temel olarak prekaryanın, esnek ve güvencesiz şartlarda çalışanların oluşturduğu bir sınıf olduğunu ifade etmek gerekir.

Standing, prekaryayı tanımlarken Weber ve Marx'ın geliştirdiği toplumsal tabakalaşma ve sınıf kuramlarından yüzeysel olsa da yararlanmışır. Derin sınıf analizinden uzak durarak sadece prekaryanın nerede durduğunu gösterebilmek için faydalandığı tabakalaşma piramidini yedi bölüme ayırarak yeniden yorumlamıştır. Buna göre piramidin en üst kısmında şanslı azınlık olarak bahsedebileceğimiz *elitler* yer almaktadır. Elitler dünyadaki zenginliğin büyük bir kısmını elinde bulundurmaktadır, ekonomik ve siyasal üstünlük avantajına sahiptir. İkinci sırada yer alan *maaşlılar* şirketlerde veya kamu kuruluşlarında çalışan düzenli gelir ve sosyal hak sahibi, hayatta belirli bir standart olan ve doğal olarak sosyal açıdan avantajlı gruptur. Bunun hemen yanında olan *profisyoneller*, profesyonel ve teknisyen kelimelerinin birleşimiyle tanımlanmıştır. Vasıflara sahip olması yüksek gelirli sözleşmeler yapabilmesini sağlamaktadır. Bu iki grubun altında *eski işçi sınıfı* bulunmaktadır. Değişen koşullar sebebiyle sayısı oldukça azalmış olsa da varlığını korusa da emek hareketlerinde eski gücünü kaybetmiştir. En alt grupta ise bir tarafta sayısı dünyanın her tarafında giderek artan *işsizler*, diğer tarafta ise bizim tanımlamaya çalıştığımız *prekarya* bulunmaktadır.⁴¹ Bu gruplandırma prekaryanın toplum içindeki konumunu belirtmeye

⁴¹ Vatansever, "Prekarya Geceleri," 7.

yardımcı olmaktadır ve işsizlerle yan yana oluşuyla da toplumsal dezavantajını göstermeye çalışmaktadır.

1.5. Prekaryalaşma

Prekaryalaşma, bir belirsizlik sürecini anlatmaktadır. Prekaryalaşan birey, bir vasıflarının değerini kaybetmeye başlamıştır. Bu hem kişisel hem de mesleki vasıflarını içermektedir. Bununla beraber esnek çalışmaya bir şekilde rıza göstermiş, buna itilmiş ve muhtaç edilmiş kişidir. Esnek çalışmayla beraber, diğer iş hakları da elinden alınmıştır. Neoliberalizmle beraber iyice kızgınlaşan rekabet ortamında mücadele etmeye, hayatta kalmaya mecbur bırakılmıştır.⁴² Bu somut, acımasız çalışma ortamının ardından kendine ve topluma yabancılaşmış, adeta makineleşmiştir. Zira, bütün vasıflarına rağmen, yoğun, baskın çalışma şartlarının yanında emeğinin ve yeterliliğinin karşılığını alamamak kişide öfkeye, kaygıya ve yabancılaşmaya neden olmaktadır.

Bir sınıf oluşumu düşünüldüğünde prekarya bir anda ortaya çıkmamıştır. Gelişim sürecini ifade etmek prekaryanın daha net bir tanıma sahip olmasını sağlayacaktır. Emek süreçlerinin parçalanmasıyla ortaya çıkan güvencesiz, istikrarsız ve belirsiz çalışma prekaryayı ortaya çıkarmıştır. Böyle bir hayata maruz kalmak, bundan kurtulamama, buna boyun eğme hali de prekaryalaşmayı göstermektedir.⁴³ Son dönemde görülen diğer bir prekaryalaşma belirtisi unvanların gösterişli halleriyle değiştirilmesidir. Yeni unvanlar yaratılarak vasıfsızlaştırma ve güvencesizleşmenin üstü örtülmeye çalışılmaktadır. Bu işler hala güvencesiz, gelecek vadetmeyen ve düşük ücretli işlerdir, sadece isimleri değiştirilerek iyi iş sanrısı yaratılmaktadır.

⁴² Standing, *Prekarya Yeni Tehlikeli Sınıf*, 36.

⁴³ Aslı Vatansever, *Proletarya ile Orta Sınıf Arasında: Siyasi Aktör Olarak Prekarya*, içinde *Türkiye'de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik* düz. Lütfi Sunar, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018, 20.

1.6.Prekaryaya Kimler Dahil?

Standing kitabında bu bölüme “aslında herkes” diyerek başlar. Bunu demesinin sebebi prekarya olmayan diğer insanların da en ufak bir sorunla güvencelerini kaybedebileceğine ve sınıfsal durumlarının değişeceğine vurgu yapmak istemesidir.⁴⁴ Ancak bu açıklamayla işimizi zorlaştırmaktadır. Zira prekaryanın her an daha da büyük kitleleri tanımlayabileceğini göstermektedir. Aynı zamanda mevcut istikrarsız ve belirsiz tabloya da bir vurgu olabilir. Kitlenin büyüklüğü teorik sınıflandırma konusunda tek değişken kabul edilmemesine sebep olmuştur. Kişinin cinsiyeti, yaşı, etnik kökeni, vücut bütünlüğü, suçla karışmış olması veya göçmen olması gibi durumlar prekarize olmasını etkilemektedir. Prekaryaya dahil olan grupların sorunlu hayatları geçmişte de mevcuttu ancak neoliberalizm insanların belli bir yaş ve statüye gelince kavuştukları istikrar ve güvenceyi ellerinden almış oldu. Artık bu durum, katlanılması gereken bir dönem olmaktan çıkıp hayat tarzına dönüştü.

1.6.1. Kadınlar

Ataerkil normların yarattığı eşitsiz toplumda, kadın, her zaman geri planda ve yok sayılan bir konumda tutulmuştur. Ataerkillik, üretim ilişkilerinde de yoğun olarak hissedilmektedir. Neoliberal ekonomi, kadınların kitleler halinde işgücüne katılımını gerçekleştirmiş olsa da, kurulan eşitsiz düzenden en çok etkilenen gruplardan biri olmasının da önüne geçememiştir. Zira kadının toplumda var olma mücadelesine bir de iş yerinde var olma mücadelesi eklenmiştir. Esnekleşmenin sonucuyla ortaya çıkan kısa süreli işler kadın için uygun görülmeğe başlanmıştır. Nispeten daha güvenceli ve istikrarlı işler için erkek adayların şansı kadın adaylara göre oldukça fazla olmaktadır. Buna sebep olarak da kadının hamilelik ve çocuk bakma süreçlerini yaşayacağı, bu yüzden de sürekli bir işe sahip olmasına

⁴⁴ Standing, *Prekarya Yeni Tehlikeli Sınıf*, 107.

gerek olmadığı düşüncesidir.⁴⁵ Ayrıca kadınların daha duygusal, hassas, kırılgan yapıya sahip olduğu düşüncesi sebebiyle de daha geri plandaki işlerde çalışmaları gerektiği yaygın olarak söylenmektedir.⁴⁶ Sayılan hisler bir cinsiyete aile bir özellik değildir, insanların hepsinde var olan duygulardır. Kadının erkeğe göre daha duygusal varlıklar olduğunu söylemek doğru değildir. Toplumsal eşitsizliği pompalamasının yanında bu düşünde kadınların prekaryalaşmasına da neden olmaktadır.

Toplumların büyük bir kısmında kadının ev içi emeği, kadının doğal olarak gelen, yapmak zorunda olduğu işler olarak görülmektedir. Bu durumun doğal kabul edilmesinin sebebi tamamen toplumların bunu kültürel olarak içselleştirmesinden kaynaklıdır. Tarihte erkeğin savaşan, para kazanan, evi geçindiren profilinin yanında kadın evdeki işlerden, çocukların ve yaşlıların bakımından sorumlu kabul edilmiştir. Günümüzde gelişmiş toplumlarda, orta ve üst sınıf kabul edilebileceğimiz kadınların kendilerini gerçekleştirme mümkün olabilmektedir. Ancak prekaryanın adeta bir zehir gibi yayılmasıyla kadınların kendilerini prekaryanın o kaotik ortamından sıyırması pek de mümkün görünmemektedir.

1.6.2. Gençler

Yetişkinliğe adım atılan ilk yıllar birçok genç için kaygı dolu bir dönemdir. Zira kendi için uygun eğitim seviyesini tamamlayan her genç yeni bir hayat kurma yoluna girer. Ebeveynlere olan bağımlılığın kalkması, ekonomik özgürlüğe sahip olmak, bazıları için kendi ailesini kurmak oldukça makul isteklerdir. Ancak her genç refaha ulaşarak bu isteklerini elde edememektedir. Gençlerin kendilerini kanıtlamak için bir süre zorluklara katlanması yeni ortaya çıkan bir durum değildir. Bu dönemin sonunda istikrara ve birtakım güvencelere sahip olabiliyorlardı.⁴⁷ Bugün ise gençlerin tek sorunu iş yerinde kendilerini

⁴⁵ Age. s. 112.

⁴⁶ Age. s. 115.

⁴⁷ Age. s. 118.

kanıtlamak değildir. Tecrübe kazanma adına yaptırılan stajların büyük bir çoğunluğu ücretsiz ve büyük oranda güvencesiz gerçekleşmektedir.⁴⁸ Stajyerin düzgün bir işe sahip olabilmesi için mesleğine bağlı olarak aylarca staj yapması bekleniyor ve bu sürecin sonunda da bahsi geçen düzgün işe sahip olacağına garantisine sahip olamamaktadır. Anne babaların güvenceli ve istikrarlı işlerde çalışmış olmaları da gençlerin sırtlarındaki diğer bir yükür. Ebeveynlerin beklentisi çocuklarının kendileri gibi düzenli bir iş, sabit maaş ve bazı güvencelere sahip olabilmeleridir.⁴⁹ Ancak çalışma hayatı onların çalışmaya başladıkları dönemden çok farklıdır. Bu yüzden yirmili yaşlarında düzgün bir işe sahip olmayan veya işsiz olan, geçimini hala ailesinin geliriyle sağlamak zorunda olan ve bunun hem maddi hem de manevi ağırlığını yaşayan milyonlarca genç vardır.

1.6.3. Yaşlılar

Gençler bu haldeyken yaşlıların durumu da pek iç açıcı değildir. İnsanlar modern toplumlarda ömürlerinin bir kısmını çalışarak geçirirler ve rahat bir emeklilik hayali kurarlar. 1980’li yıllarda neoliberal ekonomi ilk durgunluğuna çare olarak işgücünü gençleştirmeye gitmiştir.⁵⁰ Emeklilik yaşı erkene çekilmiş ve bu sayede genç işsizlerin işgücüne katılımı sağlanmıştır. Ancak orta ve uzun vadede sorun yaratacak anlık bir çözümdür. Zira emeklilerin maliyeti uzun uzadıya düşünülmemiştir. Bunun yanında özellikle gelişmiş ülkelerde doğum oranlarının düşüşü yaşlı nüfusu giderek artırmıştır.⁵¹ Emekli olanların mali açığını gençler artık kapatamamaktadır.

1.6.4. Etnik Azınlıklar

Etnik azınlıkların prekarya olmasıyla ilgili kitaptaki veriler çok kısa ve sınırlıdır. Zira sadece Amerika Birleşik Devletleri’ndeki siyah erkekler ele alınmıştır. Siyah erkeklerin

⁴⁸ Age. s. 133.

⁴⁹ Age. s. 119.

⁵⁰ Age. s. 139.

⁵¹ Age. s. 142.

ABD’de ciddi bir ayrımcılığa maruz kaldığı açıktır. ABD’li siyah erkekler prekarya olabilecek her özelliğe sahiptirler, beyazlara kıyasla eğitime ulaşmaları sınırlıdır, işsizlikle daha çok mücadele ederler ve suça meyillidirler ya da itilmektedirler.⁵² Ancak, bu veriler genel olarak etnik azınlıkların prekarya sayılabilmesi için eksiktir.

1.6.5. Engelliler

İnsanın vücut ve zihin halinde iki parça ama bir bütün olarak kabul edilmesi ve bu bütünden fiziksel veya mental olarak bir parçanın eksik görülmesi, insanın, toplumun geri kalanından farklı olduğu şeklinde etiketlenmesine sebep olur.⁵³ Bu durum prekaryanın diğer dinamiklerinde gördüğümüz gibi yalnızca iş hayatını etkilemez. Engelliler, uzun zaman boyunca maalesef toplumun utanç duyduğu varlıklardı. 1980’lerden itibaren kotalar, ayrımcılık karşıtı yasalar ve fırsat eşitliğine dair çeşitli düzenlemelerle engellilerin iş hayatına entegrasyonu için çalışmalar yapılmıştır.

1.6.6. Suçlular

Küreselleşmeyle beraber insanların hapse atılma oranlarında ciddi bir artış gözlenmektedir. Suça karışmış veya karıştırılmış insanların, nasıl ifade etmek istediğinize bağlı, daha sonraki hayatlarında “normal” bir yaşam sürmeleri beklenmemektedir. Hukuk sistemlerine göre işlenen suçun cezasını çekmiş olsalar da kriminalize olmuş insanların istikrarlı bir işe sahip olmaları çok düşük bir ihtimaldir.⁵⁴ Bu yüzden de güvencesiz bir hayata mahkûm edilmiş oluyorlar. Kriminalizeler için diğer bir önemli konu mahkûm emeğidir. Dünyanın birçok yerinde mahkûmların hapisane içinde farklı işlerde çalışması yaygındır. Ancak bu emeğin karşılığı olarak çok düşük ücretler ödenmektedir.

⁵² Age. s. 150.

⁵³ Age. s. 151.

⁵⁴ Age. s. 153.

1.6.7. Göçmenler

Uluslararası Göç Örgütü'ne göre göç, bir ülke içerisinde veya sınır ötesine, farklı sebeplerle, yaşanılan yerin terk edilip yeni bir yere gidilmesidir.⁵⁵ Günümüzde göç kavramına dahil olan birçok alt kavramla beraber göç kendi literatürüne sahiptir. Milyonlarca insanın günümüzde doğdukları toprakları siyasi, ekonomik, sosyal sebeplerle bırakıp başka ülkelere göç edişi ekonomik sonuçlarından çok siyasi ve sosyal sonuçlar yaratmıştır. Göçmenler bir süre sonra kendi kültürel kimliklerini sorgulamaya başlamışlar ve yaşadıkları kültüre ve sosyal çevreye karşı farklı tepkiler vermişlerdir. Göç edenlere göç ettikleri ülkedeki sosyal konum ve farklı kültür, göçmenlere farklı bir kolektif kimlik yüklemiştir. Diğer bölümlerde göçün ne gibi sonuçlar doğurduğu prekarya kavramıyla beraber tartışılacaktır. Bu kısımda ise göçmenlerin nasıl prekarya sayılabileceği ifade edilecektir.

Göç doğası gereği güvencesiz bir olgudur. Göç etmeye karar veren insan bulunduğu yeri terk etmeden önce istikrar ve güvence sahibi olsa da göç sonrası bunların varlığı şüpheli olacaktır. Ancak “daha iyi bir yaşam” arzu edildiği için göç öncesi tabloda da güvencesizliğin var olduğunu söylemek çoğu zaman yanlış olmayacaktır. İnsanların göç etme sebeplerine bakılarak göçmenlerin nasıl prekaryaya dahil olduğu anlaşılabilir. 2020 verilerine göre dünya çapında 281 milyon göçmen bulunmaktadır ve bu yaklaşık olarak dünya nüfusunun %3,60'ına denk gelmektedir.⁵⁶ Göçmenlerin bazı ayırt edici özellikleri prekaryaya dahil olduklarını kanıtlar niteliktedir. İletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla çokça gördüğümüz bir görüntüdür sınırlardan alınmayan göçmenler. Pek çok hükümet göç hareketlerini sınırlandırıcı birçok önlem almıştır. Bunlar, vize sınırlandırmasından sınır

⁵⁵ Definition of Migration, International Organization for Migration, erişim 15 Kasım 2021, <https://www.iom.int/about-migration>

⁵⁶ World Migration Report, International Organization for Migration, erişim 15 Kasım 2021, <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2020-interactive/>

hattında göçmenlere ateş açılmasına kadar giden geniş bir dizi hamledir. Bu şekilde bakınca devletin göçmen karşıtı tutumu dikkat çekmektedir. Göçmenlerin prekaryayı nasıl büyüttüğüne dair yedi özelliği olduğunu açıklamaktadır Standing. Öncelikle göçmen karşıtı politikalara rağmen artan *kayıt dışı* ekonomi konusu vardır. Zira bu politikaları izleyen devletler aynı zamanda kayıt dışı göçmen emeğine de göz yummaktadır. Ucuz emek kaynağı olan bu göçmenlerin emeği çok kolay istismar edilmektedir.⁵⁷ Kayıt dışı olmak göçmenleri sadece ekonomik ve sosyal haklardan mahrum etmez temel insan haklarına ulaşmalarını da imkansızlaştırmaktadır. Göç gün geçtikçe *geçicilikle* daha çok ilişkilendirilmektedir.⁵⁸ Kayıt dışı olmalarının da etkisiyle uzun zamanlı ve güvenceli iş bulmaları çok zordur. Sürekli olarak yer değiştirerek para kazanmaya devam etmek istemektedirler. Bu geçiciliğin sürdürülmesinin temel motivasyonu göçmenlerin memleketteki ailelerine para gönderebiliyor olmalarıdır.

Kadın göçünün kendine has özellikleri vardır. Öncelikle kadınların suç örgütleri tarafından kaçırmaları, seks işçiliğine zorlanmaları gibi bir gerçek vardır. Diğer bir unsur kendi çocuklarını ailelerine bırakıp başka ülkelerde başkalarının çocuklarına bakmalarıyla giderek bir “ev bakım zinciri”nin oluşmasıdır. Kadın göçmenler sadece kadın oldukları için iş yerlerinde daha çok baskı ve çirkin muameleye maruz kalmaktadır.⁵⁹ Çalıştıkları sektör fark etmeksizin kadın göçmenler birçok kötü davranış ve tacizden etkilenmektedir.

Gün geçtikçe daha çok öğrenci yurtdışı eğitimlere yönelmektedir.⁶⁰ Ülkelerin ekonomisi, toplumsal durumu ve eğitim sistemlerindeki bozukluk gençlerin bir an önce o ülkeyi terk etmek istemesine sebep olmaktadır. Üretimin uluslararasılaşmasıyla ortaya çıkan

⁵⁷ Standing, Prekarya, 157.

⁵⁸ Age. 158.

⁵⁹ Age. 158.

⁶⁰ Age. 159.

çok uluslu şirketler için devlet sınırlarından çok nerede üretim yaptıkları önemlidir.⁶¹ Çok uluslu şirket çalışanları her an göçmen olmaya hazır bir şekilde yaşamaktadırlar.

Mülteci veya sığınmacılar hayat standartları iyileşmeyen göçmen grubudur. Dünyada her geçen gün daha çok insan savaş, istikrarsızlık, ülke çapındaki ekonomik sorunlardan kaçmaya çalışmaktadır.⁶² Maalesef mülteci sayısındaki artış azalmamaktadır. Ancak can kaybıyla çıkılan bu yolda, mülteciler, kötü muameleye, zor göç yollarına, uzun süren prosedürlere ve belirsizliğe mahkûm edilmektedirler. Daha iyi bir hayat arzusu, gelişmiş devletlerin göç politikalarına takılıp mülteci toplanma alanlarında, sınırlarda trajik olaylar yaşanmaktadır.

Son olarak, belki de ilerleyen yıllarda çokça konuşacağımız *iklim mültecileri* meselesi vardır. İklim değişikliği bugün herkesin gündeminde olmasa da dünyanın farklı yerlerinde yaşanan çeşitli afetler insanların göç etmesini zorunlu kılmıştır. Yakın tarihteki en büyük örneği 2005 yılında gerçekleşen Katrina Kasırgası yüzünden afet sonrası iki hafta içinde bir buçuk milyon insanın yaşadıkları alanı terk etmeleri gerekmiştir.⁶³ İklim teorisyenleri yakın gelecekte buna benzer olayların artacağı yönündeki endişelerini sürekli olarak dile getirmektedir. Bu da ilerleyen zamanlarda daha çok insanın göç etmek zorunda kalacağı anlamına gelmektedir.

1.7. Prekaryanın Proletaryadan Farkı

Prekarya tanımlanırken de tartışılırken de proletaryayla kıyaslanmıştır. İşçi sınıfı, yaklaşık 150 yıllık mücadeleyle bazı haklar edinmiştir. Çalışma saatleri, ücretler, sosyal haklar bu haklardan en temel olanlarıdır. Yukarıda açıklanan sanayi vatandaşının güvenceleri, proletaryanın sahip olduğu hakların bir kısmını oluşturmaktadır. Standing'e

⁶¹ Age. s. 159.

⁶² Age. s. 159.

⁶³ Age. s. 161.

göre proletarya, sabit çalışma saatleri olan, istikrarlı, uzun dönemli, ne şekilde ilerleyebileceği belli olan, örgütlenebildiği bir işe sahipti.⁶⁴ Ancak bu haklar sayesinde proletaryanın insanca yaşayabildiğini söyleyebiliriz. Öte yandan prekaryaya bakıldığında, proletaryanın sahip olduğu hakların yavaş yavaş elinden alındığı bir sınıf ortaya çıkmaktadır. Prekaryaya koca bir belirsizliğin içinde yaşamaktadır. Çalışma saatinin, ücretinin ne kadar olduğu, hangi haklara sahip olduğu, ne kadar süre o işyerinde çalışabileceği hep bir belirsizlik konusudur. Aralarındaki ikinci fark ise kazanımlara bağlı olarak yaşadıklarıdır.

1.8. Prekaryaya Bir Sınıf Mı?

Bir sınıf olarak ifade edilmesi yalnızca on yılı bulan prekaryaya kavramı, doğal olarak, olduğu gibi kabul edilmemiştir. Hem teorinin kurulma biçimi hem de sınıf özellikleri olarak ifade edilmesi eleştirilmiştir. Guy Standing, henüz kitabını yazmadığı dönemdeki sunumlarını dinleyen akademisyenlerin kendisini ciddiye almadığından yakınmıştır, ancak eleştirilerin neler olduğu konusuna değinmemiştir. Neoliberalizmin yerle bir ettiği çalışma koşulları, güvencesiz hayatlar yaşayan milyonlar yaratmıştır. Belirsizlik, istikrarsızlık, güvencesizlik günümüz insanının ciddi sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Standing, “tehlikeli sınıf”ın ne olduğu konusundaki belirsizliği giderememiştir. Teorik eleştiriler burada başlamaktadır. Sınıf literatürünün temelini oluşturan Marx, sınıflı toplumu açıklarken kişinin üretim araçlarıyla olan ilişkisini ortaya koymuştur. Üretim araçlarına sahip olan burjuvazi ve bu araçlara sahip olamadığı için emek gücünü satmak zorunda kalan proletarya arasında sömürüye dayalı bir ilişki olduğunu açıklamıştır. Standing ise artık yerleşikleşmiş bu analize değinmemiş ve hatta sınıfı istihdam ve gelirle ilişkilendirmiştir.⁶⁵ Yapmaya çalıştığı analiz bu yönüyle ve statülere dayandığı için Weber’in sınıf analizine

⁶⁴ Age. s. 20.

⁶⁵ Denizcan Kutlu, Prekaryaya ve “Prekaryaya Bildirgesi” Üzerine Bir Kaç Soru, Gözlem ve Görüş, *Çalışma ve Toplum*, (2018): 1861.

yakın gibi görünse de yine tam olarak Weberci bir yaklaşım olduğu da söylenemez.⁶⁶ Yeni toplumsal sınıfları açıklamaya çalışmışsa da kuramsal ilişkiyi kuramamıştır. Belirli bir zemine oturtulmadığı için sınıf olarak ifade edilen prekaryanın tanımı havada kalmaktadır. Bir grubu sınıf olarak tanımlayabilmemiz için diğer toplumsal sınıflarla olan ilişkisine de bakılmalıdır.⁶⁷ Zira sınıfların birbirleriyle iletişiminden bir mücadele ortaya çıkmaktadır. Farklı birçok olgu üzerinden giden çalışma kuramsal olarak eksik kalmaktadır. Ayrıca prekarya kavramı neoliberalizmle tarihselleştirilmek istense de kapitalizm ile tarihsel ilişkisi kurulmamıştır. Bu yüzden de Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf kitabı yalnızca birtakım sorunların sıralandığı bir metin olarak kalmaktadır.⁶⁸ Standing, prekaryayı, kapitalizmin tarihsel bağlamından uzak bir şekilde açıklamıştır. Prekaryanın sermayeyle olan ilişkisi, buradan ne çıkarabileceğimiz cevaplanmamış sorulardır.⁶⁹ Esnek şartlarla çalışan, güvencesiz milyonlar, bir sınıf olarak tanımlanacaksa da bu sınıfın teorik olarak hangi kurama veya kuramcıya dayandığı, sınırlarının ne olduğu, tarihsel olarak nasıl büyüdüğü daha net olarak ifade edilmelidir.

Standing prekaryayı bir sınıf olarak tanımlarken dünyadaki üç bölgeye bakmaktadır: Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Japonya. Yani, sadece gelişmiş sanayilere bakarak yeni bir sınıf ortaya koymuştur. Ancak sadece gelişmiş üç bölgeyi içeren bir sınıf analizi yanıltıcı sonuçlar içerebilmektedir. Neoliberal sistemin ortaya çıkardığını söylediği prekarya özellikleri sadece bu üç bölgede mi görülmektedir ya da neden bu üç bölge tercih edilmiştir gibi soruların cevabı bulunmamaktadır. Bu soruların cevapları bulunmadığı gibi Standing Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Japonya'ya bakarak bir genelleme yapmıştır. Dar kapsamlı

⁶⁶ Denizcan Kutlu, "Prekarya" Üzerine Eleştirel Notlar ve Düşünceler, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70, 1, (2015): 229.

⁶⁷ Yeliz Sarıöz Gökten, Proleteriyadan Prekaryaya: Yeni Bir Küresel Sınıf (!), *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 16, 62, (2018): 39.

⁶⁸ Kutlu, "Prekarya ve Prekarya Bildirgesi" Üzerine, 1875.

⁶⁹ Breman, Jan, "A Bogus Concept." Prekarya Yeni Tehlikeli Sınıf incelemesi, Guy Standing, *New left review* 84, (2013): 134.

bakış açısı yüzünden ucuz emekle ekonomisini büyütmüş bölgelerdeki eşitsizliğe göz yummuştur. Yeni olarak ifade ettiği çalışma şartları, Hindistan ve Çin gibi kayıt dışı ekonominin yaygın olduğu bölgelerde uzun zamandır görülmektedir.⁷⁰ Dünyanın küçük bir bölümüne baktığı için “küresel” bir sınıftan bahsetmesiyle oldukça eksik bir tanımlama ortaya çıkmıştır.

Prekarya bir sınıf mı ya da bir sınıf oluşturacak mı ciddi bir soru işareti yaratmaktadır. Orta sınıf tartışmalarındaki belirsiz durum prekarya tartışmalarında da devam etmektedir. Zira “orta sınıf” diye bir sınıf mevcut mu yoksa bir kapitalizm yanlısı mı soruları aşılammıştır. Burjuvazi ile proletarya arasında olan sınıf ya da sınıflar belirsizliğini korumaktadır.⁷¹ Prekarya, bu noktada, teorisyeni tarafından “eski” işçi sınıfının altında konumlandırılmıştır. Ancak proletaryadan hangi noktada ayrıldığı da tartışma yaratmaktadır. Çünkü prekaryalaşma olarak ilişkilendirdiği durum proletaryadan bir kopuş içermemektedir.

Bütün bu eleştiriler dikkate alındığında prekaryanın, klasik anlamda sınıf özellikleri taşımadığı söylenebilir. Yani Standing’in yorumunun aksine prekarya, proletaryanın yerini almamıştır. Marksist açıdan bakıldığında proletaryanın varlığı devam etmektedir zira proletaryanın üretim araçlarıyla olan ilişkisi bir değişikliğe uğramamıştır. Burjuvazi hala üretim araçlarını elinde tutmaktadır. Buna bağlı olarak gelişen burjuvazi ve proletarya arasında bir sömürü ilişkisi vardır. Weber’in yaptığı sınıf analizi ise başka unsurlar barındırmaktadır. Weber, Marksist analizin üretim araçlarının sahipliğine yaptığı vurguyu önemli bulmaktadır. Ancak onun analizine göre toplumsal tabakalaşmayı belirleyen başka unsurlar da vardır. Tabakalaşma çok boyutlu bir kavramdır, parti, sınıf ve statü gibi boyutları bulunmaktadır. Yaptığı analize göre, mülkiyet farklılıkları sınıfları, iktidar farklılıkları

⁷⁰ *Age*, s. 136.

⁷¹ Serter Oran, “Kitap İncelemesi: Modern Zamanların Tutunamayanları Prekarya: Sınıf mı, Sınıftan Kaçış mı?.” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 70, 1 (2015): 238.

partileri ve saygınlık farklılıkları da statü gruplaşmalarını doğurmaktadır.⁷² Weber, kurduğu kuram daha karmaşık olsa da basitçe, bu ilişkileri kurarak bir sınıf analizi yapmaktadır. Toplumsal tabakalaşmanın sadece sınıf yani ekonomi odaklı ortaya çıkmadığını, bunun için parti ve statünün de önemli olduğunu vurgulamıştır.

Burada önemli olan, Standing'in, teorisini hangi analize bağlı olarak kurduğudur. Ancak ortaya koyduğu yeni sınıf Marx'a da Weber'e de bağlı düşünülemez. Kurmadığı ilişkiler üzerinden gitmek gerekirse, Marksist açıdan, prekaryanın üretim araçlarına sahip olmadığı açıktır. Ancak Standing, proletaryanın küçülmüş bir sınıf olduğunu iddia ederek onu kenara koymuştur. Bunun yanında Weberci anlamda bir ilişki kurulabilecek olsaydı, prekaryanın toplumla olan ilişkisi detaylı bir şekilde açıklanmalıydı. Hem Marx'ın hem Weber'in sınıf analizleri temelde bir karşıtlık ilişkisini göstermektedir. Aslında Standing benzer bir şekilde karşıtlık ilişkisi kurmaya çalışmışsa da bunun ne şekilde gerçekleştiğini ifade etmemiştir.

Öte yandan güvencesiz işçilerle ilgili alternatif bir analizi Marx'ın *Kapital*'de kullandığı görelî artık nüfus ve bunun bir alt kategorisi olan yedek işgücü ordusu kavramları çerçevesinde yapanlar vardır.⁷³ Dolayısıyla açıklanması gereken bir başka mesele de Marx'ın görelî artık nüfus kavramına bağlı oluşturduğu yedek işgücü ordusu kavramının bu tartışmada nasıl yer aldığıdır. Nüfus sermaye için bir işgücü kaynağı olarak düşünülürse, görelî artık nüfus, sermayenin ihtiyacından geriye kalan işgücünü açıklamaktadır. Modern sanayi araçlarının kullanımıyla sınırlandırılan insan gücü görelî artık nüfusu oluşturmaktadır. Ancak bu yalnızca işgücünden uzaklaştırılanları tanımlamakta bir dönüşümü de anlatmaktadır.⁷⁴ Görelî artık nüfus, işgücünden uzaklaştırılan yedek işgücü

⁷² Nicholas Gane, Max Weber as Social Theorist, *European Journal of Social Theory* 8, 2 (2005): 222.

⁷³ R. Jamil Jonna ve John Bellamy Foster. "Marx's Theory of Working-Class Precariousness: Its Relevance Today." *Monthly Review* 67, 11 (2016): 18.

⁷⁴ Senem Oğuz, "İşgücü İstatistiklerinden Yedek İşgücü Ordusuna Nüfusu Yeniden Sınıflandırmak," *Mülkiye Dergisi*, 40,4 (2016): 48.

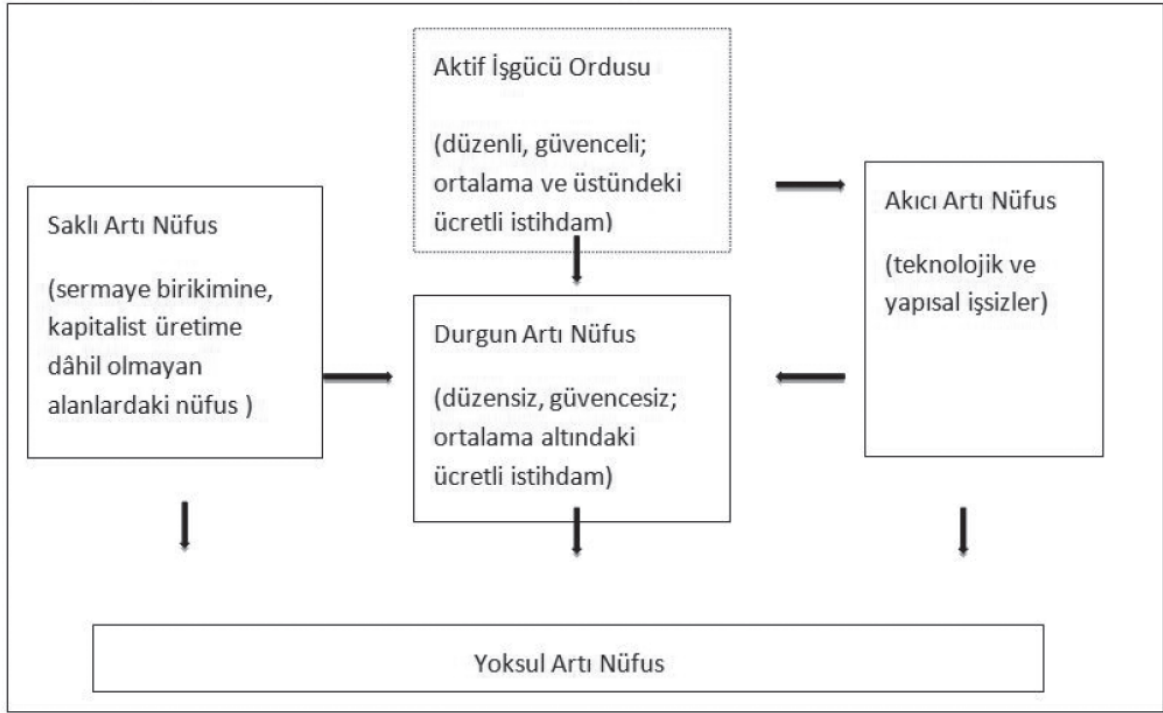
ordusu yanında artık çalışamayacak olan işçileri de tanımlamaktadır. Kapitalizmin ihtiyacına göre değişen işçi sayısıyla bazı işçiler zaman zaman işsiz kalıp zaman zaman işgücüne katılım sağlamaktadır. Bunun yanında işçiler birbirlerinin yerlerini alabilmektedir. Yani aslında kapitalizmin ihtiyacına dayalı hazır olan bir işçi kitlesi anlatılmaya çalışılmıştır. Marx, *Kapital*'de görece artık nüfusun yedek işgücü ordusunu oluşturan bölümünü akıcı, saklı ve durgun olmak üzere üç farklı biçimiyle tanımlamıştır.⁷⁵ Akıcı artık nüfus, teknolojik koşullar ve sermayenin değişen yapısına göre işgücünden itilip çekilen işgücünü açıklamaktadır. Saklı artık nüfus, sermayeye dahil olmayan alanların kapitalistleşmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Tarım topraklarının kapitalist üretim biçimleriyle işlenip tasfiye edilen çiftçinin proleterleşmesi buna bir örnektir. Durgun artık nüfus ise ortalama bir işçiden daha kötü şartlarda çalışan grubu tanımlamaktadır.⁷⁶ Bu üç grup da sermayenin zamana göre şekillenmesine bağlı bir biçimde yedek işgücünü sağlamaktadır (Bkz. Şekil 1). Bu durumda, prekarya kavramının durgun artık nüfusa benzerliği ortadadır.⁷⁷

⁷⁵ Marx, Karl. *Kapital: Ekonomi Politikin Eleştirisi*, I. Cilt, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Ankara: Yordam Kitap, 2011, s.619.

⁷⁶ *Age*, s. 49.

⁷⁷ Duggan, Marie Christine. "Reserve Army of Labor and Migration." *The Encyclopedia of Global Human Migration*, 2013: 5.

Şekil 1. Göreli Artık Nüfus Kategorileri ve Aralarındaki İlişki



Kaynak: Duggan, Reserve Army of Labor and Migration, akt. Oğuz, 2016, 51.

Bu noktada Guy Standing'in prekarya ve proletaryanın iki farklı sınıf olması düşüncesinin aksine prekaryayı proletaryanın bir parçası olarak gören bir yaklaşım önerilebilir. Kapitalizmin temel üretim ilişkileri bozulmadığı için proletaryanın küçüldüğünü ya da geçerliliğini yitirdiğini söylemek yanlış olacaktır. Bunu söyleyebilmek için ortaya çıkan üretim ilişkilerinin anlatılması gerekmektedir. Proletaryanın toplumdaki konumunun yanında prekaryayı onun bir kısmı, ona bağlı oluşan bir grup ya da kesim olarak görebiliriz. Çünkü klasik Marksist sınıf teorisinin yanında neoliberalleşmenin ortaya çıkardığı esnek ve güvencesiz çalışmaya bağlı oluşan bir grup gerçekten vardır. Milyonlarla ifade edilebilecek bu grubun, yaşam ve çalışma şartları, dünyaya bakış açıları, gelecek planları hem toplumsal anlamda hem de ekonomik sistem için önemlidir. Bu yüzden prekaryayı, proletarya kavramının altına yerleştirirsek günümüz işçisinin koşulları daha kolay değerlendirebiliriz. Daha önce anlatılan güvencesiz ve esnek şartlar, temel konularını değiştirmemişse de işçi sınıfının yaşam şartlarını değiştirmiştir. Bu açıdan

bakıldığında prekarya kavramı, günümüzde emek sömürsünün aldığı yeni biçimlerin daha iyi anlaşılabilmesi için faydalı bir kavramdır.



2. TÜRKİYE'DE GÜVENCESİZLEŞME VE GÖÇMEN EMEĞİ

2.1. Sanayileşme, Kapitalizm ve İşçi Sınıfının Dönüşümü

Erken sanayileşmiş toplumlarda emeğin gelişimi ve mücadelesi belirli bir düzen içerisinde ilerlemiştir. Sanayileşme insan hayatını büyük oranda değiştirmiştir. Tarımsal üretimde ya da küçük atölyelerdeki üretim dönüşmüş buna bağlı olarak da çalışma şartları değişmiştir. Yıllar içerisinde bir yandan sanayi ve teknoloji ilerlemiş bir yandan da işçilerin hak arayışı ortaya çıkmıştır. Sanayileşmenin ilk başladığı yıllarda işçilerin ağır emek gösterdiğini, sağlıksız koşullarda, uzun saatler çalıştığını görmekteyiz. Bu durum kolektif bilinci ortaya çıkarmış, yoğun mücadele, iş bırakma, grev gibi hareketlerle işçi ve işveren arasında uzlaşmanın sağlanması için işveren zorlanmıştır. İşçilerin bu birliği sayesinde sendikalar kurulmuş ve işçi sınıfının toplumdaki yoğunluğu fark edilmiştir. Bu, zamanla parlamentolarda siyasal temsilin önünü açmış ve işçi partileri ortaya çıkmıştır. Siyasette karar alma etkinliğine katılabilmeleri sayesinde temsilde çeşitlilik ortaya çıkmıştır.

Gelişmiş toplumlar bu şekilde sanayileşirken ve işçi sınıfı ortaya çıkarken Türkiye Cumhuriyeti'nin öncülü olan Osmanlı Devleti'nin gerek devlet yapısı gerek de siyasal ilişkileri sebebiyle çok sınırlı bir sanayileşme gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin gelişime uzak yapısı sanayileşmeyi etkilemiştir. Alınan dış borçların fazlalığı devleti dışa bağımlı hale getirmiş bu yüzden ekonomide ve sanayide iyileşme sağlanamamıştır. Özellikle son dönemde devlet borçlarının iyice artması, yabancı devletlerin Osmanlı hakkında karar alabilmelerine sebep olmuştur. Bu yüzden küçük sanayi yapıları dışında bir sanayileşme hareketi yaşanmamıştır. Kötü ekonomi, devlet yapısının bozukluğu, uluslararası boyutlardaki savaşlar Osmanlı'nın dağılmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin dağılışı, uzun savaş yıllarının ve büyük yıkımın sonucunda gerçekleşmiştir. Yeni cumhuriyetin kurulması için gerçekleştirilen milli mücadele de bu savaş yıllarının son halkasıdır.

Cumhuriyetin kuruluşuyla ortaya çıkan bir dizi devrimle Türkiye, hem içerde hem dışarda birçok farklı mücadeleye sahne olmuştur. Dışarıda emperyalist devletlerle içeride ise yoksul halkı sömüren çarpık toplum ilişkileriyle mücadele edilmiştir. Padişaha tâbi olan⁷⁸ Türkiye halkı, vatandaşa dönüştürülmüştür. Var olan az sayıdaki işçi sınıfının gayrimüslim halka mensup olması, yeni devletin, ulus-devlet inşa sürecindeki nüfus politikaları sebebiyle gayrimüslimlerin mübadele ve tasfiyelerle ülke dışına gönderilmeleri, Türkiye’de işçi sınıfı oluşumunu etkilemiştir.⁷⁹ Kalkınma ve modernleşmede kaybedilen yıllar devrimler ve korumacı ekonomi politikalarıyla aşılmaya çalışılmıştır. 1930’lu yıllarda devlet, sanayileşmeyi hızlandırmak için, kendi eliyle fabrikaları kurmaya başlamıştır.⁸⁰ ekonomide dışa kapalı, ithal ikameci sistem benimsenerek devletin kurduğu sanayi kuruluşlarının üretimi geliştirmesi için çalışılmıştır. Bu sürecin kendiliğinden gelişmemesi Türkiye’deki işçi sınıfının suni bir ortamda ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁸¹ Sanayinin gelişimi işçi nüfusunun artmasına sebep olmuştur ancak bu nüfusun bilinen işçi sınıfından yapısal farklılıkları oluşmuştur. Devletin işçisi olmak, güvenceli bir işçilik yaşatmış, başka toplumlardaki işçilerin proleterleşmesinden farklı olmuştur.⁸² Buna bağlı olarak gelişen sendikacılık da devlete karşı değil de devletin yanında bir konum almıştır. Sendikalaşma da bu suni ortamın bir ürünüdür. Genel olarak kamu işçisini temsilen kurulan sendikalar bir anlamda ideal işçi savunuculuğu yapmıştır. Devletin karşısında olmayan, siyasetin net bir biçimde yasak olduğu kurumlar ortaya çıkmıştır. Millilik vurgusu her zaman olduğu gibi bu dönemde de yapılmaktaydı.⁸³ 1960’lara gelindiğinde, Türkiye’de sanayi devletten bağımsız bir şekilde de gelişmeye başlamıştır. Bu sayede ortaya bölünmüş bir işçi sınıfı ortaya

⁷⁸ Bir şeye veya bir kimseye bağlı olmak, burada padişaha bağlı olan insanları ifade eder.

⁷⁹ Cem Özalay, “Neoliberalleşen Türkiye’de İşçi Sınıfının Parçalanması.” içinde *Türkiye’de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik Cilt I*, der. Lütfi Sunar, 139-161. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018, 145.

⁸⁰ Ercan, Oğuz, “Gezi Direnişi’nden Soma Katliamı’na,” 123.

⁸¹ Cem Özalay, “Neoliberalleşen Türkiye’de İşçi Sınıfının Parçalanması.” 145.

⁸² *Age*. s. 146.

⁸³ *Age*. s. 146.

çıkmıştır. Bir kısmı kamunun işçisiyken diğer kısım özel sektör işçisi olmuştur. Bu iki grup arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Kamu işçisi, temel ihtiyaçlarının devlet güvencesiyle sağlarken özel sektör işçisi bunu kendi imkanlarıyla geliştirmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında yapılan 1961 anayasasıyla işçi yeni bir profil edinmiştir. Sendikalara üye olabilmek, grev yapabilme gibi haklar anayasal olarak tanımlandığı için artık daha hak arayış sürecinde daha etkin bir işçi görülmüştür. Ancak işçinin hak arayış sürecinde TÜRK-İŞ'e bağlı sendikalardan katılım sorunu gözlenmiştir. TÜRK-İŞ, kamu işçisinin temsiliyle başladığı hareketinde devlete karşı bir duruş sergilemekte zorlanmıştır. TÜRK-İŞ'in devletle ve hükümetle ters düşmeme refleksi DİSK'in kurulmasına yol açmıştır.⁸⁴ DİSK ve TÜRK-İŞ, Türkiye'de bölünmüş işçi sınıfını temsil eden iki büyük konfederasyon olarak konumlanmıştır. Zira TÜRK-İŞ'in dahil olamadığı özel sektör işçisinin mücadelesine DİSK dahil olmuş ve işçi sınıfını organize etmiştir. Emeğin parçalanması, güvencesizleşme ve işçi sınıfının dönüşümü 12 Eylül 1980 darbesinden bağımsız düşünülemeyeceği için darbenin Türkiye'ye getirdiklerine değinmek gerekmektedir.

2.2. Türkiye'de Güvencesizleşmenin Gelişimi

Türkiye'de çalışmanın esnekleşmesi süreci, 24 Ocak 1980 kararlarıyla başlayıp 2010'lara kadar devam etmiştir. İlk bölümün ilk kısmında verilen emeğin parçalanması süreci birebir olmasa da Türkiye'de de yaşanmıştır. Neredeyse bir siyasal gelenek haline gelen darbeler, Türkiye ekonomisini de etkilemiştir. 1960 ve 1980 arası ile 1980 ve sonrası ekonomik faaliyetler oldukça farklıdır. 1980'lere kadar var olan korumacı politikalar, dünyadaki neoliberal rüzgârdan etkilenmiş ve artık Türkiye'nin de serbest piyasaya eklemlenmesi düşüncesi gelişmiştir. 1960 ve 1980 arası dönem, 1961 anayasasının da

⁸⁴ Özgür Müftüoğlu, Arif Koşar, "Türkiye'de Esnek Çalışma," (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2014), 254.

etkisiyle işçi hareketlerinin görüldüğü, sendikaların etkin bir şekilde var olmaya çalıştığı yıllardı.

Başka ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de neoliberal dönüşüm tarihsel olarak iki aşamadan geçmiştir. 1980’den 1990’ların ortalarına kadar olan dönem Washington Uzlaşması doğrultusunda sosyal devlet uygulamalarının kaldırıldığı ve emek gücü maliyetlerini düşürmek üzere bir dizi önlemin alındığı dönemdir. 1990’ların sonundan 2000’leri içine alan ikinci aşamada ise post-Washington uzlaşması doğrultusunda devletin düzenleyici rolü öne çıkarken emek üzerinde yeni kontrol biçimleri gelişmiş, esneklik ve güvencesizleşme ön plana çıkmıştır.⁸⁵ Neoliberal dönüşümü tartışabilmek için 1980 yılında yaşanan ana olayların incelenmesi gerekmektedir. İki gelişme hem Türkiye ekonomisi için hem de toplumsal hayat için büyük önem taşımaktadır. İlki yeni yıla girildikten hemen sonra kabul edilen ekonomi kararlarıdır. 24 Ocak 1980’de kabul edilen kararlarla Türkiye resmen neoliberal politikalara geçmiştir. Ancak bu kararların uygulanabilmesi için toplumsal hayattaki hareketliliğin azalması gerekmektedir. Bu da ikinci gelişmeyle mümkün olmuştur: 12 Eylül’de gerçekleşen askeri darbeye toplumsal, siyasi ve ekonomik hayat tamamen değişmiştir. Ülke, iki sene boyunca darbeci komutanlar tarafından yönetilmiş, Milli Güvenlik Konseyi tek karar alıcı olarak cunta rejimini sürdürmüştür. MGK darbenin ilk gününden itibaren baskıcı bir yönetim sergilemiştir, ilk örneği olarak da çalışma hayatını etkileyecek kararlar alarak sendikaların faaliyetlerini ve devam eden grevleri durdurmuştur.⁸⁶ 12 Eylül’ün kısa sürede topluma verdiği zarar ortadadır, uzun vadede yarattığı ekonomik ve siyasi ortamın değerlendirilmesi ise içinde bulunduğumuz yıllarda daha net yapılabilmektedir. Darbe koşulları yüzünden halk ekonomi politikalarına itiraz

⁸⁵ Oğuz, “Tekel Direnişinin Işığında Güvencesiz Çalışma/Yaşama,” 8.

⁸⁶ Aziz Çelik, “Çalışma İlişkilerinde Esneklik ve Kuralsızlaşma: 1980-2010,” içinde *Çalışma İlişkileri Tarihi*, der. Ahmet Makal, 199-236. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2019, 235.

edememiş ve neoliberalizm Türkiye'ye silah korumasıyla gelmiştir.⁸⁷ Bazı Türkiye siyaseti uzmanlarına göre darbe neoliberal kararların uygulanması için yapılmıştı ancak bazıları bu şekilde direkt bir bağlantı kurmamaktadır.

Yeni anayasaya göre devlet hala sosyal devlettir ancak bu sadece bir madde olarak kalmış, devlet ne kanunlarda ne de uygulamada sosyal bir nitelik taşımamıştır. 1982 anayasası, işveren örgütleriyle temas halinde hazırlanmıştır. İncelendiği zaman, vatandaşın değil devletin korunduğu, sermayenin işçiye karşı avantajlı olduğu bir anayasa yaratılmıştır. Bunu sağlamak için sendikal faaliyetler kısıtlanmıştır, sendikaların siyasi amaç gütmesi yasaklanmıştır, sendika dışı örgütlenmelere de ciddi kısıtlamalar getirilmiştir.⁸⁸ İşçinin hak arayışının önüne geçmenin yanında halkın siyasal taleplerini dile getirmesi kısıtlanmıştır. Siyasal değişiklik isteyene de ekonomik ilerleme isteyene de sandık gösterilmiş, demokrasi kavramı tamamen seçimle özdeşleştirilerek içi boşaltılmıştır.

Yasal dönüşümle beraber bölüşüm üzerinden bir emek kontrolü sağlanmıştır. 1980'li yıllarda, dünyayla paralel bir şekilde, ücretlerin düşürülmesi politikası izlenmiştir. Hükümet, ücretleri düşürebilme hamlesini meşrulaştırmak için bütçe açıklarını vurgulayan bir söylem geliştirmiştir.⁸⁹ 1980 sonrası yasal dönüşümler devlet aygıtının değişimini de içermektedir. Darbeyle kapatılan siyasi partilerin sivil hükümete geçiş aşamasında da yasaklı durumları değişmemiştir. Bunun yanında yeni seçim yasasıyla eklenen %10 seçim barajı, temsili kısıtlamış, farklı ideolojilerin meclise girmesini engellemiştir. Meclis tek tipleşmiş, Türkiye'de karşılığı olan düşüncelerin meclise girmesi engellenmiştir. Neoliberalleşme için önemli bir konu olan ekonomi kararları için meclis işlevsizleştirilmeye çalışılmış, ekonomi kararları kanun hükmünde kararnamelerle kabul edilmiştir. Piyasaları denetleme kurumları

⁸⁷ Müftüoğlu s. 232.

⁸⁸ Age. s. 255.

⁸⁹ Oğuz, "Tekel Direnişinin Işığında Güvencesiz Çalışma/Yaşama," 8.

doğrudan yürütmeye bağlanarak karar alımı ve uygulamada Maliye Bakanlığı devre dışı bırakılmıştır.

1982 Anayasası'nın Türkiye'de neoliberalleşmenin önünü açtığı açıktır. Ancak bu sürecin diğer ülkelere kıyasla Türkiye'de daha yavaş ilerlemesi yine anayasanın sonucudur. Zira cumhurbaşkanı yetkileri artırılmışsa da parlamenter sistemde kalınması yasama organının belirli oranda ekonomi politikalarının değişimini yavaşlatmıştır. Bunun yanında, piyasaları denetleme kurumlarında olduğu gibi birçok kurumun doğrudan yürütmeye bağlanmasıyla süreç ilerletilmeye çalışılmıştır. Türkiye'de belirli dönemlerde hükümetler başkanlık sistemine geçilmesi üzerine söylemler yaratmışsa da 2017 yılına kadar bu geçiş gerçekleştirilememiştir.

Yasal düzenlemelerin çıkış noktası IMF ve WB'in Türkiye'ye verdiği tavsiyelerdir. Bu iki kurumun tavsiyeleriyle tarım destekleri azaltılmıştır ve buna bağlı olarak da tarımsal üretim düşmüştür. Devlet desteği bulamayan çiftçiler topraklarını terk ederek büyük şehirlere göç etmiş ve buralarda hayatlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Düzgün iş bulmakta sorun yaşayan eski çiftçiler, geçici, güvencesiz, kayıt dışı işlerde çalışmışlardır.⁹⁰ Ekonomisi tarıma dayalı olan ülkenin tarımsal üretimden vazgeçmesi yoksullaşmayı beraberinde getirmiştir. Geç sanayileşen toplumlarda ekonomi enformelleşmeye bağlı olarak büyümüştür. Enformel sektörlerin, ekonomik büyüme için göz ardı edilmesi güvencesiz çalışmayı büyüten etken olmuştur. Türkiye'de güvencesiz çalışmanın gelişimini iki parçaya bölerek ifade edebiliriz. İlki güvencesiz çalışma için kabul edilen kararlar, ikincisi de güvencesiz çalışmanın yasalaştırılmasıdır.⁹¹ 24 Ocak kararları ve 12 Eylül darbesinin emek karşıtlığı, 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt

⁹⁰ Nergis Mütevellioğlu ve Sayım Işık, "Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm." içinde *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez. 159-204: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, 173.

⁹¹ Mehmet Atilla Güler, "Ulusal İstihdam Stratejisi Bağlamında Türkiye'de Güvencesiz Çalışma." *Çalışma ve Toplum*, 3 (2015): 169.

Kanunu'yla da desteklenmiştir. Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin özelleştirme süreci başlatılmak istenmiş ve işgücü maliyetleri düşürülmüştür.⁹² Güvencesiz çalışma için bir sonraki dönüm noktası 1994'te yaşanan ekonomik kriz olmuştur. Bu kriz sonrasında da hükümet bir dizi kararlar almıştır. 5 Nisan Kararları olarak anılan bu kararlarda da üç önemli vurgu, Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin özelleştirme sürecinin devamı, sosyal güvenlik desteklerinin azaltılması ve tarım sübvansiyonlarının kaldırılması olmuştur.⁹³ Benzer maddeler bütün ekonomi kararlarında yer almıştır. Zira KİT'lerin özelleştirilmesinin engellenmesi için birçok dava açılmıştır. Danıştay ve Anayasa Mahkemesi'nin aldığı yürütmeyi durdurma kararlarıyla özelleştirmeler 2000'li yıllara kalmıştır.⁹⁴ 2000'li yıllar devlet aygıtındaki dönüşüm ve siyasi iktidar değişikliğiyle beraber özelleştirmelerin hızlıca yapıldığı yıllardır.

1990'lı yılların sonlarından itibaren Türkiye'de neoliberalleşme ikinci aşamaya geçmiştir. İkinci aşama, emek kontrolünde güvencesizliği ve esnekleşmeyi yaygınlaştırmaktır. Bu dönem küresel rekabet gücünü artırma söylemiyle hükümet tarafından meşruluk kazandırılmaya çalışılmıştır.⁹⁵ Türkiye ekonomisindeki diğer bir dönüm noktası yine bir ekonomik kriz olmuş ve 2001 krizi sonrasında Uluslararası Para Fonu ve WB'ten destek fonları alınmıştır. IMF ve WB tarafından işgücü maliyetlerinin düşürülmesi ve bütçenin disiplinle denetlenmesi tavsiye edilmiştir.⁹⁶ Bu tavsiyelerle beraber esnek istihdam biçimleri yasal olarak tanınmaya başlanmıştır. Devlet memurları kanunu olan 657 sayılı kanunda yapılan değişikliklerle kamu çalışanlarının statüleri değiştirilmiştir. Sözleşmeli ve geçici personel terimlerinin kanuna girmesiyle kamu çalışanları güvencesiz ve esnek

⁹² Aziz, Çelik, "Çalışma İlişkilerinde Esneklik ve Kuralsızlaşma: 1980-2010." içinde *Çalışma İlişkileri Tarihi*, der. Ahmet Makal, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2019), 237.

⁹³ Güler, "Ulusal İstihdam Stratejisi Bağlamında Türkiye'de Güvencesiz Çalışma," 170.

⁹⁴ Şebnem Oğuz, "Türkiye'de Kapitalizmin Küreselleşmesi ve Neoliberal Otoriter Devletin İnşası," *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*. 12, 45-46 (2012): 11.

⁹⁵ *Age*. s. 7.

⁹⁶ Güler, "Ulusal İstihdam Stratejisi Bağlamında Türkiye'de Güvencesiz Çalışma," 171.

istihdamın bir parçası olmuştur.⁹⁷ Kamu çalışanlarına farklı statüler yaratılarak kamuda esnek istihdam biçimleri ortaya çıkarılmıştır. 2003 yılında kabul edilen 4857 sayılı İş Kanunu'yla esnek çalışma yasallaştırılarak meşruiyeti sağlanmıştır. Kanunla esnek çalışma biçimleri tanımlanmış ve hukuken desteklenmiştir.⁹⁸ 657 sayılı kanunda yapılan değişiklik ve ardından çıkarılan 4857 sayılı kanunla Türkiye'deki tüm sektörlerdeki çalışma biçimleri esnekleştirilmiştir. 4857'den sonra çıkarılan sosyal güvenlik düzenlemelerini içeren 5502 ve 5510 sayılı kanunlar çıkarılmıştır. Bu kanunlar sonucunda Türkiye'de güvencesiz ve esnek çalışmanın derinleşmesinin önü açılmıştır. Neoliberal politikalar Türkiye'de emekçilerin ciddi sorunlar yaşamasına sebep olmaktadır. İşsizlik oranlarının gün geçtikçe artması Türkiye ekonomisindeki en temel sorundur. Buna bağlı olarak yüksek öğretim kurumlarından mezun olan gençlerin vasıflarına uygun iş bulamamaları, vasıflarını bir kenara bırakarak, geçici, güvencesiz işlerde çalışmaları oldukça yaygındır. İşçilerin sendikalaşamaması hem ekonomik mücadelelerini hem de birlik duygularını kaybetmelerine sebep olmaktadır. İşçilerin büyük bir bölümünün asgari ücretle çalışıyor olması, asgari ücretin uygun bir şekilde arttırılmaması halkın yoksullaşmasına neden olmaktadır.

Güvencesiz çalışmanın bir ayağı olan iş güvenliği konusu, Türkiye'de işçi sınıfı için büyük bir tehlikedir. Zira iş kazaları olarak adlandırılan ancak büyük bir çoğunluğu güvenlik koşullarının işveren tarafından sağlanmaması sebebiyle cinayet niteliği taşıyabilecek birçok olay yaşanmıştır. 2012 yılında 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, bir kanundan beklenenin aksine, ucuz emeği ve düşük iş maliyetlerini destekleyen bir kanun olmuştur. Son olarak güvencesiz çalışmayla ilgili hükümet tarafından ortaya konulan Ulusal İstihdam Stratejisi vardır. Bu metin ana olarak, hükümetin 2023'e kadar olan işgücü piyasaları

⁹⁷ Şebnem Oğuz, "Tekel Direnişinin Işığında Güvencesiz Çalışma/Yaşama: Proletaryadan 'Prekarya'ya mı?," *Mülkiye*, 271 (2011): 9.

⁹⁸ Faruk Sapançalı, "Türkiye'de İşgücü Piyasası, Sorunlar ve Politikalar," *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi* 21, 2-3 (2008): 20.

stratejisidir. 2000'lerde Türkiye ekonomisi büyümüş olsa da, bu istihdama yansımaya azaltmamıştır. İşsizliğin azalmama sebebi olarak yapısal sorunlar görülmüş ve UİS açıklanmıştır.⁹⁹ Buna göre işsizliğin azaltılması, istihdamın %50'ye yükseltilmesi, büyümenin %0,62'ye yükseltilmesi ve kayıt dışı istihdamın %15'in altına indirilmesi hedeflenmiştir.¹⁰⁰ UİS bunları gerçekleştirebilmek için bazı politikalar sunmaktadır. Bu politikalardan en önemlisi işgücünde güvence ve esnekliğin sağlanmasıdır. İşsizliğin azaltılmasının önündeki engel olarak işgücü piyasalarının "katı" olması sunulmuştur.¹⁰¹ Hükümetin bu belgede katı işgücü piyasaları olarak tanımladığı durum Türkiye'de işçinin elinde kalan birkaç güvencedir. Asgari ücret, kıdem tazminatı, taşeron kısıtlaması hükümetin net olarak karşı çıktığı güvencelerdir.¹⁰² Katı olarak tanımladıkları işgücü piyasalarını giderek esnekleştirmek, hükümet ve işveren örgütlerinin el ele gerçekleştirmeye çalıştıkları bir durumdur. Üç maddenin tartışmaları hala devam etmektedir, bunun yanında istikrarsız ekonomi Türkiye'deki işçinin giderek ucuzlaşmasına, şartlarının giderek zorlaşmasına sebep olmaktadır.

24 Ocak kararlarından sonra kabul edilen her yasa Türkiye'de emeğin parçalanmasına, sınıf yapısının değişmesine, yoksullaşmaya, kayıt dışılığa sebep olmuştur. Ekonomik büyümenin ne pahasına olursa olsun anlayışı içindeki stratejilerle gerçekleştirilmeye çalıştırılması güvencesizliği derinleştirmiştir. Güvencesiz ve esnek istihdam, resmî belgelerle desteklenmiş, Türkiye ekonomisinin bu şekilde büyüyeceği düşüncesi ekonomiye hâkim olmuştur. İşveren örgütlerinin, geçmişten beri, hükümetlerle kurduğu iyi ilişkilerin sonucunda işgücü piyasalarında esnekleşmeyi ve güvencesizliği

⁹⁹ Mehmet Atilla Güler, "Ulusal İstihdam Stratejisi Bağlamında Türkiye'de Güvencesiz Çalışma," 168.

¹⁰⁰ Erinç Yeldan, "Ulusal İstihdam Stratejisi" Belgesi Üzerine Makro Ekonomik Bakış," *Ulusal İstihdam Stratejisi Sempozyumu*, TÜRK-İŞ, Ankara, 13 Nisan, 2012, 7.

¹⁰¹ Çelik, Aziz. "Eğreti Emek- Parçalanmış Sınıf." *Birikim*, 217 (2007): 32.

¹⁰² *Age*, s. 33.

arttırmıştır. Kanunen durum böyleyken, kayıt dışı ve kuralsız işgücü piyasalarının da düzeltilmesi mümkün görünmemektedir.

Esneklik, kuralsızlaşma ve kayıt dışılık, toplumu somut olarak da yaralamaktadır. İşçi sağlığı ve güvenliği, Türkiye’de ciddiyetini koruyan bir sorundur. Emek yoğun piyasaların yaygın olması, bu sektörlerde güvenlik önlemlerinin alınmaması, sürekli olarak çalışma güvenliğindeki eksiklikleri önümüze çıkarmaktadır. Esnek ve yoğun çalışma, iş kazalarının oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bununla ilgili işverenin ciddiyetsizliği, iş sağlığı ve güvenliği harcamalarından kaçması, gerekli önlemlerin alınmayışı, işçiye gereken eğitimin verilmemesi ve bu konularla ilgili sorumluluk alınmaması sorunların büyümesine yol açmaktadır. Bu ihmallerin kanuni yaptırımlarının uygulanmaması, piyasalardaki esnekliğin kurallara da yansımaları, Türkiye’de yoğun olarak iş kazaları yaşanmasının sebepleridir. Sürekli yaşanan iş kazalarının yanında yakın tarihteki en büyük iş katliamı kabul edilen 2014 yılında Manisa Soma’daki kömür madenindeki patlama konunun ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Soma’daki kazanın iş piyasaları için önemi, Türkiye’de emeğin ne şekilde anlaşıldığını açıkça gösteriyor olmasıdır.¹⁰³ Zira maden işçilerinin istihdam edilme biçimleri, çalışma şartları, güvencesiz istihdamın en net örneğidir.¹⁰⁴ Ayrıca Soma’da istihdam edilen işçilerin geçmişleri de emeğin parçalanmasının iyi bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Soma madenlerinde istihdam edilen işçilerin bir kısmı TEKEL özelleştirmesi sonrası tarımı bırakan çiftçilerdir. Diğer kısmı da neoliberal politikalar neticesinde tarımın değersizleşmesiyle topraklarını terk eden çiftçilerdir.¹⁰⁵ Eski çiftçiler, düşük vasıflı, işlerde istihdam edilmeye başlanmıştır. Neoliberal dönüşümün bir

¹⁰³ Fuat Ercan, Şebnem Oğuz, “Gezi Direnişi’nden Soma Katliamı’na: Türkiye’de Sermaye Birikimi ve Sınıf Mücadelesi,” içinde *Sınıflar Dönüşürken*, der. Leo Panitch, Greg Albo ve Vivek Chibber, (İstanbul: Yordam Kitap, 2015), 120.

¹⁰⁴ *Age*. s. 121.

¹⁰⁵ *Age*. s. 123.

parçası olarak, sistemli bir şekilde, daha ucuz işgücü ne şekilde elde edileceğinin yolları aranmaya devam etmektedir.

Son olarak, Türkiye’de güvencesizleşmenin gelişme sürecinin rejimin otoriterleşmesiyle de bağlantılı olduğunu belirtmek gerekmektedir. 1980’de darbe koşullarıyla uygulamaya geçirilen neoliberal politikalar, neoliberal otoriter devlet dönüşümünü başlatmış, bu süreç yaklaşık yirmi senedir iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetleriyle derinleşmiştir.¹⁰⁶ 16 Nisan 2017’de yapılan anayasa oylamasıyla Türkiye’de parlamenter sistemin yerini başkanlık sisteminin alması bu durumu pekiştirmiştir. Bu değişikliğe göre, başbakanlık makamı kaldırılmış, cumhurbaşkanı hem hükümetin hem devletin başı görevine geçirilmiştir. Üst düzey kamu görevlilerini atama, kamu kurum ve kuruluşlarının görev ve yetkilerini belirleme gibi yetkiler cumhurbaşkanına tanımlanmıştır.¹⁰⁷ Bütün bu düzenlemelerin sonucunda Türkiye’de neoliberal politikaların yönetimi doğrudan siyasal iktidara bağlanarak merkezileşmiştir ve buna bağlı olarak güvencesiz çalışma şartları daha da derinleşmiştir.

2.3. Göçmen Emegi

İnsanların çalışmak için buldukları yeri terk etmesi çok eskiye dayanmaktadır. Emperyalizmin tarihi merkez ülkelerin çevre ülkelere alıp sattığı köle ticaretine dayanmaktadır. Batı Avrupa devletlerinin önce Afrika’yı daha sonra Amerika kıtasını sömürmesi sadece bu toprakların doğal zenginlikleri değil insan gücünü de kapsamıştır. Avrupalıların kontrolsüzce Amerika kıtasını istila etmesi yüzünden, yerli halk, bağışıklıkları olmayan salgın hastalıklar sebebiyle yok olma seviyesine gelmiştir. Buradan sonra başlayan kıtalararası köle ticaretleri emek göçünün ilk örneklerinden sayılmaktadır.¹⁰⁸ Göçmen

¹⁰⁶ Oğuz, “Türkiye’de Kapitalizmin Küreselleşmesi ve Neoliberal Otoriter Devletin İnşası,” 13.

¹⁰⁷ Ahmet Erdi Öztürk ve İstar Gözaydın, Turkey’s Constitutional Amendments: A Critical Perspective, Research and Policy on Turkey, 2, 2, (2017): 219.

¹⁰⁸ Gülay Toksöz, *Uluslararası Emek Göçü*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), 13.

emeğinin kanlı, acı tarihi burada başlamıştır. Zira köleler, insanlık dışı koşullarda, gerçek anlamıyla ölene kadar çalıştırılmaktadır. Zaman içerisinde, kölelik yasaklanmış, yerini benzer şartlara sahip başka işçiler almıştır. Ulus-devlet ve vatandaşlık ilişkilerinin gelişimiyle insanların uluslararası hareketleri değişmeye başlamıştır. Göç ve göçmenlik şartları uzun yıllar içerisinde farklılıklar göstermiştir. Farklı göçmen statülerinin tanımlanması, farklı göç hareketlerinde ülkelerin ne yapacaklarının tanımlanması İkinci Dünya Savaşı sonrasına denk gelmektedir. Zira hayatını kaybeden milyonların yanında ikinci dünya savaşı yüzünden milyonlarca insan yersiz yurtsuz kalmış ve başka ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır. 1951 Cenevre Sözleşmesi, savaş mağdurlarının hukuki statülerini belirlemek için devletlerin imzasına sunulmuştur. Bugün hala mültecilik hukukunun temeli olarak görülmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası azalan nüfus, Avrupa’da endüstrinin ilerlemesini yavaşlatmıştır. Gelişmiş Avrupa devletlerinde işgücü açığı ortaya çıkmıştır. 1950’li yıllarda başta yakın ülkelerden ilerleyen zamanlarda ise Yunanistan ve Türkiye’ye kadar yayılan bir coğrafyadan Batı Avrupa ülkelerine işçi göçleri başlamıştır. Avrupa bu ülkelerdeki insan gücünü ucuz emek olarak ithal etmiştir.¹⁰⁹ İki taraf arasında yapılan misafir işçi anlaşmalarıyla 1970’lere kadar binlerce işçi emek göçünün bir parçası olmuştur.¹¹⁰ Bu dönem gerçekleşen göçler anlaşmalara bağlı olduğu için işçilerin, alacakları ücret, istihdam edilmeleri, oturma izinleri ve sosyal hakları güvence altına alınmıştır.¹¹¹ Yaklaşık 20 senelik bu dönem, kitlesel oluşu, refah çağında yaşanmasının da etkisiyle bir standarta sahip oluşu sebebiyle göç yazınında önemli bir yere sahiptir. 1970’lerden itibaren misafir işçi anlaşmaları durdurulmuş, yaşanan emek göçü boyut değiştirmiştir. Neoliberalizmin

¹⁰⁹ Orhan Ersun Civan, Arzu Gökalp. “Göçmen İşçi Kavramı ve Göçmen İşçilerin İş Sağlığı ve Güvenliği.” *Çalışma ve Toplum*, 1 (2011): 235.

¹¹⁰ Gülay Toksöz, *Uluslararası Emek Göçü*, 25.

¹¹¹ *Age*. s. 27.

ekonomiye hâkim olmasıyla beraber emek göçü, bireysel tecrübelerle dönüşmüş, gerçekleştirilmesi ve şartları epeyce değişmiştir.

Asgari düzeyde hak sahibi olabildikleri durumlar olsa da göçmen işçiler toplumsal tabakaların en altında yer almıştır. Ağır, beden gücü gerektiren işlerde, düşük ücretlerle, vasıfsız ya da az vasıflı olarak çalışmaktadırlar. Yaptıkları işle beraber çalıştıkları yerlerde, yerli işçilerin ayrımcılığına maruz kalmaktadırlar.¹¹² Göçmenlerin kendi işlerini ellerinden alması yaygın ama doğru olmayan bir düşüncedir. İş yerinde başlayan ayrımcılık toplumda da devam etmiş, farklı ülkelerde farklı göçmen grupları ırkçı saldırılara maruz kalmıştır. Maddi kazançları düşük olduğu için kentlerin yoksul bölgelerinde, göçmen mahalleleri oluşmuştur. Bu bölgelerde eğitime ulaşım sınırlı olduğu için göçmenlerin kendilerini ilerletmeleri çok sınırlı imkanlara dayanır ve ayrımcılık, kötü muamele ve yaşam koşulları bir döngü haline gelir.¹¹³

Göç, ardından birçok “sorunu” beraberinde getirmektedir. Temel insan ilişkilerinden devletlerarası krizlere kadar göç birçok farklı olayla anılmıştır. Bu olaylardan en çok etkilenen göçmenler olmaktadır. Göçmenlerin gittikleri ülkeye her konuda uyum sağlamaları gerektiği düşüncesi genelde göç alan ülkelerin sağ siyasetçilerinin sürekli vurguladığı konulardandır. Ülkede yaşanan sorunların göçmenlerden kaynaklandığı üzerine yapılan siyaset ırkçı hareketleri destekleyen bir tutumdur. Uyum sorunları, devlet tarafından doğru yönetilemediği için ortaya ırkçı yerli halk ve birçok saldırıya maruz kalan göçmen grupları çıkmaktadır. Yoğun göç alan devletlerin, ortak yaşamı teşvik etmek yerine ayrımcılıktan beslenmesi, uzun süre çözülemeyecek sorunlara yol açmaktadır. 1980’li yıllarda Almanya’da izlenen bu tarz politikalar sayısız ırkçı saldırının yaşanmasına neden

¹¹² Stephen Castles, “Migration, Precarious Work, and Rights.” *Migration, Precarity, and Global Governance: Challenges and Opportunities for Labour*, (2015): 3.

¹¹³ Age. s. 23.

olmuştur.¹¹⁴ Buna cevap olarak göçmen gruplar giderek içe kapanan, kendi kültürüne daha bağlı ve tepkiye göstermeye meyilli bir hale gelmektedir.

Gelişmiş ülkeler, gün geçtikçe daha katı politikalarla göçmen alımını kısıtlamaktadır. Özellikle Avrupa Birliği'ne üye ülkeler, göçmenlerin AB sınırlarına yasal yollarla girebilmelerini kısıtlamaya çalışmaktadırlar. Yasalarla göç, vasıflı göçmenler için hala ulaşılabilirken vasıfsız göçmenler için sınır kapıları adeta sıkı sıkıya kapalıdır. Ancak bu durum ucuz emeği engellememektedir. Göçmenler, tehlikeli yasa dışı yollarla hedef ülkelere gitmeye çalışmaktadır. İnsan kaçakçıları, göçmenlerin karşılaştıkları tehlikelerden bir diğeridir. Hedef ülkeye ulaşamama, insan kaçakçılarıyla çıkılan yolda hayatlarını kaybetme veya bütün birikimlerini onlara verme göç yolunda yaşadıkları sorunlardır.

2.4. Türkiye’de Göçmen Emeği

Türkiye’nin göçle olan ilişkisi iki yönlüdür. 1950’lerde başlayan işçi göçleri, 1970’lerde aile birleşimlerine, 1980’lerde ise ilticaya dönüşmüştür. 1980 darbesinden sonra özellikle Kürtlerin, Avrupa’ya siyasi nedenlerle göç etmesi görülmüştür. 2000’li yıllar ise beyin göçünün öne çıktığı yıllar olmuştur. Eğitimli, nitelikli nüfus, refah seviyesi yüksek Avrupa ülkelerine, Amerika’ya ve Kanada’ya göç etmektedir. Bununla beraber göçün diğer yönü de Türkiye’de giderek artmıştır. Hem Osmanlı devleti döneminde hem de Türkiye Cumhuriyeti tarihinde savaştan kaçan komşu ülke vatandaşlarının Türkiye topraklarına girişinin birkaç farklı örneği vardır. Bunun dışında ekonomik ve siyasal istikrarsızlık, yaşam koşullarının zorluğu, Türkiye’ye yönelik göçü açıklayan sebeplerdir.

Türkiye’ye yönelik göçün tarihi çok eskiye dayansa da emek göçünün Türkiye’ye yoğunlaşması yakın tarihte gerçekleşmiştir. Türkiye’nin geç sanayileşmesi sebebiyle emek

¹¹⁴ Gülay Toksöz, *Uluslararası Emek Göçü*, 41.

göçünün hem Avrupa'dan daha sonra hem de daha farklı biçimlerde gerçekleşmesine neden olmuştur. 1990'larda Türkiye düzensiz göçmenlerin yoğun bir şekilde tercih ettiği coğrafyalardan biri haline gelmiştir.¹¹⁵ Düzensiz göçmen, basit bir tanımlamayla, devletlerarası göç hareketlerinde, devletler tarafından talep edilen belgelere ve izinlere sahip olmayan göçmen türüdür.¹¹⁶ Yasal olarak göç edilen ülkede bulunmaması gereken düzensiz göçmen, kayıt dışı bir hayata mahkûm edilmektedir. Göçmenin, yasal zeminde kalamaması, göç etmek için "kaçak" yolları tercih etmesinin çok farklı sebepleri bulunmaktadır. Farklı ülkelerden insanlar, göç etmek için farklı yolları denemektedir. Düzensiz göçmenlerin kullandığı yollar genellikle tehlikeli olanlardır. Ancak bu çalışma için önemli olan kısmı düzensiz göçmenlerin kayıt dışı ekonominin bel kemiği haline gelmesidir.

Türkiye'ye yönelik işgücü göçü 1980'lerden sonra çarpıcı bir şekilde artmaya başlamıştır. İşgücünün Türkiye'ye yönelmesini iki farklı ana sebebi görülmektedir. Birincisi insanların göç etme motivasyonudur. Türkiye'nin o dönem komşu ülkelerinin büyük oranda Doğu Bloku ülkeleri olması, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1980'lerde çözülme sürecinde olması ve ekonomik darlıkla mücadele etmesi, yakın ülkelerden gerçekleşen emek göçünü açıklayabilmektedir. Orta Doğu ülkelerinin istikrarsız yapısı, o coğrafyanın insanını göç etmeye sevk etmektedir. Ancak Türkiye'ye yönelik göç yalnızca komşu ülkelerden gerçekleşmemektedir. Bu da Türkiye'nin göçmen işgücü çekme nedenlerini tartışmaya açmaktadır. 1980'lerden itibaren yaşanan gelişmeler, Türkiye'de göçmen emeğini özellikle de kayıt dışı emeği açıklamaktadır. Neoliberal dönüşümün yarattığı ücret baskısı, hükümeti zora sokmuştur. Bu yüzden kamu işçilerine yapılan büyük zam, özel sektörü de etkilemiş ve uzun zaman sonra ücretlerde büyük bir artış yaşanmıştır.¹¹⁷ Bu durum ilk bakışta işçi için

¹¹⁵ Akpınar, Taner. "Türkiye'ye Yönelik Kaçak İşgücü Göçü." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 65, 3 (2010): 3.

¹¹⁶ Key Migration Terms, International Organization for Migration, erişim 5 Kasım 2021, <https://www.iom.int/key-migration-terms>

¹¹⁷ Taner Akpınar, "Türkiye'ye Yönelik Kaçak İşgücü Göçü," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 65, 3 (2010): 7.

olumlu bir gelişme gibi görülse de hükümetin emek karşıtı eylemlerinin bir parçası olmuştur. İşçi güvencelerinin kaybıyla işten çıkarmalar kolaylaşmış, ucuz emek arayışı artmıştır. 1990'lara gelindiğinde sermaye için Türkiye'nin komşu ülkeleri adeta ucuz emek cennetiydi. SSCB'nin dağılması, Körfez Savaşı, Ortadoğu'nun çalkantılı siyaseti, bölgenin nispeten istikrar sahibi ülkesi Türkiye'ye olan göç hareketlerini arttırmıştır.

Türkiye'de yabancıların çalışması konusunda yıllarca yasal sorunlar yaşanmıştır. İlk olarak 1934'te kabul edilen İskân Kanunu, Türkiye'ye kabul edilecek göçmenleri sınırlandırmaktaydı. Ulus-devlet inşa sürecinin bir parçası olarak kabul edilen bu kanuna göre Türkiye'ye gelecek göçmenlerin "Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı kimseler"den olacağı belirtilmiştir.¹¹⁸ Bu kanunun uzun yıllar değiştirilmeden kullanılması, göçmenlerin yasal yollarla Türkiye'de yaşamalarının önüne geçmiştir. 1951 Cenevre Sözleşmesi, mültecilerin hukuki statüsünü belirlemek için imzalanmış uluslararası bir sözleşmedir. Türkiye bu sözleşmeye taraf olurken koyduğu coğrafi çekinceyle yalnızca Avrupa ülkelerinden kaçan insanları mülteci olarak kabul edeceğini belirtmiştir. Bu iki önemli belge, Türkiye'ye yönelik göç hareketlerine, yasalar çerçevesinde doğru bir şekilde yaklaşılmasına neden olmuştur. Zira göç hareketleri doğudan batıya şekillenmiş, Avrupa halkları bunun genellikle dışında kalmış ve Türkiye'ye Türk soyunun dışından da göç hareketleri yaşanmıştır. Zaman zaman yaşanan kitlesel göçlere günü kurtaracak çözümler bulunarak idare edilen göç, ancak 2013 yılındaki Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'yla yasalaşmıştır. Türkiye'ye göç edecek kişilerin, vize, ikamet, çalışma izni, sınır dışı edilme gibi önemli konular bu kanunda tanımlanmıştır. Cenevre Sözleşmesi'ne konulan çekince korunmuş ancak ek tanımlarla uluslararası korumaya ihtiyacı olan insanların ülkeye girişleri kanunla güvence altına alınmıştır. Yine bu kanunla Göç İdaresi Genel Müdürlüğü

¹¹⁸ İskân Kanunu, T.C. Resmî Gazete, 2733, 21 Haziran 1934.

kurulmuş, göçmenlerle ilgili meselelerin çözümü bu kuruma bağlanmıştır.¹¹⁹ Son 10 yılda Türkiye’de yaşayan göçmen sayısının giderek katlanması Suriye iç savaşına bağlı olarak yaşanmıştır. 2020 yılı verilerine göre Türkiye 3,9 milyon mülteci ve sığınmacıya ev sahipliği yapmaktadır ve bu sayının 3,6 milyonu Suriyelidir.¹²⁰ Az sayıda sığınmacı, barınma merkezlerinde ikamet etmekteyken büyük bir çoğunluğu kendi hayatını idame ettirebilmek için işgücü piyasasına dahil olmuştur. Burada Suriyeli göçmenlerin önemi, Türkiye’de çalışan göçmen sayısını kısa sürede arttırdıkları için, göçmen emeğinin görünürlüğünü arttırmış olmalarıdır. İç savaş koşullarından kitlesel olarak ülkelerini terk eden Suriyeliler, Türkiye’de devlet tarafından, konuyla ilgili toplumsal, ekonomik, siyasi çalışmalar yapılmadan hayata dahil olmaya başlamışlardır. Bu çalışmaların eksikliği hem sürecin yönetilmesini zorlaştırmış hem de toplumun verdiği olumsuz tepkiler artmaya başlamıştır.

Yabancıların çalışma izinleri süreli ve süresiz olarak sınıflandırılmıştır. Yalnız çalışma izni başvurularının işveren tarafından yapılması ve yabancı çalışan kotası konulması sorunların çözülmesinin yakınından bile geçememiştir. Zira %10 yabancı çalışan kotasıyla çok düşük oranda göçmen işçinin yasal hakları tanınmıştır. Bunun dışında kalanlar kayıt dışı ekonominin bir parçası olmaya devam etmiştir. Hükümet kalıcı çözümler yerine günü kurtaracak çözümlere yönelmiş, göçmen işçiler bazı sektörlerde sıkıştırılmış ve buralardaki sömürünün derinleştirilmesinde rol oynamıştır.¹²¹ Çalışma izinlerinin istenildiği gibi kullanılamaması ayrı bir sorundur. Çalışma izni alabilen göçmenlerin çalışabilecekleri iller ve sektörler yönetmelikle belirlenmiştir.¹²² Kayıt dışı istihdam, çalışma izinlerindeki bu sıkıntı yüzünden de yayılmaktadır. Bunun dışında düşük vasıflı işlerde istihdam edilmeleri, düşük ücretler genel problemleridir.¹²³ Göçmenlik ve kayıt dışı ekonomi birbirine bağlı hale

¹¹⁹ Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, T.C. Resmî Gazete, 6458, 11 Nisan 2013.

¹²⁰ Türkiye’de Göç, IOM Turkey, erişim 16 Kasım 2021, <https://turkey.iom.int/tr/turkiyede-goc>

¹²¹ Cenk Saraçoğlu ve Daniele Bélanger. "Mekân, Yer ve Şehir: Türkiye’de Suriye Karşıtlığının Kentteki Görünümleri." *Eğitim Bilim Toplum* 16, 62 (2018): 164.

¹²² Aslı Şahankaya Adar, "Türkiye’de Yeni Prekarya Suriyeli İşgücü mü?," *Çalışma ve Toplum*, 1 (2018): 20.

¹²³ *Age*. s. 23.

gelmiştir. Sadece Türkiye’de değil dünyada da göçmenlerin kayıt dışı sektörlere itilmeleri söz konusudur. Emeğe verilen değerin giderek düşmesi nedeniyle kayıt dışı sektörlerin düzenlenmesi hakkında üstünkörü çalışmalar dışında bir şey yapılmamaktadır.



3. EV İÇİ HİZMETLERDE ÇALIŞAN KADIN GÖÇMENLER

3.1. Göçün Kadınlaşması

Cinsiyet kimliği, toplumsal araştırmalara farklı bir bakış açısı getirilmesini sağlamaktadır. Kadın erkek ilişkilerindeki eşitsiz yapının araştırmalara dahil oluşuyla gerçeği daha iyi yansıtan sonuçlara varılabilmıştır. Göç araştırmalarında da bu durum değişmemiştir. Bağımsız kadın göçü, uzun yıllardır var olmasına rağmen hakkında yapılan araştırmalar ancak yakın dönemde artmaya başlamıştır. Kadın göçünün yalnızca aile birleşimiyle beraber düşünülmesi bir dönem yapılan hatalardan ya da kadının göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır. Kadın, tek başına bir göçmen olarak, bu tecrübeyi gerçekleştirmektedir. Kadın göçünün ayrı bir konu olarak ele alınması, erkeğe göre farklı bir göç tecrübesi olan kadının görünürlüğünü arttırmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği her alanda olduğu gibi göçte de kadını dezavantajlı konuma sokmaktadır. Bu yüzden kadın göçü çalışmaları, hem bu eşitsizliği ortaya koymakta hem de kadının kadın olduğu için yaşadığı eşitsizliği, ayrımcılığı, istismarı ve sömürüyü göstermektedir. Çalışmanın bu bölümü öncelikle kadın göçünün ya da göçün kadınlaşmasının ne demek olduğunu açıklanmaya çalışacak daha sonra da Türkiye’de ev içi hizmetlerde çalışan kadın göçmenlerin tecrübelerine odaklanılacaktır. Son olarak da bu göçmen grubunun sınıfsal durumu tartışılmaya çalışılacaktır.

Göçmenlerin çalıştıkları ülkelerde en ağır işleri yüklendiklerinden, en ucuz işgücü olarak görüldüklerinden, toplumsal olarak da en dışarıda olduklarından önceki bölümlerde bahsedilmişti. Burada bahsedilen göçmen, genellikle, erkek göçmendir. Göç, 1980’li yıllara kadar erkeğin gerçekleştirdiği bir eylem miş gibi gösterilse de bu gerçeği yansıtmamaktadır. İlerleyen dönemlerde, göç araştırmalarının çeşitlenmesi, göç olgusuna feminist bakış açısıyla yaklaşılması kadın göçü konusunun vurgulanmasını sağlamıştır. Zira kadın

göçmenlerin erkek göçmenlerden de daha alt konumda oldukları ortadadır. Kadının istihdamdaki eşitsiz durumu göçle beraber pekişmektedir. Kadın göçmenler, erkek göçmenler gibi birçok farklı alanda çalışmalarının yanında, bazı sektörlerde yalnızca kendileri çalışmaktadır. Kadınlar inşaat, tarım, tekstil, turizm gibi alanlarda erkeklerle birlikte istihdam edilmektedirler. Ancak ev içi hizmetlerde, eğlence sektöründe ve fuhuşta kadın göçmenlerin fazlaca çalıştırıldığı görülmektedir.¹²⁴ Bu üç başlık, diğer sektörlerde de var olan sömürünün daha yaygın olduğu alanları göstermektedir. Özellikle eğlence ve fuhuş, direkt kadın sömürüsü üzerinden ilerleyen sektörlerdir.¹²⁵ Görünen istismar ve kötü muamelenin yanında ev içi hizmetlerde kadın göçmenlerin tecrübe ettikleri fazla konuşulmamaktadır. Bunun sebebi ev içi emeğin kapalı kapılar ardında, görünmez bir şekilde gerçekleştirilmesidir.

Kadının istihdamda ucuz işgücü olarak görülmesi göçe bağlı değildir. Ataerkil toplumu besleyen işgücü piyasaları kadının, kadın olduğu için, sürekli, ilerleyebilen, güvenceli işlerde istihdam edilmesini engellemektedir. Kadının geçici bir süreliğine çalıştığı zaten evlenince veya çocuk sahibi olunca çalışmasına gerek olmadığı hala çoğu toplumda yaygın kabul gören bir görüştür. Aynı zamanda kadınların bazı sektörlerde var olamayacağı veya var olmaması gerektiği de aynı zihniyetin ürünüdür. Günümüzde gelişmiş toplumlarda bu anlayış kırılmaya başlasa da kadının işyerindeki dezavantajlı konumu, eşit ücret sorunu büyük ölçüde devam etmektedir. Az sayıda ülkede, kadın sorunlarının çözülmesi için çaba gösterilmektedir. Gelişmiş toplumların yerli kadınları, kendi kaderlerini mücadeleyle değiştirse de geri planda başka eşitsiz bir ilişki başlamıştır. Refah devleti uygulamalarının neoliberalizm sonucunda ortadan kalkmasıyla hane gelirinde düşüş başlamıştır. Sosyal

¹²⁴ Gülay Toksöz, Çağla Ünlütürk, "Is Migration Feminized?." *Turkey, migration and the EU: Potentials, challenges and opportunities*, 2012, 5, 160.

¹²⁵ Çiğdem Yalçın, Türkiye'de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar ve Ekonomik Şiddet, *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 7, 1, (2015): 41.

devlet uygulamalarının zayıf olduğu ülkelerde ev içi hizmetler ve bakım hizmetleri hane halkının sorumluluğuna geçmiştir. Gelirin azaldığı giderlerin arttığı neoliberal sistemde, kadının işgücüne katılımıyla ailelerin ev içi hizmetler için dışarıdan desteğe ihtiyacı olmuştur. Göç alan ülkelerde durum bu iken göç veren ülkelerde de benzer şekilde yoksulluk, eşitsizlik, siyasal istikrarsızlık, zor hayat şartları kadınların göç etmesini arttırmıştır.¹²⁶ Göç alan ülkeler ve göç veren ülkelerin kadınları farklı biçimlerde işgücüne katılım sağlamaktadır. Göçün giderek artan bir olgu olması, kadınların göç etmek için sebeplerinin oluşu, kadın göçmen talep edilen sektörlerin gelişmesi, kadın göçünün tartışılması gereken bir mesele olduğunu göstermektedir.

3.2. Ev Hizmetleri

Ev hizmetleri, genel olarak, hane içinde yapılması gereken işlerin ücretli bir biçimde hane dışından birine yaptırılmasıdır. Ev hizmetleri, temizlik, yemek, bulaşık, çamaşır gibi sürekli yapılan işlerden, çocuk, yaşlı ve engelli bakımına, bazı haneler için şoförlük, bahçıvanlık ve güvenlik gibi geniş bir yelpazeyi tanımlamaktadır.¹²⁷ İstihdamı sağlayan ailenin geliri ev içi hizmetleri için farklı taleplerin doğmasına sebep olmaktadır. Örneğin, üst sınıftan bir ailenin temizlik gibi standart işler için işçi, bakıma ihtiyacı olan kişiler için başka işçi veya işçiler ve diğer işler için, şoförlük, bahçıvanlık ve güvenlik gibi, başka işçiler çalıştırabilmektedir.¹²⁸ Ancak genele bakıldığında bu tarz aileler çok fazla görülmemektedir. Geliri daha sınırlı, orta sınıf olarak kabul edilen aileler, genellikle bakım hizmetleri için ücretli emeğe ihtiyaç duymaktadır. Ev içi hizmetlerde çoğunlukla kadınların tercih edilmesi toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün bir parçasıdır. Toplumsal cinsiyete dayalı gelişen iş bölümüne göre kadın ve erkeğin yapması gereken farklı işler vardır. Annelik ve ev

¹²⁶ Akalın, "Türkiye'de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar," 118.

¹²⁷ Suat Uğur, Ekin Cansu Yanık, Ev Hizmetlerinde Göçmenlerin İstihdamına Yönelik Sorunlarının Değerlendirilmesi, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 7, 2, (2016): 66.

¹²⁸ Olcay Tire, Türkiye'de Ev İşçilerinin Dünü ve Bugünü, *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 9, (2017): 35.

kadınlığı, kadına atfedilen ancak kadını sınırlayan görevlerdir. Toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümüne göre kadınların, ev dışında da, eğitim, bakım, temizlik gibi işleri daha iyi yapabileceği, kadının bu tarz işlere uygun olduğu düşünülür. Ev içi hizmetlerin neredeyse tamamının kadın tarafından yapılması buna bağlı gelişir. Kadın zaten kendi evinde eğitim, yeterlilik gerektirmeden bu işleri “ustaca” yapabilmektedir. Daha kısa bir ifadeyle ev işleri “kadın işi” olarak görülmektedir. Diğer bir algı ise ev işlerinin görünür olmamasından kaynaklanmaktadır. Ev içi eşitsiz ilişkiler sebebiyle ev işlerinin kendiliğinden, düzenli ve sürekli olarak yapıldığı düşünülmektedir. Bu yüzden ev işlerinin hem hane içinde hem de toplum nazarında bir karşılığı yoktur. Ancak bu işler, çoğunlukla sadece kadın tarafından yapılan işlerdir ve sadece kadının yapması gereken işler olarak görülmektedir. Bu durum ev içi emeğin ücretli karşılanmasında da benzer bir şekilde gerçekleşir. Ev işlerine olan bakış açısı ev içi emeği ücretli sunan işçilerin emeklerinin karşılığını alması mümkün olmamaktadır.

Ev içi hizmetler, verilen sorumluluklara göre değişmektedir. Yukarıda ifade edildiği gibi temizlikten, güvenliğe geniş bir yelpazeyi barındırmaktadır. Gelirin ortalama hanelerden çok fazla olduğu ailelerde, ev içi hizmetler için birden fazla işçi çalıştırılması, biraz da olsa iş tanımının varlığından söz ettirir. Zira böyle evlerde aşçı, yemek yapımı ve mutfaktan, hizmetçi, evin genel temizliği ve başka hizmetlerden, bahçıvan ise bahçe işlerinden sorumlu olmaktadır. Ancak bu durum gerekli yazılı düzenlemeler olduğu anlamına gelmez, sadece bu tarz hanelerde, gelirin de yüksek olmasının verdiği rahatlıkla her hizmet için ayrı işçi tercih edilmektedir. Ev içi hizmetler hakkında düzenlemeler çoğu hükümetin gündeminde yer almamıştır. Az sayıda ülkede ev içi hizmetler, bu alana özel olarak tanımlanmış ve buna göre çalışma hayatı şekillenmiştir.¹²⁹ Bu örneğin dışında bir de

¹²⁹ Sinem Yıldırım, Emel İslamoğlu, “İnsana Yakışır İş” Kavramı Bağlamında Türkiye’de Ev Hizmetinde Çalışan Kadınlar, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 4, 2, (2014): 157.

orta gelirli hanelerde ev içi hizmetli karşılayan işçiler vardır. Bunlardan en yaygın olanı “gündelikçi” olarak adlandırılan belirli günler haneye gelip evin temizliğini yapan kadınlardır.¹³⁰ Diğer bir ev içi hizmet türü ise işçinin hane içinde sürekli kaldığı, yatılı karşılanan hizmettir. Birçok ülkede, ev içi hizmetlerin sürekli sağlanması için kadın işçi talebi gün geçtikçe artmaktadır. Kadın işçiler genellikle temizlik, yemek, bulaşık, ütü gibi ev işlerinin yanında çocuk veya yaşlı bakımı gibi sorumlulukları da bulunmaktadır. Sorumluluk alanları genelde belirsiz, işverenin isteğine göre şekillenmektedir. İş ve çalışma hukukunun bu alana dahil edilmemesi, birçok eşitsizliğin gelişmesine, karmaşık ilişkilere ve sömürüye sebep olmaktadır.

3.3. Türkiye’de Ev içi Hizmetlerde Çalışan Kadın Göçmenler

Ev içi hizmetlerin Türkiye’de gelişimi Avrupa’dan farklı bir yolla ilerlemiştir. Avrupa’da refah devleti döneminde sağlanan bakım hizmetleri Türkiye’de yaygınlaşmamıştır. Kreş ve bakım evi gibi hizmetleri devlet çok sınırlı karşılamış, bu hizmetlerde özel sektör daha çok gelişmiştir. Bu yüzden ev içi hizmetler Türkiye’de hep bir açık olarak kalmıştır. Avrupa’da bu açık neoliberalleşme sonrası kadının iş gücüne daha yoğun katılımıyla ortaya çıkmıştır. Türkiye’de devletin bakım hizmetlerini üstlenmemesi yapısal bir sorun olarak kalmıştır. Buna bağlı olarak muhafazakâr aile yapısıyla, ev içi emek hane halkı kadınları tarafından gerçekleştirilen karşılıksız emek olarak kalmıştır. Aynı zamanda bu aile yapısı Türkiye’de kadının iş gücüne katılımını kısıtlamış, az sayıda kadın çalışma hayatını tecrübe edebilmiştir. Ev içi hizmetler için ücretli emeğin talebi ise orta ve üst sınıf aileler tarafından gerçekleştirilmektedir.¹³¹ Bu tarz hanelerde farklı amaçlarla olsa

¹³⁰ *Age*. s. 153.

¹³¹ Toksöz, Ünlütürk, “Is Migration Feminized?,” 162.

da genellikle temizlik, çocuk, engelli veya yaşlı bakımının karşılanması için göçmen kadın işçi talep edilmektedir.

Ev içi hizmetlerde yabancı kadınların tercih edilmelerinin farklı sebepleri vardır. Genellikle yatılı çalışan talebi olduğu için yerli kadınlar çoğunlukla arz dışı kalmaktadır. Çünkü yerli kadınların kendi evlerinin bir bağlayıcılığı vardır. Kadınlar bir yandan kendi evlerinin de kontrolünü sağlamakla yükümlüdür, eğer evli ve çocuklularsa kendi evinin işlerini yapmalı ve çocuklarına bakmalıdır, eğer bekarsa da yine kendi eviyle ilgilenip anne babasına bakmalıdır. Bunun dışında aileleri ya da eşleri yatılı çalışmalarına müsaade etmemektedir. Göçmen kadınların, Türkiye’de bir evi olmaması sebebiyle, bu bağlayıcılar yoktur ve rahatlıkla çalıştıkları evler aynı zamanda barındıkları yer olabilmektedir. Ev sahibi için “kolaylık” olarak görülen bu durum, birçok eşitsiz ilişkiyi doğurur ve göçmen kadınların çalışma şartlarını zorlamaktadır. Ayrıca yaygın bir kaniya göre göçmen kadınlar tarafından ev içi hizmetler daha iyi sağlanmaktadır. Bu da ev içi hizmeti talep eden hanenin tercihlerini etkilemektedir.

Sürecin en başından başlarsak ev hizmetlerinde çalışan kadınların hangi motivasyonla göç ettiğine bakmamız gerekmektedir. Ev içi hizmetlerde çalışan kadın göçmenlerin genellikle en büyük arzusu daha iyi bir gelir sahibi olmaktır. Göç kararı verildikten itibaren, göçmen, farklı ilişkiler kurmaktadır. Göçmen kadınların Türkiye’de istihdam edilmesi için aracı şirketler bulunmaktadır. Bu şirketler işverenle göçmen kadını buluşturmaktadır. Bu sayede Türkiye’de ev içi hizmetlerde göçmen kadınlar çalışma imkânı bulmaktadır.¹³² Aracı şirketler komisyon usulü çalışırlar ve aldıkları komisyonun bir standartı bulunmamaktadır. Komisyon işe başlandığı zaman alınabildiği gibi, işçinin maaşının bir kısmına el konulma şeklinde de gerçekleştirilebilmektedir. Ancak bunun da bir

¹³² Ayşe Emel Akalın, “Türkiye’de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınların Toplumsal ve İktisadi Varoluş Stratejileri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz,” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 105.

düzenlemesi olmadığı için göçmen kadınları komisyon üzerinden mağdur edilmektedir.¹³³ Belirsiz, kişiye özel ücretler yüzünden göçmen kadınlar çalışmaya başlamak için borçlanmak zorunda kalmaktadırlar. Sürecin başında odaklanılması gereken diğer konu ev içi hizmetlerin hukukudur. Türkiye’de 1990’lı yıllardan itibaren artan ev içi emek için göçmen kadın talebi, yabancıların çalışma izinlerindeki hukuki eksiklik yüzünden tamamen kayıt dışı gerçekleşmiştir.¹³⁴ 2003 yılında 4817 sayılı kanunla yabancıların Türkiye’de çalışmaları düzenlenmiştir. Kanuna göre bazı mesleklerin yabancılar tarafından yapılması yasaklanmışken ev içi hizmetler için böyle bir yasak söz konusu olmamıştır. Ancak 2003 yılından itibaren de başvuru, vize, çalışma izinleri gibi bürokratik işlemlerin uzunluğu göçmen emeğini kayıt dışılıktan kurtaramamıştır.¹³⁵ Buna bağlı olarak göçmen kadınlar turist vizesiyle ülkeye giriş yaparak çalışmaya başlamış ancak vizeleri bittikten sonra düzensiz göçmen konumuna geçtikleri için yakalandıkları an sınır dışı edilmişlerdir. 2012’de yürürlüğe giren başka bir düzenlemeyle turist vizesi sahibi yabancıların ülkede 90 gün kalabilecekleri ancak bir sonraki 90 günü ülkelerinde geçirmeleri istenmiştir.¹³⁶ Bu düzenleme de ev içi hizmetinde çalışan göçmen kadınlar için faydalı olmamıştır. Yatılı, sürekli çalışan kadınların çalıştıkları evi bu kadar uzun süre terk etmeleri işlerine kaybetmelerine yol açmıştır. Düzenlemeler, kadın göçmenlerin kayıt dışı ve düzensiz statülerini değiştirmeyi hedeflemişse de konulan sınırlar yüzünden statüler aynı kalmıştır. Ayrıca bütün bu sürecin işverenle birlikte yürütülmesi gerekliliği daha en başından göçmen kadınları dezavantajlı konuma sokmaktadır. Çünkü işveren bu çalışma iznine adeta muhtaç olan kadının, kendi isteklerini kabul etmesini ister eğer kabul etmeyecekse Türkiye’de

¹³³ Derya Demirdizen Çevik, “Türkiye’de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar: Yeni Düzenlemelerle Yarı Köle Emeğine Doğru mu?,” *Çalışma ve Toplum*, 2013/3, 333.

¹³⁴ Taner Akpınar, “Türkiye’ye Yönelik Kaçak İşgücü Göçü,” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65, 3, (2010): 12.

¹³⁵ Emel Coşkun, “Türkiye’de Kağıtsız Göçmen Kadınlar ve Sosyal Hizmetler,” *Çalışma ve Toplum*, 2017/3, 1305.

¹³⁶ Demirdizen, “Türkiye’de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar,” 334.

çalışamayacağını dile getirir. Son olarak Türkiye’de ev içi hizmetlere ilişkin özel bir düzenleme bulunmamaktadır. Ev içi emeği ücretli karşılayanların iş tanımı bulunmamakta bu boşluk yüzünden evdeki birçok işten sorumlu tutulmaktadırlar.¹³⁷ Hukuki boşluklar emek sömürsünü böylece pekiştirmektedir.

Yatılı ev hizmetleri çalışanın bu kadar talep edilmesinin sebebi ihtiyaç olan her an, gece veya gündüz, çalışana ulaşılabilecek olunmasıdır. Ev içi hizmetlerde, net bir mesai tanımı olmaması, mesainin “ev sahibi ne zaman isterse” olarak şekillenmesine sebep olmuştur.¹³⁸ Ev içi hizmetler için ücret ödenmesi sömürüyü ortadan kaldırmamaktadır. Aksine görünmez emekten sorumlu olunması sömürüyü sürdürmektedir. Yatılı çalışma kendi içinde birkaç sorunu barındırmaktadır. Uzun çalışma saatlerinin yanında, işveren tarafından çalışanın kendisini “evinde gibi” hissetmesi istenmektedir. İşçinin, evi, kendi evi gibi hissetmesi yabancılık hissini azaltırken sömürü ve istismarın daha da artmasını sağlamaktadır. Zira ev içi emeğin ücretsiz karşılandığı hanelerdeki gibi bu işten sorumlu olan kişinin, göçmen kadının, aşırı emeği vardır.¹³⁹ Uzun ve belirsiz saatler çalışan göçmen kadınların psikolojik ve fiziksel sağlıkları kötü etkilenmektedir. Buna bağlı olarak sağlık hizmetlerine erişimlerinde sıkıntı yaşanmaktadır. Kayıtdışı çalıştırıldıkları için Türkiye’deki sağlık sisteminden yararlanamamaktadırlar. Ayrıca yine kayıtdışı statüleri nedeniyle sınır dışı edilme korkusu yaşamakta ve bu yüzden de sağlık kuruluşlarına başvurmak istememektedirler. Bunun yerine geleneksel tıp yöntemleriyle tedavi olmayı ya da ülkelerine gidecekleri zamanı beklemeyi tercih etmektedirler.¹⁴⁰

¹³⁷ Uğur, Yanık, “Ev Hizmetlerinde Göçmenlerin İstihdamına Yönelik Sorunlarının Değerlendirilmesi,” 66.

¹³⁸ Demirdizen, “Türkiye’de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar,” 338.

¹³⁹ Uğur, Yanık, “Ev Hizmetlerinde Göçmenlerin İstihdamına Yönelik Sorunlarının Değerlendirilmesi,” 68.

¹⁴⁰ Ayça Gelgeç Bakacak, Emel Akalın, Pınar Öktem, “Türkiye’ye Farklı Ülkelerden Göç Etmiş Kadınların Sağlık Hizmetlerine Erişimi Üzerine Nitel Bir Alan Araştırması,” *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 36, 2, (2019): 85.

İşveren, genellikle, profesyonel kariyeri sebebiyle ev işlerine, çocuk, hasta veya yaşlı bakımına gerekli zamanı ayıramadığını belirtmektedir.¹⁴¹ Bu yüzden ev içi hizmetleri ücrete bağlı emek olarak satın almaktadırlar. İşverenin talebinin fazla olması çalışma ortamında yaşanan zorlukları göstermektedir. Çünkü göçmen kadın emekçinin ev içinde birden fazla alandan sorumlu olması beklenmektedir. Ev ve bakım işlerinden tek kişinin sorumlu olması göçmen kadının üzerindeki yükü göstermektedir. Ev işleri günün belirli saatlerinden sonra azalsa da bakım işlerinin bir zamanını söylemek zordur. Çocuk, yaşlı, hasta veya engelli bakımı, sürekli dikkat ve özen gerektiren işlerdir. Bu yüzden hizmeti sağlayan göçmen kadın yapabileceğinden fazla işle sorumlu tutulmaktadır.

Ev içinin denetlenemeyen yapısı istismara ve kötü muameleye açık bir ortam yaratmaktadır. Çalışanın ruh ve beden sağlığı, işverenin vicdanına bağlı kalmaktadır. Göçmen kadınlar da işyerinde psikolojik ve cinsel şiddete maruz kalmaktadırlar. İşini kaybetme tehdidi, itibarsızlaştırma, kadınların boyun eğmesine sebep olmaktadır. Göçmen ve kadın olmanın yarattığı dezavantajlı konum, ev içi hizmetlerde çalışan kadınların ses çıkaramamalarına neden olmaktadır. Yoğun iş yükünün yanında bu tarz ruh sağlığını yıpratıcı olaylar yaşamaktadırlar. Evden uzak olmanın insan psikolojisine kötü etkisi mutlaka vardır. Göçmen kadınlar evlerinden kilometrelerce uzakta, başkasının evinde yaşamak ve çalışmak zorundadırlar. Geride kalanlara dair özlem hayatlarının zorluğunu pekiştirmektedir. Çalıştıkları süre boyunca, izin alana kadar ya da ülkelerine gitme imkânı bulana kadar, ailelerini, çocuklarını, görmeden yaşamak zorundadırlar. Teknolojiyle gelişen iletişim araçları belli ölçüde kolaylık sağlasa da yüz yüze görüşmenin yerini tutmamaktadır. Kadınların bazıları Türkiye’de iyi ilişkiler kursalar da kendi ülkeleriyle kurdukları bağ sebebiyle yurt özlemi çekmektedirler.¹⁴²

¹⁴¹ Akalın, “Türkiye’de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar,” 185.

¹⁴² *Age*. s. 170.

Ev içi hizmet çalışanlarının ekonomik şiddete maruz kalması da diğer bir sorundur. Bir kişinin diğeri üzerinde baskı ve eylem yaptırabilme gücünü parayla ilişkilendirmesi ekonomik şiddettir. Ev içi hizmetlerin görünmezliği işçiye ödenen ücretin çoğu zaman fazla görülmesinin yanında bu konuyla ilgili işçinin kötü duygular hissetmesi için de uğraşmaktadır. İşverenin sürekli olarak çalışanın aldığı ücreti öne sürmesi, en ufak bir problemde kovmakla, ücretini kesmekle tehdit etmesi görülen sorunlardandır. Ayrıca alınan maaşın sabit olması, ek mesai kavramının olmaması, ücret artış zamanlarının işverenin vicdanına bırakılması da diğer konulardır.¹⁴³ Göçmen kadınların, kendilerini zorlayan şartlarda, ailelerinden, evlerinden uzakta çalışmalarının sebebi zaten ekonomiktir. İşverenin, bilinçli bir şekilde, işçisini hak ettiği ücretle tehdit etmesi büyük bir sorundur.

Diğer bir yaygın sorun, kadın göçmenlerin izin günlerinde yaşadıklarıdır. İş hayatlarının dışında, izin günleri de göç tecrübelerinin bir parçası olduğu için bu günlerde yaşadıklarının da konuya dahil edilmesi gerekmektedir. Bir toplumda yabancı olanı ayırt etmek kolaydır. Yerli halka göre farklı dış görünüşleri olan, Türkçesi çok az veya hiç olmayan göçmen kadınlar çeşitli kötü muameleye, cinsel taciz ve ırkçılığa maruz kalmaktadırlar.¹⁴⁴ Geçmişte, eski SSCB mensubu ülkelerden gelen kadınlar, “nataşa” ismiyle yaftalanarak, taciz edilmekteydi. Bu kadınlar Türkiye’deki hayatlarını daha huzurlu sürdürebilmek için saçlarını koyu renklere boyamışlar, giyim tarzlarını Türk kadınınkine benzetmişlerdir.¹⁴⁵ Yabancı kadınlar sürekli fuhuşla ilişkilendirilmiştir. Bu tarz hareketler, göçmen kadınların, fuhuş yaptığı, fuhuşa gönüllü olduğu veya rızalarının alınmasına gerek olmadığı gibi anlaşılmalara yol açmaktadır.

¹⁴³ Yalçın, “Göçmen Kadınlar ve Ekonomik Şiddet”, 53.

¹⁴⁴ Age. s. 54.

¹⁴⁵ Selmin Kaşka, The New International Migration and Migrant Women in Turkey: The Case of Moldovan Domestic Workers, 67.

Son olarak Türkiye’de ev içi hizmetlerde çalışan kadınların sahip oldukları vasıflardan düşük işlerde çalışmak zorunda kaldıklarını belirtmek gerekmektedir. Özellikle eski Sovyet ülkelerinden Türkiye’ye gelen kadınlar genellikle eğitilmiş, meslek sahibi kadınlardır. Ancak SSCB’nin dağılmasından sonra ülkelerin derin yoksullukla boğuşması, kadınların ülke dışında düşük vasıflı işleri kabul etmesine yol açmıştır.¹⁴⁶ Sahip oldukları diplomaların Türkiye’de geçerliliğinin olmaması vasıflarının görünmemesine yol açmaktadır. Farklı meslekler için yetkinliğe sahip kadınlar ev içi emeğe hapsedilmişlerdir.

Kadın göçü araştırmaları sayesinde göçmen kadınların tecrübeleri kategorize edilebilmektedir. Göçmen kadınlar diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de çok farklı sektörlerde çalışmaktadırlar. Görünen, somut sorunlar, kayıt dışılık, düşük vasıflı işlerde istihdam edilme ve buna bağlı olarak düşük ücret, güvencelerinin olmamasıdır. Bunların dışında kalan sorunlar o kadar görünür değildir. Göçmen kadınlar çalıştıkları tüm sektörlerde baskıya, bezdirmeye, psikolojik ve cinsel şiddete maruz kalabilmektedirler. Diğer işyerlerinde yaşanan şiddeti tespit etmek daha kolaydır. Ev içinin kapalı yapısı, göçmenlerin yaşadıkları şiddetin görünmemesine sebep olmaktadır. Kadın çalışmaları ve göç araştırmaları, ev içi gibi kapalı, gizli bir alanda yaşanan eşitsiz ilişkileri ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Toplumdaki, eşitsiz, hiyerarşik yapı sınıf analizleriyle açıklanabilmektedir. Prekaryanın sınıf olup olmadığı hala tartışılırken Türkiye’de ev içi hizmetlerde çalışan göçmen kadınların toplum içindeki konumu prekaryayla açıklanabilir.

3.4. Ev İçi Hizmetlerin Emekçileri Prekaryaya Dahil mi?

Kadın göçü literatürünün gün geçtikçe genişlemesi, sorunlu alanların tespitini kolaylaştırmakta, farkındalığı arttırmakta ve sorunların çözülmesi için baskı alanı oluşturmaktadır. Türkiye’de özellikle son on yılda çok fazla artan göçmen nüfusu göç

¹⁴⁶ Akalın, “Türkiye’de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar,” 134.

araştırmalarının artmasına sebep olmuştur. G, hayatın her alanında olduğu için farklı disiplinlerden birçok araştırma ortaya konmuştur. Yapılan araştırmaların açığa çıkardığı gerçekler çarpıcıdır, kadın göçmenlerin çalışma şartlılarıyla ilgili onlarca araştırma makalesi yazılmıştır. Ancak toplumsal eşitsizliklerden, dışlanmışlıktan bahsederken, Türkiye’de, kadın göçmenin sınıflı toplumda nerede konumlandığı çok fazla tartışılmamıştır. Prekaryanın yeni bir sınıf özellikleri taşıdığı yorumu akademik gündemdeki ilgi çekici yerini korurken, toplumun hangi kesimlerinin prekarya olduğu konusu tartışılmaya değerdir. Tanımlanan bu yeni sınıf, eski sınıflardan farklı, daha geniş bir yelpazeye sahip, ancak bir o kadar da muğlaktır. Neoliberalizmin sınıf yapılarını ve ilişkilerini değiştirdiğini düşünüyorsak, tartışılabilecek her toplumsal grubu prekarya üzerinden tartışarak net bir kavrama ulaşabilmemiz mümkündür.

Türkiye’de ev içi hizmetlerde çalışan kadın göçmenler oldukça zor, mücadele ve emek dolu bir hayat yaşamaktadırlar. Türkiye’de prekarya tartışmaları çoğunlukla yerli işçiler, ancak bazı kaynaklarda da Suriyeli göçmen işçiler üzerinden ilerlemektedir. Bu çalışmanın herhangi bir etnisite özelinde yapılmamasının sebebi, kadın göçmenlerin kendilerine has g tecrübeleridir. Suriyeli kadınlar özelinde ise, savaştan ailesiyle beraber kaçan kadınlar, ataerkillik sebebiyle çalışma hayatına katılmamaktadırlar. Katılanların ise ev içi hizmetler dışındaki sektörlerde çalıştıkları söylenebilir.¹⁴⁷ Yukarıda ifade edilen ev içi istihdamda kadının tercih edilmesi, buna bağlı olarak gelişen diğer sorunlar, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden ayrı düşünülemez. Etnik detay barındırmama sebebi ise Türkiye’de ev içi hizmetlerde çalışan çok farklı etnik kökenden kadınların olmasıdır. Genel olarak ifade etmek gerekirse, eski Doğu Bloku ülkelerinden ve Doğu Asya’dan gen kadınlar Türkiye’de yoğun olarak ev içi emeği sağlayan kadınlardır.

¹⁴⁷ Aslı şahankaya Adar, “Türkiye’de Yeni Prekarya Suriyeli İşgücü m?,” *alışma ve Toplum*, 2018/1, 26.

Standing'ın Yeni Tehlikeli Sınıf'ında göçmenler prekaryanın büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Prekarya kavramı, göçle çokça ilişkilendirilebilir. Düzenli, güvenceli, istikrarlı işler bulabilen azınlık göçmenlerin yanında milyonlarca göç ettiğinde ne ile karşılaşacağını bilmeyen insan vardır. Çoğu zaman bir kaçıtır göç, çünkü siyasal istikrarsızlık, kötü ekonomi yönetimi, buna bağlı gelişen işsizlik ve hatta iç savaş, insanların en doğal ve temel hakkı olan insanca yaşama hakkını gasp etmektedir. Milyonlarca insan, bu kötü tabloyu geride bırakıp hayatlarında yeni bir sayfa açmak istemektedir ancak göçün giderek zorlaşması onları belirsiz bir geleceğe sürüklemektedir. Göç alan ülkelerin hükümetlerinin kâğıt üzerindeki göç karşıtlığı kayıt dışı ekonomi söz konusu olduğunda ortadan kaybolmakta, göçmenler bu kaosun içine hapsolmektedir. Başarısız göç politikaları, yerli halkların göçmenlere karşı olan tutumunu da olumsuzlaştırmaktadır. Dünya çapında göçmenlerin büyük bir kısmı, ırkçılığa, kayıt dışılığa, düzensiz çalışmaya karşı mücadele ederek yaşamaya çalışmaktadır. Böyle bir genel tablonun içinde göçmenler, Standing'ın prekarya tanımının içine girmektedir.

Kadın göçmenin prekaryaya dahil oluşu, en başta, kadın oluşuyla ilgilidir. Kadının toplum içinde geri planda bırakılması, iş hayatına girişini de etkilemiştir. Kadınları hizmet alanına sıkıştırmak, emek yoğun, düşük ücretli işleri kabul etmelerini sağlamak, kariyer gelişimlerini engellemek, bilgi ve birikimine saygı duymamak işgücündeki yaygın davranışlardır. Böyle bir ortamda kadın tek başına var olabilmek için yoğun çaba sarf etmektedir. Kadının “doğası” yüzünden çalışmaya uygun olmadığı ya da bazı işleri yapmaması gerektiği, duygusal ve kırılgan olduğu için “önemli” mevkilerde bulunmaması gerektiği, kadınların hala mücadele ettiği hâkim düşüncelerdir. Kadın, güvencesiz, kısa süreli istihdama itilmektedir. Kadının toplum içindeki konumuyla olan mücadelesi yaklaşık yüz elli senedir devam eden ciddi bir meseledir. Kadın mücadelesinin kazanımları özellikle gelişmiş ülkelerde dikkat çekmektedir. Ancak diğer ülkeler için tablo iç açıcı değildir. Zira

ataerkilliği, muhafazakâr toplum yapısı ve din gibi faktörler etkilemektedir. Dini kurallar, gelişme seviyesi düşük ülkelerde hala etkin bir biçimde toplumu etkilemektedir. Bu yüzden, kadının prekaryalaşması, adeta doğumla gelen bir durumdur.

Türkiye’de ev içi hizmetlerde çalışan kadınların prekaryanın bir parçası olduğunu söyleyebilmek için prekaryanın özelliklerine değinmek gerekmektedir. Standing sanayi vatandaşının güvencelerini açıklayarak prekaryanın hangi seviyede güvencesizlik yaşadığını anlatmaya çalışmıştır. Ev içi hizmetlerde çalışan göçmen kadınların istihdam güvenlikleri bulunmamaktadır. İşleri genelde işverenin keyfi çalıştırma kararlarına bağlıdır. İşverenle olan iş anlaşması sözlü yapılmakta bu yüzden de bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Göçmen kadınlar aynı yerde ne kadar süre çalışacaklarını bilememektedirler. Bununla beraber eğer yaşlı veya çocuk bakımından sorumlularsa, yaşlı kişinin ölümü veya çocuğun okul çağına gelmesiyle işleri bitmektedir. Göçmen kadınların işleriyle tehdit edilmeleri istihdam güvenliklerinin olmadığını göstermektedir. Kolayca, sebepsiz, aniden işten çıkarılabilme ihtimalleri vardır. Geçerli bir sebep gösterilmeden işten atılan göçmen kadınların haklarını arayabilecekleri bir ortam bulunmamaktadır. Yaptıkları iş, kendilerinin ilerleyebileceği, kariyer yapabilecekleri, terfi edebilecekleri veya statü atlayabilecekleri bir iş değildir. Sürekli aynı şekilde çalışmaları gerekmektedir, temizlik, yemek, bulaşık, ütü, çocuk bakımı, sürekli olarak yapmaları gereken işlerdir. Bu yüzden iş güvenliğine de sahip değildirlere. Ev içinde çalışmak en az sanayide çalışmak kadar dikkat, güvenlik isteyen bir iştir. Ev içi kazalar da dahil olmak üzere bunun dışında gelişen hastalıklar için de bir güvencelerinin olmaması yani sosyal güvenlik haklarına sahip olmamaları, çalışma güvenliğinden yoksun olduklarını göstermektedir. Çalıştıkları sektör vasıfların yeniden üretimini gerektirmemekte, bu kadınların çalıştıkları sektörle bağlantılı eğitimler gerekli görülmemektedir. Kadın oldukları için bu işleri yapmaları içgüdüsel bir yetenekle bağdaştırılmaktadır. Çalışma şartlarının ağırlığına rağmen düşük ücretlere, daha iyi bir ifadeyle, yaptıkları işin ücret

karşılığının ne olduğu tartışılmadığı için düşük ücretler karşılığında çalışmaktadırlar. Ev içi emek yaygın olarak ücretsiz karşılandığı için tartışılan ücretler emeğin karşılığı olmamaktadır. İşverene karşı, meslektaşlarıyla beraber organize olabilecekleri, haklarını arayabilecekleri bir yapı bulunmamaktadır. Göçmen kadınların birlik olamamaları yine çalışma şartları, işveren baskısı, devlet korkusu gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Kayıt dışı olmaları, işlerinden her an atılabilme, sınır dışı edilebilme korkusu göçmen kadınlar arası dayanışmanın ortaya çıkmasını engellemektedir.

Ev içi hizmetlerde çalışan göçmen kadınların çalışma şartları ideal bir insan hayatından çok uzaktadır. Bir insanın makine gibi sadece iş yapıp buna razı olmasını istemek eşitsiz düzenin bir parçasıdır. Neoliberalizm insan hayatını öylesine parçalamıştır ki insanlar, hayattan hiçbir keyif almadan hayatlarını tamamlamaktadırlar. Göçmen kadınlar, buna verebileceğimiz en çarpıcı örnektir. Sevdikleri insanlardan, doğdukları şehirden, evlerinden uzakta, neredeyse yedi gün yirmi dört saat, ağır iş yükünün altında yaşamak insana yakışmayan bir hayattır. Hayatın bu şekilde algılanmasının yaygınlaşması, prekaryalaşmayı yaygınlaştıran ve normalleştiren bir durumdur. Ev içi emeği sunan göçmen kadınlar *precor* edecek kadar çaresiz şartlarda, düşük maaşlara “muhtaç” bir şekilde çalışmaktadırlar. Ev içi hizmet emekçisi göçmen kadınların prekaryaya dahil olabileceği başka bir nokta, kadınların çalıştıkları parayı memleketlerindeki ailelerine göndermeleridir.¹⁴⁸ Para kazanmak için evden uzaklaşan kadın, tek bir amaç için, evdeki ailesinin, çocuklarının daha iyi bir hayat yaşayabilmesi için çalışmaktadır. Kendisi için çalışmaması, göçmen kadını sınırlamakta, kendisini düşünmeyi engellemektedir.

Türkiye’de ev içi hizmetlerde çalışan kadın göçmenlerin çalışma ve yaşam şartları bu şekilde genellenebilmektedir. Göç yoluyla başlayan sıkıntılı süreç, Türkiye’de ev içi

¹⁴⁸ Akalın, “Türkiye’de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar,” 150.

hizmetlerin emekçisi olunca katlanmaktadır. Uzun çalışma saatleri, ağır iş yükü, işveren baskısı gibi problemler kadın göçmenlerin yaşadıkları temel sorunlardır. Bütün bu şartlarla beraber Türkiye’de ev içi hizmetlerde çalışan kadın göçmenlerin Guy Standing’in tartışmaya açtığı prekarya kavramıyla örtüşmektedir.

3.5. Proletarya ve Prekarya Arasındaki İlişki

Türkiye’de ev içi hizmetlerde çalışan kadın göçmenlerin yaşam koşulları incelenerek prekarya özellikleri taşıdığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak bu aşamada prekaryanın proletaryayla olan ilişkisinin daha fazla açıklanması gerekmektedir. İlk bölümde ifade edildiği gibi bu tezde prekarya kavramı yeni bir sınıf olarak değil, proletaryanın bir parçası olarak kabul edilmiştir. Bu sayede sınıf niteliği muğlak kalan prekarya kavramından kullanışlı bir biçimde yararlanılmaya çalışılmış, günümüz proleterlerinin yaşam şartlarına dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Esnek ve güvencesiz istihdam, şüphesiz ki, işçilerin yaşam şartlarında olumsuz değişikliklere sebep olmuştur. Bu durumu açıklayabilmek ve anlamlandırabilmek için de prekarya kavramı kullanılmıştır.

Prekaryanın proletaryadan ayrı düşünülmemesi gerektiği fikrinin temeli proletaryanın içinde yatmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse proletarya, yaşamak için emek gücünü belirli bir ücret karşılığında satan sınıftır. Proletaryanın elinde emeğini satmak dışında maddi bir güç bulunmamaktadır.¹⁴⁹ Bu durum sermaye ve proletarya arasında sömürü ilişkisini ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada işçi çok fazla çalışmakta ve emeğinin karşılığını alamamaktadır. Yani işveren, işçi sınıfına artı değer ürettirmekte, buna el koymakta ve bu sayede sermayeyi büyütmektedir.¹⁵⁰ Bunun sonucunda sermaye ve proletarya arasındaki sömürü ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Proletaryanın hayatı işyerindeki

¹⁴⁹ Karl Marx, Friederich Engels, *Komünist Manifesto*, (İstanbul: Yordam Kitap, 2013), 30.

¹⁵⁰ Marx, *Kapital*, 216.

sömürüye bağı olarak gelişmektedir. Uzun saatler, düşük ücretlerle çalışan işçiler toplumun en alt tabakasını oluşturmakta, ortalama kabul edilebilecek yaşam standartlarından uzak kalmaktadırlar. Çalışmak dışındaki insan faaliyetlerine harcayacak zaman ve paraları bulunmamaktadır. Bu sebeplerden ötürü prekarya proletaryanın bir alt kesimi olarak görülebileceği düşünülmüştür. Zira proletaryayı oluşturan özellikler prekaryanın da hayatını anlatmaktadır. O halde bu iki kavramı, iki farklı sınıf olarak kabul etmek doğru olmayacaktır. Ayrıca yine ilk bölümde değinilen görelî artık nüfus kategorilerinden durgun artık nüfus kavramı da prekarya ile benzerlik taşımaktadır. Marx, görelî artık nüfus kategorileriyle sermayenin ihtiyacına göre şekillenen işçi istihdamını açıklamaktadır. Buna bağı olarak ortaya koyduğu durgun artık nüfus kavramı, Standing'in prekarya tanımlamasına çok benzemektedir. Zira durgun artık nüfus olarak kabul edilen işçi grubu, ortalama bir hayat süren işçi sınıfından daha aşağı konumdadır. Görelî artık nüfus kategorileri işçi sınıfının sermayeyle olan ilişkisini detaylandırmaktadır.

Türkiye'de ev içi hizmetlerde çalışan kadın göçmenleri de bu sebeplerle işçi sınıfının bir parçası ve güncel bir tanımlamaya gerek görülürse de prekarya olarak kabul edilebilir. İncelenmeye çalışılan grup, tam da Marx'ın anlattığı gibi, emeğini satmak zorunda olan, bunun dışında yaşamak için başka bir geliri olmayanlardır. Tıpkı proletaryanın tanımında ifade edildiği gibi üretim araçlarıyla bir sahiplik bağı olmayan bu yüzden de emek sömürsüne maruz kalan gruptur. Bunun yanında hayat ve çalışma şartları değerlendirildiğinde durgun artık nüfus tanımlamasında olduğu gibi kötü şartlara sahiptirler. Kadın göçmenlerin sınıfsal konumlarını bu şekilde tanımlamanın yanında prekarya kavramı da kullanılarak hem kavramsal hem de uygulama açısından netlik kazandırılmaya çalışılmıştır. Prekaryanın kavramsal boşlukları, proletarya gibi sağlam bir sınıf analiziyle giderilmeye çalışılmıştır. Bu sayede kadın göçmenlerin birçok sorununun algılanması kolaylaşacaktır. Ayrıca, işçi sınıfı tartışmalarına prekarya kavramıyla beraber güncel bir

bakış açısı kazandırılmaya çalışılmış, günümüz işçisinin şartları ve sorunlarının prekarya kavramının yardımıyla daha anlaşılır bir zeminde tutulacağı düşünülmüştür.

Hem Türkiye’de hem de dünyada yaşanan büyük göç hareketleri çalışma ilişkilerinin güncel olarak değerlendirilmesini gerektirmektedir. Göçmenlerin farklı ülkelerdeki dezavantajlı konumları, hayati sorunların giderek artmasına sebep olmaktadır. Milyonlarca göçmenin çalışma hayatında yaşadıkları sorunlar hem hayatlarını hem de insan olarak kendilerini etkilemektedir. Kötü koşullara bağlı olarak hayat kalitesi düşmekte ve temel insani ihtiyaçlara olan erişimden uzaklaşmaktadır. Neoliberal ekonomi politikaları sağlıksız ilerleyen bir dizi süreci meşrulaştırmış ve yaygınlaşmasına neden olmuştur. Ekonomilerin kayıt dışılık ve ucuz emek üzerinden büyümesi, eşitsizliği pekiştirmekte ama aynı zamanda sınıf hareketlerinin önemini de göstermektedir. Türkiye de hem yeni bir göç ülkesi oluşu hem de ekonomisinin bağlı olduğu koşullar sebebiyle değerlendirilmesi gereken bir ülkedir. Bu yüzden de ev içi hizmetler gibi görünmeyen bir alanda çalışan kadın göçmenler konusunun sınıf tartışmalarında yeri olması gerekmektedir.

SONUÇ

Bu araştırma esas olarak göçmen kadınların sınıflı toplumdaki konumunu belirginleştirmeyi amaçlamıştır. Bunun için Türkiye'ye göç etmiş ve Türkiye'de ev içi hizmetlerde çalışmış göçmen kadınların deneyimleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu değerlendirme prekarya kavramı kullanılarak yapılmış ve buna bağlı bir şekilde ilk olarak prekarya kavramı detaylı olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Prekarya kavramı, geçmişte, farklı biçimlerde çalışma hayatını tanımlamak için kullanılmışsa da Guy Standing, yeni bir toplumsal sınıf tezini ifade etmek için kullanmıştır. Kavram, neoliberal ekonominin ortaya çıkardığı yeni bir toplumsal sınıf olduğunu iddia etmektedir. Prekaryanın eski işçi sınıfından farkı da, onun gibi, katı, belirli sınırlara sahip olmayışıdır. Bu belirsizliğin kaynağı olan neoliberal ekonomi politikalarının ilk hedefi işçi sınıfının elindeki haklar olmuştur. Sosyal, siyasi ve ekonomik hakları elinden alınan işçi sınıfı, güvencesizleşmiştir. Buna ek olarak istihdam biçimleri, piyasa ihtiyaçlarına göre şekillendirilmiş, parçalara ayrılmış yani esnekleştirilmiştir. Temelde bu iki unsur, ekonomi politikalarıyla beraber işçi sınıfının da dönüşmesine sebep olmuştur. Çok kısa bir ifadeyle prekarya, çalışmanın bütün ağır yüklerini sırtında taşıyan ancak bunun karşısında eline çok düşük bir ücret dışında bir şey geçmeyen bir kesimi ifade etmektedir. Standing'in prekaryayı tanımlarken oluşturduğu yeni toplumsal sınıflar piramidinde, prekarya, işsizlerle beraber en alt basamaktadır. Bu basamağın içinde ise çok farklı gruplar yer almaktadır. Genel olarak ifade etmek gerekirse, kadınlar, gençler, yaşlılar, etnik azınlıklar ve göçmenler mevcut şartlarından ötürü prekaryaya dahil edilmiştir.

Guy Standing tarafından bir sınıf olarak ifade edilen prekarya kavramı, sınıf kuramları açısından değerlendirildiğinde muğlak kalmıştır. Bu tezde, prekarya kavramının muğlak yapısı, prekaryayı proletaryanın bir parçası olarak düşünülerek giderilmeye çalışılmıştır. Zira toplumsal sınıfların üretim araçlarıyla olan sahiplik ilişkisi, Marksist anlamda sınıf analizleri için temel, kurulması gereken bir ilişkidir. Bu tez prekaryanın

günümüz toplumunda varlığını reddetmemiş ancak proletaryayla bir bağ kurularak sınıf analizlerine bir katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Yani prekarya kavramı, günümüz işçi sınıfının geniş bir kesiminin çalışma koşullarını tanımlamak için kullanılmış ancak sınıflı toplumda proletaryanın bir parçası olarak kabul edilmiş ve proletaryanın kuramsal olarak durduğu yer aynen kabul edilmiştir. Bu bağlantı kurularak prekarya kavramının daha güçlü bir tanımı yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlantının kurulma sebebi prekarya kavramının kullanışlı bir yönünün olduğunu gösterme isteğidir. Zira kuramsal eleştirilerle sınıf yapısından uzak bulunmuşsa da prekarya, neoliberalizmin değişen ve ağırlaşan şartları altında çalışan işçi sınıfının yaşadığı dönüşümü anlayabilmek için kullanışlı bir kavramdır.

Göçün, Türkiye'yle olan ilişkisi gelişmiş ülkelerden farklı bir yapıya sahiptir. Türkiye uzun yıllardır hem göç alan hem de göç veren bir ülke konumundadır. Uzun dönem farklı biçimlerde göç alan Türkiye, 1990'lı yıllarda Türkiye'ye doğru belirginleşen düzensiz göçün adresi olmuştur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikteki üye devletlerin vatandaşları, özellikle kadınlar, Türkiye'ye çalışmak için gelmeye başlamışlardır. Mevzuattaki eksiklik nedeniyle uzun süre düzensiz statüde kalan göçmen kadınlar, kayıt dışı bir şekilde çalışmışlardır. Sonraki yıllarda yapılan hukuki düzenlemeler, Türkiye'de çalışan göçmenlerin durumlarında iyileştirme gösterse de sorunlar tam olarak çözülememiştir. Bu tezde, Türkiye'de ev içi hizmetlerde çalışan kadın göçmenlerin, Guy Standing'in ortaya koyduğu prekarya kavramıyla ilişkilendirilebileceği öne sürülmüştür. Tez, Türkiye'de ev içi hizmetlerde çalışan kadın göçmenlerle ilgili çalışmaları kaynak olarak sınıfsal bir değerlendirme yapmaya çalışmıştır. Uzun süre hukuken de Türkiye'nin işgücü piyasasında varlık gösteremeyen ev içi hizmetlerde çalışan göçmen kadınlar, prekarya olarak tanımlanabilecek bazı özellikleri taşımaktadır. Ev içi hizmetlerin ücretli karşılanması emek sömürsünün önüne geçememiştir. Türkiye, ev içi hizmetlerin ücretli karşılanmasıyla ilgili bir düzenlemeye sahip değildir. Bu da ev içi hizmetlerle hangi ev işlerinin karşılanacağı,

bakım hizmetlerinin buna dahil olup olmadığı sorularını ortaya çıkarmaktadır. Ancak pratikte bunlar bir kişi tarafından karşılanmaktadır. Ağır iş yüküne sebep olan bu durum göçmen kadınların çalışma saatlerinin belirsizliğini göstermektedir. Kayıt dışı çalıştırılmaları, Türkiye’de kaldıkları süre boyunca sosyal haklardan, özellikle sağlık hizmetlerinden, yararlanmalarını engellemektedir. Bununla beraber çalıştıkları evlerde, işveren baskısı, kötü muamelesi ve tacizi yaygın sorunlardandır. Türkiye’ye geldiklerinde vasıflarının görünürlüğünü kaybetmesi, kendi mesleklerini yapamamalarını ve ev içi hizmetlerde çalışmalarını zorunlu kılmıştır. Türkiye’de ev içi hizmetlerde çalışan göçmen kadınlar, yukarıda belirtilen sorunlarla boğuşmaktadır. Bu sorunların, prekaryayı tanımlarken kullanılan sorunların neredeyse bire bir aynı olması, bu tezin ev içi hizmetlerde çalışan göçmen kadınları prekarya olarak görebileceğimiz sonucuyla bitirilmesine neden olmuştur.

Kadın göçmenler, küresel açıdan bakıldığında da benzer sorunlar yaşamaktadır. Neoliberalizm ve ataerkil toplum, eşitsiz ilişkileri destekleyen iki yapıdır. Göçmen kadınların sorunları bu iki kavramın insan hayatını tamamıyla etkilemesinden kaynaklanmaktadır. Ancak toplumlara bu kadar yerleşmiş bozuk yapılarla mücadele edilmesi gerekmektedir. Tez, bu eşitsiz ilişkileri düşünerek, iki ana hedefe ulaşmayı amaçlamıştır. Bunlardan ilki kadın göçü çalışmalarına, Türkiye’de ev hizmetlerinde çalışan kadın göçmenlerin sorunlarına sınıf odaklı yaklaşarak katkıda bulunmaktır. Bunu yaparak sınıfa dayalı göç tartışmalarına katkı sağlamak hedeflenmiştir. Bu sayede göçmen kadın literatürü genişleyerek kadın göçmenlerin sorunlarının görünür kılınması için çalışılmıştır. Ek olarak prekarya, proletaryanın bir parçası olarak kabul edilerek prekarya kavramı kullanışlı bir hale getirilmeye çalışılmıştır. İkinci olarak kadın göçmenlerin yaşam şartları ortaya konularak sorunlara çözüm yolları aramak hedeflenmiştir. Kadın göçmenler yaşadıkları birçok sorundan ötürü örgütlenme konusunda zayıf kalmaktadır. Hem işverenle

hem devletle olan zora dayalı ilişkileri diğer kadın göçmenlerle dayanışma ağı kurmalarına engel olmaktadır. Ellerindeki işleri, göçmenliklerini sürdürebilecekleri tek dayanak olduğu için iş kaybı yaşamama kaygısıyla mevcut durumlarına boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Örgütlü mücadele hem devlete hem işverene karşı kendilerini güçlendirecek olsa da tezde sunulan sorunlar birlikte hareket etmelerini engellemektedir. Başka bir açıdan bakıldığında göçmen kadınların tek başlarına örgütlenmelerini tavsiye etmek eksik bir yaklaşımdır. Türkiye’de var olan göçmen ve kadın dayanışma ağlarının ev içi hizmetlerde çalışan kadınlara destek olması beklenmektedir.



KAYNAKÇA

Akalın, Ayşe Emel. “Türkiye’de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınların Toplumsal ve İktisadi Varoluş Stratejileri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz.” Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Akpınar, Taner. “Türkiye’ye Yönelik Kaçak İşgücü Göçü.” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 65, 3 (2010): 1-22.

Akyıldız, Cengiz, İsmail Ekmekçi, ve Hüseyin Başlıgil. “Göçmen İşçilerin İSG Faktörlerinin İncelenmesi, Sonuçlar Üzerinde Tartışma ve Öneriler: Kapsam Belirleme Derlemesi.” *Gazi Mühendislik Bilimleri Dergisi* 6, 2 (2020): 59-145.

Artun, Ali. *Sanat Emegi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Aydın, Erhan. “Göçmen Kadın Çalışanların İş Yaşam Dengesine Kavramsal Bir Yaklaşım.” *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi* 4, 2 (2019): 175-187.

Balta, Evren. “Güvencesizlik, Mültecilik.” *Saha Dergisi*, 2 (2016): 3-6.

Belanger, Daniele ve Cenk Saraçoğlu. “Türkiye’deki Suriyeli Mülteci İşçileri Konumlandırmak: Mekânsal Ayar, Sermaye ve Devlet.” *Praksis*, 51 (2020): 159-179.

Breman, Jan. “A Bogus Concept.” *New left review* 84 (2013): 130-138.

Castles, Stephen. “Migration, Precarious Work, and Rights.” *Migration, Precarity, and Global Governance: Challenges and Opportunities for Labour*, (2015): 46-67.

- Civan, Orhan Ersun ve Arzu Gökçalp. "Göçmen İşçi Kavramı ve Göçmen İşçilerin İş Sağlığı ve Güvenliği." *Çalışma ve Toplum*, 1 (2011): 233-264.
- Coşkun, Emel. "Türkiye'de Kağıtsız Göçmen Kadınlar ve Sosyal Hizmetler." *Çalışma ve Toplum* 54, 3 (2017): 1299-1316.
- Çakır, Özlem. "Avrupa Birliği'nde Güvenceli Esneklik ve Eğilimler," *Sosyoekonomi*, 2 (2009): 77-94.
- Çakmak, Sermin. "Değişen Hayatların Görünmez Sahipleri: Göçmen Kadınlar." *Fe Dergisi* 2, 2 (2010): 50-64.
- Çelik, Aziz. "“Ulusal İstihdam Stratejisi” Belgesi Üzerine Makro Ekonomik Bakış." *Ulusal İstihdam Stratejisi Sempozyumu*, TÜRK-İŞ, Ankara, 13 Nisan, 2012.
- Çelik, Aziz. "Çalışma İlişkilerinde Esneklik ve Kurationsızlaşma: 1980-2010." içinde *Çalışma İlişkileri Tarihi*, der. Ahmet Makal, 199-236. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2019.
- Çelik, Aziz. "Eğreti Emek- Parçalanan Sınıf." *Birikim*, 217 (2007): 122-133.
- Demirdizen Çevik, Derya. "Türkiye’de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar: Yeni Düzenlemelerle Yarı Köle Emegine Doğru Giriş." *Çalışma ve Toplum*, 3 (2013): 325-346.
- Duda-Mikulín, Eva A. Gendered Migrations and Precarity in the post-Brexit-vote UK: the Case of Polish Women as Workers and Carers, *Migration and Development* 9, 1 (2020): 92-110.
- Duggan, Marie Christine. "Reserve Army of Labor and Migration." *The Encyclopedia of Global Human Migration*, 2013: 1-8.

- Durmaz, Orkun Saip. “Neo-Liberal Sosyal Politika Rejiminin Tesisi ve AKP.” *Çalışma ve Toplum* 48, 1 (2016): 143-168.
- Emirgil, Burak Faik. “Yeni Kapitalizmde Emeği Sorunsallaştırmak: Emeğin Maddi-Olmayan Görünümleri.” *Çalışma ve Toplum*, 1 (2010): 221-238.
- Ercan, Fuat ve Şebnem Oğuz. “Gezi Direnişi’nden Soma Katliamı’na: Türkiye’de Sermaye Birikimi ve Sınıf Mücadelesi.” içinde *Sınıflar Dönüşürken*, der. Leo Panitch, Greg Albo ve Vivek Chibber, 118-137. İstanbul: Yordam Kitap, 2015.
- Erdoğan, Mehtap ve Sedat Polat. “Neoliberal Politikalar Bağlamında Göçün ve Yoksulluğun Meydana Getirdiği Güvencesizlik.” *Emek ve Toplum* 9, 24 (2020): 205-223.
- Erdoğan, Seyhan. “Göçmen İşçilerin Sendikal Hakları,” *V. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu*. 2013. 192-222.
- Ergüder, Başak. “Sınıfın Değişen Yapısı ve Yeni Deneyimler Işığında Enformelin Keşfi,” *İktisat Dergisi*, (2008): 82-91.
- Ettlinger, Nancy. “Precarity Unbound.” *Alternatives* 32, 3 (2007): 319–340.
- Ferguson, Susan ve David McNally. “Precarious Migrants: Gender, Race and the Social Reproduction of a Global Working Class.” *Socialist Register*, (2015): 1-23.
- Gelgeç Bakacak, Ayça, Emel Akalın ve Pınar Öktem. “Türkiye’ye Farklı Ülkelerden Göç Etmiş Kadınların Sağlık Hizmetlerine Erişimi Üzerine Nitel Bir Alan Araştırması.” *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 36, 2 (2019): 383-399.
- Gereffi, Gary. (2014) Global Value Chains in a post-Washington Consensus World, *Review of International Political Economy* 21, 1 (2014): 9-37.

- Gökbayrak, Şenay. “Refah Devletinin Dönüşümü ve Bakım Hizmetlerinin Görünmez Emekçileri Göçmen Kadınlar.” *Çalışma ve Toplum*. 2, (2009): 55-82.
- Güler, Mehmet Atilla. “Sosyal Politikanın ‘Sınıf’ Sorunu ve Sosyal Devlet Modelleri.” *Emek Araştırma Dergisi* 8, 12 (2017): 87-106.
- Güler, Mehmet Atilla. “Ulusal İstihdam Stratejisi Bağlamında Türkiye’de Güvencesiz Çalışma.” *Çalışma ve Toplum*, 3 (2015): 155-190.
- Güllüpnar, Fuat. “Göç Olgusunun Ekonomi-Politiği ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme.” *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (2012): 53-85.
- Hanieh, Adam. “The Contradictions of Global Migration.” *Social Register*, 2019: 50-78.
- International Labour Organization, “Decent Work.” erişim 6 Ekim 2021, <https://www.ilo.org/global/topics/decent-work/lang--en/index.htm>
- International Organization for Migration, “Definition of Migration.” erişim 15 Kasım 2021, <https://www.iom.int/about-migration>
- International Organization for Migration, “World Migration Report.” erişim 15 Kasım 2021, <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2020-interactive/>
- İlhan, Süleyman ve Mevlüt Yılmaz. “Güvencesizliğin Bireysel-Toplumsal Yansımaları.” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6, 3 (2017): 1774-1793.
- İlhan, Süleyman. “Neo-Liberalizm, Esneklik ve Güvencesizlik.” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 29, 2 (2019): 361-368.
- Jonna, R. Jamil ve John Bellamy Foster. “Marx’s Theory of Working-Class Precariousness: Its Relevance Today.” *Monthly Review* 67, 11 (2016): 1-19.

- Kaşka, Selmin. “The New International Migration and Migrant Women in Turkey: The Case of Moldovan Domestic Workers.” *Land of Diverse Migrations: Challenges of Emigration and Immigration in Turkey*, 2009, 725-804.
- Kiely, Ray. From Bretton Woods to Neo-Liberal Globalisation. In *The Clash of Globalisations* (2005): 48-80.
- Köse, Ahmet Haşim ve Serdal Bahçe. “‘Yoksulluk’ Yazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek,” *Praksis*, 19 (2009): 385-415.
- Kutlu, Denizcan. “Birikim, Emek Gücünün Yeniden Üretimine Ücretdışılaştırılması ve Sosyal Yardım: Kuramsal Bir Model Denemesi.” *Mülkiye Dergisi* 42, 1 (2008): 47-78.
- Kutlu, Denizcan. “Prekarya ve ‘Prekarya Bildirgesi’ Üzerine Birkaç Soru, Gözlem ve Görüş.” *Çalışma ve Toplum*, 2 (2018): 1860-1880.
- Littler, Craig R. “Understanding Taylorism.” *The British Journal of Sociology* 29, 2 (1978): 185–202.
- Makal, Ahmet. “Ulusal İstihdam Stratejisi: Ucuzluk, Esneklik ve Güvencesizlik.” *Ulusal İstihdam Stratejisi Sempozyumu*. Ankara, 2012.
- Marx, Karl, Friedrich Engels. *Komünist Manifesto*, çev. Nail Satlıgan ve Tektaş Ağaoğlu, İstanbul: Yordam Kitap, 2013.
- Marx, Karl. *Kapital: Ekonomi Politikin Eleştirisi*, I. Cilt, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2011.
- Meier, Gerald M. The Bretton Woods Agreement--Twenty-Five Years after. *Stan. L. Rev.*, 23, 2 (1970): 235-275.

- Munck, Ronaldo. "The Precariat: A View from the South." *Third World Quarterly* 34, 5 (2013): 747–762.
- Müftüoğlu, Berna Güler. "Türkiye’de Yeni Emek Denetim ve Kontrol Alanı: Kalkınma Ajansları." *Çalışma ve Toplum* 2 (2012): 95-116.
- Müftüoğlu, Özgür, ve Arif Koşar. "Türkiye’de Esnek Çalışma." İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2014.
- Mütevellioğlu, Nergis, ve Sayım Işık. "Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm." içinde *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm*, der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez. 159-204: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Naim, Moises. Fads and Fashion in Economic Reforms: Washington Consensus or Washington Confusion?. *Third World Quarterly* 21, 3 (2000): 505-528.
- Oğuz, Senem. (2016) İşgücü İstatistiklerinden Yedek İşgücü Ordusuna Nüfusu Yeniden Sınıflandırmak. *Mülkiye Dergisi*, 40,4 (2016): 31-67.
- Oğuz, Senem. "İşsizlik ve Ücret: İşgücü Piyasası Üzerine Makaleler" Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Oğuz, Şebnem. "Tekel Direnişinin Işığında Güvencesiz Çalışma/Yaşama: Proletaryadan ‘Prekarya’ya mı?." *Mülkiye*, 271 (2011): 7-24.
- Oğuz, Şebnem. "Türkiye’de Kapitalizmin Küreselleşmesi ve Neoliberal Otoriter Devletin İnşası." *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*. 12, 45-46 (2012): 2-15.
- Oran, Serter. "Kitap İncelemesi: Modern Zamanların Tutunamayanları Prekarya: Sınıf mı, Sınıftan Kaçış mı?." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 70, 1 (2015): 237-247.

- Özatalay, K Cem. "Neoliberalleşen Türkiye'de İşçi Sınıfının Parçalanması." içinde *Türkiye'de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik Cilt I*, der. Lütfi Sunar, 139-161. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018.
- Özgün, Aras. "Kıçık Emek Yağsız Sermaye: Gayri-Maddi Emek Tartışması." *Birikim*, 2007.
- Özkurt, Cem. "Yeni Krizler Çağı, Çalışmanın İflası ve Prekarya." *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2 (2018): 111-122.
- Öztürk, Ahmet Erdi ve İstar Gözaydın. Turkey's constitutional amendments: a critical perspective. *Research and Policy on Turkey*. 2, 2, (2017): 210-224.
- Özğürlü, Metin. "Taşeronlaşma, Güvencesiz İstihdam ya da 'Hayatta Dikiş Tutturamama' Halleri Üzerine." *Memleket Siyaset Yönetim* 4, 9 (2009): 28-122.
- Özveri, Murat. "Güvencesiz Çalışmanın Hukuki Dayanakları." *Çalışma ve Toplum* 2, 33 (2012): 147-172.
- Parreñas, Rhacel Salazar, et al. "Serial labor migration: Precarity and itinerancy among Filipino and Indonesian domestic workers." *International Migration Review* 53.4 (2019): 1230-1258.
- Sapançalı, Faruk. "Türkiye'de İşgücü Piyasası, Sorunlar ve Politikalar." *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi* 21, 2-3 (2008): 8-30.
- Saraçoğlu, Cenk ve Daniele Bélanger. "Mekân, Yer ve Şehir: Türkiye'de Suriye Karşıtlığının Kentteki Görünümleri." *Praksis* 51 (2019): 159-179.
- Sarıöz Gökten, Yeliz. "Proleteriyadan Prekaryaya: Yeni Bir Küresel Sınıf(!)." *Eğitim Bilim Toplum* 16, 62 (2018): 28-45.

Savran, Sungur, Kurtar Tanyılmaz, ve E. Ahmet Tonak. *Marksizm ve Sınıflar*. İstanbul: Yordam Kitap, 2014.

Savul, Güven. “Güvencesiz İstihdam, Örgütsel Dönüşüm ve Çalışma Üzerine Etkileri.” Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Selçuk, Fatma Ülkü. *Örgütsüzlerin Örgütlenmesi Enformal Sektörde İşçi Örgütleri*. Ankara: Atölye Yayınevi, 2002.

Standing, Guy. *Prekarya Bildirgesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

Standing, Guy. *Prekarya Yeni Tehlikeli Sınıf*. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011)

Stiglitz, Joseph. The post Washington Consensus Consensus. *The Initiative for Policy Dialogue*, 2004, 1-15.

Sultana, Ronald G. “Flexibility and Security? ‘Flexicurity’ and Its Implications for Lifelong Guidance.” *British Journal of Guidance and Counselling* 41, 2 (2013): 145-163.

Şahankaya Adar, Aslı. “Türkiye’de Yeni Prekarya Suriyeli İşgücü mü?.” *Çalışma ve Toplum*, 1 (2018): 13-36.

Şahin, Çiğdem. “Türkiye’de Göçmen İşçiler Sorunu.” 2015.

Şenses, Nazlı. "Gender, Women and Precarity: Examples from Turkey." *Women, Migration and Asylum in Turkey*. Palgrave Macmillan, Cham, 2020. 49-67.

Şenses, Nazlı. “Rethinking Migration in the Context of Precarity: The Case of Turkey.” *Critical Sociology*, 42, 7-8 (2016): 975 –987.

Temiz, Hasan Ejder. “Eğreti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeni Yapılanması.” *Çalışma ve Toplum*, 2 (2004): 55–80.

Tire, Olcay. “Türkiye’de Ev İşçilerinin Dünü ve Bugünü.” *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 9, 34-43.

Toksöz, Gülay ve Çağla Ünlütürk Ulutaş. “Is Migration Feminized?.” *Turkey, migration and the EU: Potentials, challenges and opportunities*, 2012, 5, 85-112.

Toksöz, Gülay. *Uluslararası Emek Göçü*. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.)

Türk Dil Kurumu, “Türk Dil Kurumu Sözlükleri.” erişim 6 Ekim 2021,
<https://sozluk.gov.tr>

Türkiye’de Göç, IOM Turkey, erişim 16 Kasım 2021, <https://turkey.iom.int/tr/turkiyede-goc>

Uğur, Suat. “Ev Hizmetlerinde Göçmenlerin İstihdamına Yönelik Sorunlarının Değerlendirilmesi.” *Çalışma İlişkileri Dergisi* 7, 2 (2016): 65-77.

Ünlü, Emek Önder. “Refah Devletinin Krizi, Sosyal Politikada Dönüşüm ve Temel Gelir.” *Mülkiye Dergisi* 41, 2 (2017): 123-165.

Vatansever, Aslı, Proletarya ile Orta Sınıf Arasında: Siyasi Aktör Olarak Prekarya, içinde *Türkiye’de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik*, düz. Lütfi Sunar, 163-194, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018.

Vatansever, Aslı. “Prekarya Geceleri: 21. Yüzyıl Dünyasında Geleceği Olmayan Beyaz Yakalılıkların Rüyası.” *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 4, 3 (2013): 1-20.

Vatansever, Aslı. “Proletarya ile Orta Sınıf Arasında: Siyasi Aktör Olarak Prekarya.” tarih yok

Williamson, John. A Short History of the Washington Consensus. *Law & Bus. Rev. Am.*, 2009, 15: 7.

Williamson, John. Democracy and the “Washington consensus”. *World development*, 1993, 21.8: 1329-1336.

Yalçın, Çiğdem. “Türkiye’de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar ve Ekonomik Şiddet.” *Fe Dergi* 7, 1 (2015), 50-60.

Yeldan, Erinç. ““Ulusal İstihdam Stratejisi” Belgesi Üzerine Makro Ekonomik Bakış.” *Ulusal İstihdam Stratejisi Sempozyumu*, TÜRK-İŞ, Ankara, 13 Nisan, 2012.

Yıldırım, Sinem ve Emel İslamoğlu. ““İnsana Yakışır İş” Kavramı Bağlamında Türkiye’de Ev Hizmetinde Çalışan Kadınlar.” *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 4, 2, (2014): 145-175.